



Szalay István

Régi magyar baromfifajták a XXI. században

Old Hungarian Poultry in the 21st century

Régi magyar baromfifajták a XXI. században

Old Hungarian Poultry in the 21st century



„Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap: a vidéki területekbe beruházó Európa”

A könyv a Magyar Kisállat-nemesítők Génmegőrző Egyesülete
közreműködésével jelent meg



Szalay István

**Régi magyar
baromfifajták
a XXI. században**

**Old Hungarian Poultry
in the 21st century**



A könyv a 2002-ben megjelent
Régi magyar baromfifajták – Old Hungarian Poultry
új, átdolgozott és bővített kiadása

© dr. Szalay István, 2015

ISBN 978 963 286 717 5

Mezőgazda Kiadó

– az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja –
1036 Budapest, Lajos u. 48–66. B/2.

és a Magyar Kisállat-nemesítők Génmegőrző Egyesülete,
2100 Gödöllő, Isaszegi út 208. közös kiadása

Felelős kiadó: a Mezőgazda Kiadó igazgatója, dr. Lelkes Lajos
és az MGE elnöke, dr. Szalay István

Felelős szerkesztő: Wenzky Ágnes

Műszaki vezető: Kőrösi Andrea

Borítófotó: Fogolyszínű magyar kakas, Somfai Sándor felvétele

Nyomdai előkészítés: Formula Stúdió

Megjelent 10 (A/5) ív terjedelemben

MGK 711 071/15

Tartalom

Bevezető gondolatok	9
A Magyarországon honos baromfifajok eredete, háziásítása és elterjedése	13
A házityúk	14
A pulyka	19
A gyöngytyúk	20
A lúd	22
A kacsá	24
A régi magyar baromfifajták kialakulásáról és tenyésztéséről ...	26
A magyar tyúk	26
Az erdélyi kopasz nyakú tyúk	29
A magyar és az erdélyi kopasz nyakú tyúkok fajtatiszta tenyészetek kialakítása	30
A magyar tyúkok fajtajellegének kialakulása	33
A magyar pulyka	45
A gyöngytyúk	48
A magyar lúd	49
A magyar kacsá	51
A baromfi-génmegőrzés hazai története és jelenlegi helyzete	54
A baromfi-génmegőrzési programok kezdete és az állami génbankok kialakulása Magyarországon	54
Magyar Kisállat-nemesítők Génmegőrző Egyesülete (MGE) ...	59
A baromfi génmentési programok és a Géngyűrű	61

A régi magyar baromfifajták részletes ismertetése és fajtaleírása	71
A régi magyar tyúkfajták	72
A magyar tyúk	72
A sárga magyar tyúk	73
A fehér magyar tyúk	74
A kendermagos magyar tyúk	75
A fogolyszínű magyar tyúk	77
A magyar tyúkfajták részletes fajtaleírása	78
Az erdélyi kopasz nyakú tyúk	90
Az erdélyi kopasz nyakú tyúkfajták részletes fajtaleírása	92
A régi magyar pulykafajták	103
A magyar parlagi pulyka	104
A rézpulyka	104
A bronzpulyka	106
A magyar pulykafajták részletes fajtaleírása	108
A gyöngytyúk	113
A magyar parlagi gyöngytyúk részletes fajtaleírása	114
A magyar lúd és fodros tollú változata	117
A magyar lúd	117
A magyar lúd részletes fajtaleírása	120
A magyar kacsá	123
A magyar kacsafajták részletes fajtaleírása	124
Characteristics of the traditional Hungarian poultry breeds	129
Hungarian chicken breeds	129
Transylvanian naked neck chicken breeds	133
Hungarian turkey breeds	135
Hungarian landrace guinea fowl	140
Hungarian goose and its frizzled variant	141
Hungarian duck breeds	144

A baromfifajok külső testtájai és a tolltakaró részei	
External parts of the body and sections of the plumage of poultry species	147
Felhasznált és ajánlott irodalom	153

*„Hagyományos használlatainkban rejlő nemzeti értékeink védelme,
kutatása és fejlesztése örökölt jogunk és kötelezettségünk!”*

(A KÁTKI, majd a HáGK jelmondata. Sz. I., 2011)

Bevezető gondolatok

Több, mint 100 éve annak, hogy akkori legismertebb baromfitenyésztő szakíróink először ismertették részletesen a magyar baromfifajtákat. Ők a magyar parlagi baromfiállományokat a nyugat-európai minta alapján hazánkban is komoly fejlődésnek induló baromfitenyésztés és termék-előállítás – korhű szóhasználattal élve: *okszerű baromfitenyésztés* – meghatározó részének tekintették. A hazai baromfifajtákkal azidőtájt már megkezdett nemesítő és fajtafenntartó munka eredményeként a parlagi állományokból fajták alakultak ki, melyek a későbbiekben több mint 50 éven át meghatározó gazdasági szerepet játszottak Magyarországon. Az 1960-as évekkel kezdődő fél évszázad azonban a régi magyar baromfiállományok felszámolásának, jobb esetben génbankokba szorulásának története. Ebben az időszakban olyan mű, amely valamennyi magyar baromfifajta részletes fajtaleírását közli, aligha jelent meg.

A génmegőrzési programok fejlődése, a régi fajták tudományos és kulturális értékeinek újrafogalmazása szükségessé tette a hiány pótlását, és 2002-ben a Mezőgazda Kiadó gondozásában megjelent a *Régi magyar baromfifajták – Old Hungarian poultry* című könyv, amely a történeti áttekintés mellett részletes fajtaleírást közöl magyar és angol nyelven a megőrzött fajtákról. Egy új, átdolgozott kiadás időszerűségét nem csak az indokolta, hogy az említett könyv évek óta hiánycikk, hanem elsősorban az, hogy a régi magyar baromfifajták génmegőrzése az eltelt közel 14 év alatt sokat fejlődött.

Az eredeti könyv szerkezete viszont nem sokat változott, és ma is leírhatjuk elődeink dicséretére, hogy a baromfi köztenyésztés fejlesztésén a XX. században tevékenykedő szakembereink fejében aligha fordult meg az, hogy könyveiket egyszer majd leporolják, föllapozzák

és ismét tankönyvként, forrásként használják, ezúttal a fajták megmentéséért fáradozó kései utódaik, akik lassan, csöndben szintén elődökké válnak.

Az egykori szakírók, korábbi neves tenyésztők fajtákra vonatkozó véleményének közreadását a téma kortörténeti áttekintésének is szántuk, így esetenként a tudomány mai álláspontjával ellentétes szakmai nézetek is megjelennek a könyvben. Ezért szükségesnek láttuk az egyes témakörök kiegészítését újabb szakirodalmi hivatkozásokkal is.

A magyar baromfifajták megőrzése több szakmai kérdést is fölvetett a közelmúltban:

- Az eddig őshonosként nyilvántartott magyar baromfifajták vajon valóban őshonosként kezelhetők-e?
- Melyek a régen honosult fajták és ezek mennyiben tekinthetők magyar fajtának?
- A fajon belüli egyes fajtaváltozatok kezelhetők-e önálló fajtaként?
- Hogyan alakult ki a régi magyar baromfifélék állami génbanki rendszere?
- Mely fajok és fajták hiányoznak még génmegőrzési programjainkból?
- Hogyan hasznosíthatók a régi fajták?

A fölített kérdésekben könyvünk is állást foglal, és azok megoldásában több esetben az idő is segítségünkre volt. Azt azonban itt sem árt hangsúlyoznunk, hogy valamennyi ritka, régi háziállatfajta védelemre szorul, még akkor is, ha ma még nagyobb állományaival rendelkezünk. Különösen igaz ez a megállapítás az olyan fajták esetében, melyek az ágazat teljes átrendeződése, iparosítása során szorultak ki a köztenyésztésből. Ez utóbbi csoporthoz tartozik szinte valamennyi régi baromfifajta. A veszélyeztetett fajták megőrzésére kidolgozott programok nem nélkülözhetik a fajták hasznosítási módjainak keresését, azonban a génmegőrzési szempontokat (a fajták fenntartását eredeti

formájukban, lehetőleg populáció szintű génveszteség nélkül) mindig elsődlegesnek kell tekintenünk.

Nemzeti kulturális örökségünkhöz tartoznak a régi magyar baromfi-fajták is. Minden nemzet kötelessége, hogy értékeit megőrizze, az utókor számára hozzáférhetővé tegye. A könyv ehhez csak eszköz. Hisszük, hogy a régi magyar baromfifajták bemutatására és részletes fajtaleírására vállalkozó könyvünk hasznos része lesz e nemes feladatnak.

Köszönet illeti szüleinket és tanítómestereinket, akik belénk oltották a hagyományok, a természeti és emberi értékek megismerésére és ápolására való törekvés szükségességét. Köszönetünket fejezzük ki azoknak is, akik szeretik, becsülik és a mai napig őrzik az elődeinktől kapott tudást és értékeket. Így valamennyiünk nevében ajánlhatjuk utódainknak ezt a könyvet abban a reményben, hogy akár ellenszélben, akár támogatásokkal, ők is őrzik majd nemzeti értékeinket, köztük a régi magyar baromfifajtákat a XXI. században is!

Kelt Gödöllőn, 2015 áprilisában

Szalay István

A Magyarországon honos baromfifajok eredete, háziasítása és elterjedése

A régi magyar baromfifajták közé soroljuk azokat a háziszárnyasféléket, amelyek évszázadok folyamán őseink vagy idegen népek által a Kárpát-medencébe behozott, különböző típusú baromfifélék csoportjaiból alakultak ki, alkalmazkodtak hazánk környezeti és éghajlati viszonyaihoz és a tudatos tenyésztés eredményeként helyi fajtákká váltak. Ezek közé soroljuk a napjainkig fennmaradt magyar és az erdélyi kopasz nyakú tyúk több színváltozatát, a magyar ludat és fodros tollú változatát, a magyar kacsza színváltozatait, a bronz- és a rézpulykát és a gyöngytyúkot. A ma ismert régi magyar baromfifajták általában a XIX. század második felében, szakértő tenyésztők sok évtizedes munkája eredményeképpen alakultak ki az említett fajok magyar parlagi változataiból.

A magyar parlagi baromfiállományok évszázadok hosszú során át meghatározó szerepet játszottak a magyar vidék életében. A baromfitartás a paraszti gazdaság, a kultúra és a hagyományok részévé vált, így – a többi őshonos és honosult magyar háziállatfajtaival együtt – joggal nevezhetők kulturális örökségünk fontos részének.

Hogy miként válhattak azzá, honnan és hogyan jutottak el a világ különböző részeire, így Európába és a Kárpát-medencébe? – a könyv első része ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Az alábbiakban rövid áttekintést adunk a Magyarországon honos baromfifajok (házityúk, gyöngytyúk, pulyka, lúd és kacsza) eredetéről, háziasításáról és elterjedéséről.

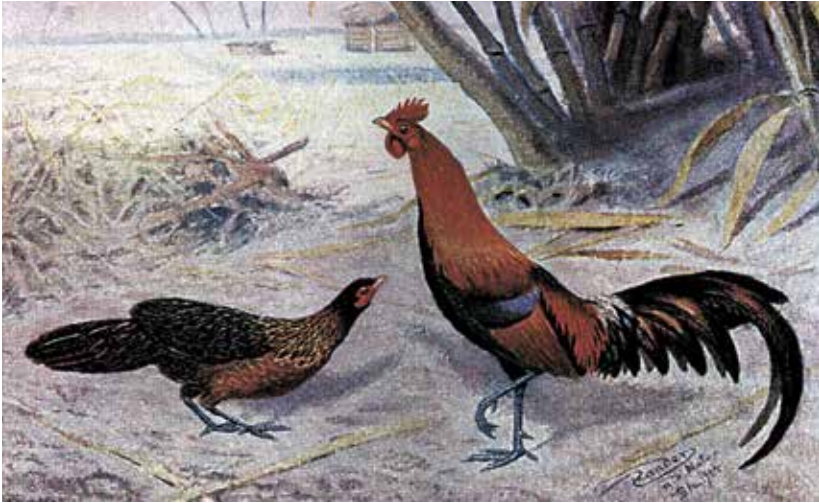
A házityúk

A házityúk származásáról a mai napig megoszlik a szakértők véleménye. Az első szakírók egy része *monofiletikus*, azaz egy őstől származó, mások *polifiletikus*, azaz több őstől származó fajnak tartották. A monofiletikus eredet hirdetői (pl. *Darwin, Dürigen, Brehm*) egyetlen közös ősként a vörös dzsungelytyúk legelterjedtebb alfaját, a *bankiva tyúkot* jelölték meg, amely Elő- és Hátsó-Indiában (Délkelet-Ázsiában), valamint Borneó kivételével a mai Indonézia szigetvilágában őshonos. A házityúk monofiletikus származásának bizonyítására a következő érveket sorolták fel:

- a bankiva tyúk rendkívül változékony, tehát könnyen képez fajtákat,
- a ma élő tyúkfajták tollzatának alapszínei felfedezhetők az igen gazdag színváltozatú bankiva tyúk tollzatában. Ugyanez észlelhető a bőr- és lábpigmentáció, továbbá a füllebeny színeződésének (fehér, kékesfehér, kék, fehérespiros, piros) változékonyságában is,
- a parlagi állományokban gyakori a bankivára utaló tollszíneződés,
- a házityúk és a bankiva tyúk hangja egyforma, ami különösen feltűnő a kakasok esetében,
- a bankiva tyúk mindenkor eredményesen keresztezhető a házityúkkal és a keresztezésekéből származó utódok egymás között továbbszaporíthatók,
- a házityúk és a bankiva keresztezésekor az utódoknál a bankiva tyúk tollszíneződésére utaló atavisztikus jelek észlelhetők.

A bankiva tyúk tojójának alaptollazata jellegzetesen vörösbarna, nyakának fedőtollai feketék, az evező- és faroktollak feketésbarna színeződésűek. A kakas taraja csipkés, a nyak gallértollai aranyos csillogásúak, hátának fedőtollai bíborbarnák, a fark sarlótollai fénylő, sötétzöld színűek. A tojók kifejetten 0,50–0,75 kg, a kakasok pedig 0,90–1,25 kg testsúlyúak.

A monofiletikus eredetre közöltek molekuláris genetikai bizonyítékokat *Fumihito és munkatársai (1996)*, szerintük a házityúk őse nem a bankiva (*Gallus gallus bankiva*), hanem a vörös dzsungeltyúk Délkelet-Ázsiában a kontinensen honos másik alfaja, a *Gallus gallus*.



Bankiva tyúk és kakas – Bankiva hen and cock

(Kleffner, Wilhelm (1925) *Unser Hausgeflügel. Das Großgeflügel*. Fritz Pfenningstorff, Verlag für Naturliebhabelei, Tierzucht und Landwirtschaft, Berlin)

A későbbi vizsgálatok a házityúk polifiletikus eredetére utalnak. Az elmélet hirdetői a házityúk őseként négy fajt – ezen belül a vörös dzsungeltyúknál három alfajt – említenek:

- vörös dzsungeltyúk (*Gallus gallus*)
alfajok: – *Gallus gallus gallus*
– *Gallus gallus spadiceus*
– *Gallus gallus bankiva*
- ceyloni dzsungeltyúk (*Gallus lafayetti*),
- szürke dzsungeltyúk (*Gallus sonneratti*),
- jávai vagy villás farkú dzsungeltyúk (*Gallus varius*).

Csukás (1955) szerint a polifiletikus eredetet elsősorban azzal magyarázzák, hogy az emlős háziállatokhoz viszonyítva a tyúkfajták alakjában, színében, testnagyságában túlzottan nagy a változatosság ahhoz, hogy csak egyetlen őstől származhassanak. Ezen túlmenően azonban a közös ősök tekintetében megoszlanak a vélemények.

A polifiletikus elméletet az alábbiak támasztják alá:

- a nagyfokú alkati, nagyság- és színeződésbeli változékonyság csak ily módon jöhetett létre,
- a mai tyúkfajtáknál több olyan bélyeg is fellelhető, amelyek a bankiván hiányoznak, illetve hiányosak (fehér toll- és bőrszínek, különböző tarajformációk, öt lábujj stb.),
- az említett vadfajok egymás között eredménnyel keresztezhetők és utódaik is nemzőképesek (a jávai és szürke dzsungeltyúk közötti kereszteződés napjainkban is gyakori),
- a szürke dzsungeltyúk valamennyi fajrokona közül a legkönnyebben szelídíthető, tehát a domesztikációban játszott szerepe valamilyen formában feltételezhető.

A házityúk származására vonatkozó legújabb archeológiai és molekuláris genetikai vizsgálatok sem tisztázták egyértelműen az eredeti kérdést, és mind a monofiletikus, mind a polifiletikus származásra közöltek adatokat (*Eltanany és Distl, 2010*).

Az egy ős – több ős kérdéséhez szorosan kapcsolódik a tyúkfaj házasításának feltételezett helye is. Korábban a házityúk domesztikációját az időszámításunk előtti III. évezredre tették. Az Indus folyó mentén feltárt lelőhelyekből (Mohanjodaro, Harappa) tyúkcsontrétek kerültek elő, és ennek alapján az archeológusok bizonyítottan látták a bankiva tyúk i. e. III. évezredben Indiában történt házasítását. *Matolcsi (1975)* szerint viszont éppen ezért sokan az indiai dzsungeltyúkot (*Gallus murghi*) (ezt ő a bankiva egyik indiai alfajaként említi)

tekintik a házityúk közvetlen őseinek. *Eriksson és munkatársai (2008)* mtDNS-vizsgálatokkal igazolták, hogy a tyúkfajban előforduló, a bőr sárga színét meghatározó gén nagy valószínűséggel nem a vörös, hanem a szürke dzsungeltyúktól származik, tehát ez a faj is szerepet játszott a házityúk genomjának kialakulásában.

A legújabb leletek szerint a dzsungeltyúkok első háziasítása az i. e. 5400 körül történt Délkelet-Ázsiában (*West és Zhou, 1989*), és a háziasított tyúkok ezt követő elterjedése részben a kakasviadalokhoz kötődik, részben vallási és díszállattartási okokra vezethető vissza.

A felsorolt kutatási eredmények arra utalnak, hogy a házityúk ősei az említett vadfajok, illetve alfajok kereszteződéseiből származtak, amelyeknek hazája Délkelet-Ázsia, Dél- és Közép-India, Burma, Ceylon, Szumátra, Jáva és a távol-keleti szigetcsoport volt, és a távol-keleti dzsungeltyúkfélék kereszteződéseinek létrejöttében lényeges szerepet játszott a vörös dzsungeltyúk. A rendelkezésünkre álló adatok szerint az is valószínű, hogy a háziasítás nemcsak egyetlen, hanem több, egymástól távol eső földrajzi körzetben, egymástól függetlenül is történhetett (*Liu és munkatársai, 2006; Mihók, 2006a; Eltanany és Distl, 2010*).

Az alábbiakban elsősorban *Csukás (1955), Matolcsi (1975)* és *Horn A. (1976)* közlése nyomán bemutatunk néhány további szakirodalmi adatot és érdekességet a házityúk elterjedéséről és eredeti hasznáról.

Lan Phuong és munkatársai (2015) leírják, hogy a házityúk egyik feltételezett őshazájában, Vietnamban, a történelem során egyes különleges tyúkfajták egyedeit királyi ajándékként használták. A tyúkok nélkülözhetetlenek voltak a rokonok, családok közti ajándékozásban, az ősök számára bemutatott áldozatokban és a különböző vallási és családi ünnepeken is.

A kaldeusok és a babilóniaiak i. e. 2000 évvel már tartottak tyúkot, az asszíroknál pedig az i. e. VII. évszázadban találkozunk először tartásával. A régi egyiptomiak már foglalkoztak mesterséges keltetéssel, amiről korabeli faliképek tanúskodnak. Valószínű, hogy az egyiptomi-

ak távol-keleti kereskedelmével vált lehetővé a házityúk megjelenése. Vallási okokkal magyarázzák, hogy a korabeli ábrázolásokon csak kakasok láthatók, és vallási okokra vezetik vissza azt is, hogy a tyúk tartása Egyiptomban több száz évig szünetelt, ami a gyöngytyúk elterjedéséhez vezetett.

Irodalmi források szerint Délnyugat-Ázsiában az i. e. IX–V. században honosodott meg a tyúk és a Perzsa Birodalom idején terjedt egyre nyugatabbra. Az ókori Görögországba bejutott házityúk Perzsiából származott. Így nem véletlen, hogy a görögök annak idején „perzsa” vagy „méd” madárnak nevezték és áldozati állatként használták. Kis-Ázsiába viszont a görögök vitték be, ahol gyors terjedése gazdasági hasznosításával magyarázható. A házityúk húsának és tojásának fogyasztása mindinkább szokássá vált a görögöknél, de csak akkor vágták le az állatokat, amikor azok a tojástermelést már abbahagyták.

A kelták és a germánok már a római császárság előtt ismerték a házityúkot, a föníciaiak pedig jóval időszámításunk előtt tenyésztették és szaporították. A tyúk az ókorban került Ázsiából Európába. Az első írásos feljegyzések *Theognia* és *Arisztophanész* (i. e. 500–400) görög íróktól származnak. Az Alpok északi lejtőin viszont csak a római uralom idején tűnt fel a tyúk.

Valószínűnek tartják, hogy Közép-Európába nem Itáliából jutott el a tyúk, hanem a kelták hozták magukkal. A római korból már jóval több információ áll rendelkezésünkre a több színváltozatban előforduló házityúkról. „Átvették a görögöktől a fehér tyúk és kakas áldozásának szokását, de kiszélesítették ennek a háziállatnak a gazdasági felhasználását. A tyúkot tömték és hizlalták, legjobban a tyúkokat szelektálták, a keltetést babonákkal átszótt gondossággal végezték, kezdetleges állat-egészségügyi eljárásokat alkalmaztak, pl. a baromfitetű irtásával. Bár i. e. 191-ben megtiltották a hizlalt tyúkok fogyasztását, mégis a házityúk a rómaiaknál nélkülözhetetlen háziállat lett.” (*Matołcsi, 1975*).

Ami a hazánk területén talált ásatási leleteket illeti, a Kárpát-medencében a vaskorban (i. e. 900 után), már a kelták előtt volt ázsiai eredetű házityúk (*Bartosiewicz, 2008*), a római kori csontmaradványok pedig arról tanúskodnak, hogy azok nagyobb testű tyúkoktól származnak, mint a népvándorlás kori avar sírokból előkerült házityúkoké. Fentiek ellenére a magyar parlagi tyúkok őseinek eredete – a régészeti leletek elégtelensége miatt – egyelőre nem tisztázott (*Matolcsi, 1975; Bartosiewicz, 2008*).

A pulyka

A pulyka eredeti hazája Közép- és Észak-Amerika. Vadon élő őse Észak-Amerika középső területein honos: Ohio, Kentucky, Illionis államoktól egészen Mexikó északi hegyvidékéig terjedő erdőségekben. A vadpulyka jóval kisebb testű, mint háziasított rokona, és leginkább a fekete és sötétbronz pulykához hasonlítható. Általában csoportosan él, az éjjeleket a fákon tölti. A háziasítás a Mexikó területén élő indián népekhez fűződik és ideje i. e. 1000 körüli időszakra tehető. A háziasításra felhasznált anyag pedig valószínűleg a vadpulyka mexikói alfaja lehetett (*Meleagris gallopavo mexicana*). Amikor Amerikát felfedezték (a XV. század végén), ezt a szárnyas fajt már háziasított állapotban találták, melyet az őslakók a kutyán kívül egyedüli háziállatként tartottak (*Matolcsi, 1975*).

Csukás (1955) is megemlíti, hogy Amerika felfedezésekor a pulyka már háziasított állat volt. A domesztikáció miatt testformája kissé megváltozott, törzse zártabb, vízszintesebb tartású lett és a lábai is hosszabbak. Az amerikai farmerek régebben szívesen keresztettkék a házipulykát a vadpulykával, mert az ilyen keresztkezésből származó ivadékok ellenállóbbak, életképesebbek voltak.

Matolcsi (1975) különböző bizonyítékokat sorol fel arra vonatkozóan, hogy a korábban általánosan elfogadott elmélet, mely szerint

a házipulyka a XVI. század elején jelent meg Európában, nem lehet egyértelmű, mivel a *schleswigi dóm* 1280 körül készített domborművén találtak egy pulykaábrázolást és nem sokkal később Svájcban is felfedeztek – egy XIII. századbéli várrom feltárásakor – pulyka-csontmaradványokat. Ezen túlmenően a szerző hivatkozik *Bökönyi és Jánossy (1958)* magyarországi vizsgálataira is: a szentesi és a tápéi temetőkből a X–XII. századból származó olyan pecsétgyűrűk kerültek elő, amelyeken a pulyka alakjának vésetét lehetett felismerni.

Mindezek alapján *Matolcsi* arra a következtetésre jutott, hogy a pulyka már Amerika felfedezése előtt (*Columbus* előtt kb. ezer évvel) normann (viking) hajósok révén eljutott Nyugat-Európába és innen terjedt kelet felé, illetve jutott el hazánk területére.

Matolcsi feltételezését nem sikerült bizonyítani, és nehezen elképzelhető, hogy a vikingek a Mexikóban háziásított pulykát Kanada keleti partjairól hozták volna Európába (*Bartosiewicz, 2008*).

A mai álláspont szerint a legvalószínűbb, hogy a ma ismert, háziásított pulyka őse a mexikói pulyka (*Meleagris gallopavo gallopavo*), a „vadpulyka” (*Meleagris gallopavo*) egyik alfaja. Az európai pulykák Mexikóból és Közép-Amerikából származnak, és Amerika felfedezését követően kerültek Európába. Az i. sz. 700–900 körül befejeződő domesztikáció kezdeti célja a tollak, a sarkantyú és a csontok hasznosítása volt. A háziásítás először Mexikóban történhetett, ahol az indián őslakosság 1000 körül már tenyésztette a pulykát, és ezeknek a népeknek a pulyka volt a legfontosabb húsforrása (*Sütő és Mihók, 2006*).

A gyöngytyúk

Az Európába behozott *gyöngytyúk* *Csukás (1935)* szerint vagy a Felső-Guineában és a Capverdi-szigeteken honos abesszíniai gyöngytyúktól vagy a közönséges gyöngytyúktól (*Numida meleagris*) szár-

mazik, mely utóbbi lelőhelye a Szenegambiától Gabumig terjedő fennsík. Megemlíti a többi baromfifajra nézve polifiletikus eredetet valló *Hagedoorn* véleményét is, aki szerint a gyöngytyúkot egyetlen fajból domesztikálták, s a vadon előforduló különböző színváltozatok nem képeznek külön fajokat (20 évvel később *Csukás (1955)* is csak a monofiletikus eredetet említi). A jelenleg elfogadott álláspont szerint a háziasított gyöngytyúkok a sisakos gyöngytyúk (*Numida meleagris*) több alfajától származnak (lásd bővebben: *Szalay, 2015*).

Eredeti hazájában, Nyugat-Afrikában és Madagaszkáron a gyöngytyúkcsaládok 15–20 egyedből álló csapattá verődnek és cserjés-bozótos területeken barangolnak. A zord éghajlatot nem bírják, a forró égővi szigeteken azonban elvadulva is szaporodnak. Így népesítették be a nyugat-indiai szigeteket is.

A vad sisakos gyöngytyúk törzse fejlett, zárt, vízszintes. Apró, csupasz fejét jellegzetes sisaktaréj ékesíti. Háta félgömbszerűen domborodó, farka ék alakú. Dús tollazata sötét alapon világosan pettyezett. A kakasok nem viselnek sarkantyút. A gyöngytyúk különböző színváltozatai vadon is előfordulnak.

A gyöngytyúk az egyetlen faj, melyet nem eredeti hazájában domesztikáltak. Az ókori görögöknél már háziállat volt, ahol áldozati célra tenyésztették (*Szophoklész, Arisztotelész*). Az ókori görög mondavilág regényes magyarázatot talált a tollazat gyöngyözöttségére. A monda szerint a gyöngyözöttség Meleagros király nővérének megszilárdult könnycseppjeitől ered, amelyeket fivére halálakor ontott. Állítólag ezért nevezte *Arisztotelész* ezt az állatot *Meleagris*-nak. *Matolcsi (1975)* szerint a gyöngytyúkot valamely Földközi-tenger melléki kultúra földművelő népe háziasította i. e. 1000 körül. Feltételezi, hogy a háziasításra azt követően került sor, hogy a házityúk tenyésztése valamilyen ok miatt megszűnt. Így kapcsolat lehet a házityúk tartásának egyiptomi betiltása és a gyöngytyúk háziasítása között, mert a két esemény időpontja és helye nagyjából egybe esik. Ókori egyiptomi gyöngytyúkábrazolás már az i. e. XIX. századból ismert (*Lamblard, 2003*).

A pun háborúk idején a Római Birodalomba is behozták a gyöngytyúkot, itt azonban az „afrikai *madár*” néven ismert szárnyas később feledésbe merült. Mások szerint a rómaiak a gyöngytyúkot a görögöktől vették át. Húsa és tojása a római lakomák csemegéje volt (bár *Plinius* kellemetlen mellékízét is említi). *Columella* megkülönbözteti a vörös toroklebenyű *meleagris* és a kék toroklebenyű *numida* fajtákat. Gyöngytyúkábrázolás egy görög ivóedényen, római fürdők mozaikján és egy *pompeji* freskón fennmaradt (*Hastings Belshaw, 1985; Szalay és munkatársai, 2004*).

Csukás (1935) leírja, hogy a domesztikáció hatására a gyöngytyúk valamivel nagyobb testű lett, egyébként azonban alig változott. Oka e faj kisfokú változékonysága, a valószínűleg monofiletikus származása, a viszonylag késői háziasítása és az a tény, hogy tenyésztésével kevesen foglalkoztak (ez egyébként mind a mai napig érvényes). Ennek tulajdonítja azt is, hogy nehezebben tenyészthető, mint más baromfifajok.

A lúd

A házilúd őse minden bizonnyal a *nyári lúd* (*Anser anser*). (A nyári lúd egyéb, népies elnevezései: tőkés lúd, szürke lúd, márciusi lúd). Élettere rendkívül nagy kiterjedésű, Izland szigetétől az Amur folyóig terjedő óriási térség mocsarain és lapályain honos (*Matolcsi, (1975)*). Elterjedésének északi határa a 69–70. északi szélességi körrel esik egybe. Déli határa megközelítőleg a 45. szélességi körig terjed. Mint költöző madár, vonulása során az északi félteke nagyon sok területén megtalálható. Hazánkba februárban érkezik, és október–november hónapban távozik. Ritkán itteni telelése is előfordul. A mocsaras és nádas területeket kedveli, ahol fészkelésre és szaporodásra alkalmas helyeket talál.

Matolcsi (1975) Zeuner (1963) közlésére hivatkozik a lúd háziasítása kapcsán. Eszerint valószínűsíthető, hogy az ember már a *neolit*

időszakban is tartott libát, de megjegyzi, hogy az erre vonatkozó bizonyítékok meglehetősen szerények. Az ásatásokból származó leletek meghatározását rendkívül nehezíti az a körülmény, hogy a különböző, régi keletű ábrázolásokon a házilúd fehér színe domesztikáltságra utal, minthogy a vadlúd színe eredetileg sötét volt.

A nyári lúd törzse felül barnásszürke, alul sötétszürke. Alsó farkfedőtollai fehérek. Az evező- és farktollak feketésszürkék. A gúnár tollazata sötét. A csőr és a láb világos hússzínű. A vadludak közül a nyári lúd az egyedüli, amelyik hazánkban költ. A házilúddal könnyen keresztezhető, ivadékaik eredményesen továbbszaporíthatók.

Az irodalmi feljegyzések arról tanúskodnak – hivatkozva különböző ásatási és falfestményes ábrázolásokra –, hogy a lúd háziasítása i. e. kb. 4000 évvel Babilóniában kezdődött. Mivel a faj igen nagy földrajzi területen honos, valószínűsíthető, hogy a háziasítás több időszakban és több földrajzi körzetben is történhetett.

Csukás (1935) szerint a ludat először az ókori Egyiptomban említik tenyésztett háziszárnyasként, ahol *Isis* istennőnek szentelték. Az egyiptomiaknak i. e. 2800 évvel már virágzó lúdtenyésztésük volt, és ismerték a hizlalást is. A libatojás Egyiptomban az élet jelképe volt. Egyes kutatók véleménye szerint a háziasított egyiptomi lúd a *nilusi lúdtól* (*Chenolopex aegyptiacus*) származik, mások arra a következtetésre jutottak, hogy a lúd már háziasított formában került Kis-Ázsiából Egyiptomba. Igazoltnak látszik ugyanakkor, hogy az egyiptomiak több lúdfajt ismertek, ezek azonban nem tekinthetők mai értelemben vett, háziasított változatoknak (*Matolcsi, 1975*).

A görögök is elsősorban a lúd tojását becsülték sokra, a ludat a görög városállamok korai évszázadaiban már tenyésztették, és Perszeponé szent állataként tisztelték. *Homérosz* két ízben is említi a ludakat az *Odüsszeiában*. A rómaiak is mélyen tisztelték a ludat, s mint *Mars* és *Juno* szent állatait, templomokban tartották. A különös tiszteletet elsősorban azzal vívták ki, hogy a *Capitoliumot* megmászni kívánó gallok támadását gágogásukkal jelezték (i. e. 390-ben). Ezen tettükkel beír-

ták nevüket a római történelembe. Néhány képviselőjüket államköltségen tartották, azon a napon pedig, amelyen éberségük meghiúsította a gallok támadását, ünnepélyes körmenetben hordozták az arannyal és bíborral feldíszített ludakat (*Rodiczky, 1902*). A császárság idején már igen fejlett volt a libahizlalás, a hízott máj különleges csemegének számított. A régi római írók (*Cato, Varro, Columella, Plinius*) pontos leírásokat közöltek a lúd tenyésztéséről, takarmányozásáról és hizlalásáról (*Csukás, 1935; Horn A., 1976*).

A kódexíráshoz szükséges írotollakat is ez az állatfaj szolgáltatta, ezért a legtöbb régi nép nagy tiszteletben tartotta a ludakat. Kínában a házastársi hűség jelképének tekintették.

Valószínű, hogy Közép-Európában a házilúd már az ókori görögöktől terjedt tovább, de az sem tartható kizártnak, hogy a könnyen szelídíthető vadludat Európa más részein is háziasították.

A kacska

Házikacsánk őse az északi féltekén, Euráziában, Észak-Amerikában és Észak-Afrikában egyaránt elterjedt *tőkés réce* (*Anas platyrhynchos*), bár polifiletikus eredete sem vethető el. *Csukás (1935)* szerint tőkés kacsának, zöldfejű-, dunai-, öreg- és törzsökrécének is nevezték.

A tőkés réce a vadon élő kacsafajok közül a legnagyobb testű (a tojó súlya 1 kg körüli). A gácsér fényes, feketészöld fejét a nyak közepén fehér gyűrű választja el az alsó nyaktól és a begytől. Háta barnás hamuszürke. A szárny evezőtollai kék vagy zöld színűek és fehér csíkkal szegélyezettek. A felső farkfedő tollak zöldesfeketék. A tojó rozsdás, sárgásbarna. Vándormadárnak tekinthető, bár a mérsékelt égöv véde-
tebb völgyeiből télen sem húzódik délre. Májusban költi ki 8–14 fűzöld tojását. Pipéi gyorsan nőnek, 6–7 hetes korukban már repülnek.

A kacsát – a tőkés réce nagy elterjedési területét tekintve – feltehetően több, egymástól távol eső területen háziasították. *Bogenfürst*

és *Mihók* (2006) szerint ennek következménye a két eltérő kacsatípus létrejötte. A korábban háziasított, felegyenesedő testtartású, ún. pingvin típus Kelet- és Délkelet-Ázsiából származik, míg a tőkés récére hasonlító parlagi típus később, Mezopotámiában, illetve Közép- és Dél-Európában alakulhatott ki. A szerzők több példával mutatják be az ókori Kína és India, továbbá az egyiptomi, görög és római kacsatartás emlékeit, ami arra utal, hogy az említett ókori birodalmakban a kacsa már eljutott a háziasítás korai szakaszába. A földközi-tengeri népek és az *Arisztotelész* előtti görögök írásaiból nem derül ki, hogy ismerték volna a kacsát, *Varro* és *Columella* szerint azonban a rómaiak már tartották és szaporították, és a Római Birodalom idejéből származó leletek Pannóniában is előfordulnak.

A régi magyar baromfifajták kialakulásáról és tenyésztéséről

Fejezetünkben elsősorban a XX. század első felének szakirodalmi alapján összegezzük a hazai baromfifajták kialakulásával és általános jellegzetességeikkel kapcsolatos ismereteket. A témát azért ebben a megközelítésben tárgyaljuk, mert a korabeli adatok arra utalnak, hogy szinte valamennyi magyar parlagi baromfiféle „okszerű” tenyésztése, nemesítése a XIX. század második felében kezdődött. A tenyésztőmunka eredményeképpen önálló fajták, fajtaváltozatok alakultak ki, ugyanakkor az eredeti parlagi állományok tulajdonságait szelekcióval vagy külföldi fajtákkal végzett keresztezéssel sok esetben lényegesen megváltoztatták. A ma őshonosként ismert baromfifajtáink tehát csak részben hordozzák az eredeti parlagi állományok tulajdonságait, a hangsúlyt azonban a „hordozzák” szóra téve éppen a tenyésztő, nemesítő munka tette azt lehetővé, hogy génkészletük fennmaradjon, és az utókor rendelkezésére álljon.

A fejezet legnagyobb részét az abban az időben is legelterjedtebb és gazdaságilag legjelentősebb baromfiféleség – a házityúk – hazai fajtáinak kialakulásáról szóló ismertetés teszi ki, de tartogatunk néhány érdekességet a többi hazai baromfifaj iránt érdeklődőknek is.

A magyar tyúk

A Kárpát-medence területén talált ásatási leletek szerint a népvándorlás kori avar sírokban a tyúkok vagy tyúktojások sírba helyezése a temetkezési rítushoz kapcsolódott. A csontleletek tanúsága szerint

az avar kori tyúkrok lényegesen kisebbek voltak, mint a napjainkban elterjedt, kistermetű fajták. Tojásuk 38–40 g súlyú lehetett, amit a gyenesdiási feltárások kapcsán tudtak meghatározni. Az említett leletek csak valószínűsítik, hogy a napjainkban ismert magyar parlagi tyúkrok egykori változatait eredetileg honfoglaló őseink hozták Kelet-Európából magukkal. Minthogy a kérdés tisztázása a régészeti leletek elégtelensége miatt még nem időszzerű, inkább csak feltevésekre szorítkozhatunk. Eszerint a honfoglaló magyarok baromfitartása nem lehetett nagyméretű, mert ellenkező esetben az ásatásokból sokkal gazdagabb leletanyag állna rendelkezésünkre (*Matolcsi, 1975*). *Bartosiewicz László* összefoglaló tanulmányában erről a következőket írja: „Az ázsiai eredetű házityúk a vaskor óta ismert Magyarországon, legkorábbi leletét Jászfelsőszentgyörgy–Turóczi-tanya szkíta anyagában találta meg *Bökönyi (1974)*. Eddig azonban nem foglalkoztak a későbbi régészeti korszakok tyúkleteinek alaktani és méretbeli változataival. A faj igen nagy szaporaságának következtében annak genetikai »képlékenysége« rendkívüli, így a fajták kialakulásának és átváltozásának léptéke a régészeti keltezés durva módszereivel nehezen követhető. ... A kevésbé értékes tyúkrok még csak nem is álltak az érdeklődés középpontjában, emiatt a történeti forrásanyagban is ritkábbak. Annyi bizonyos csak, hogy a Honfoglalás idejére már kiterjedt tyúktartás folyt a Kárpát-medencében. Ha őseink hoztak is magukkal baromfikat, azok egyhamar nyomtalanul beolvadhattak a helyi állományokba.” (*Bartosiewicz, 2008*).

A sárnga, fehér, kendermagos és fogolyszínű tyúkjaink kialakulása azonos alapfajtára vezethető vissza és csak később formálódtak eltérő típusúvá, fajtaváltozottá, majd fajtává. A honfoglaló magyarok által behozott, valamint a Kárpát-medence területén talált parlagi jellegű tyúkrok késői utódai képezhették a magyar tyúkfajták első alapanyagát. A magyar parlagi tyúk kialakulásában minden bizonnyal szerepet játszott a tatárjárás idején Európába – így hazánkba is – eljutott nagyobb testű, piros füllebenű ázsiai tyúkféleség, majd a százötven

éves török hódoltság idején hazánkba került mediterrán (balkáni, kisázsiai) típusok. Később, a török háborúk következtében lakatlanná vált területekre nyugatról betelepített lakosság szintén hozott magával különböző tyúkféléket.

Parlagi tyúkjainknak már a középkorban lehettek bizonyos nagyobb létszámú szintípusai. Úgy tűnik, hogy a különböző színváltozatú tyúkok egy része a XVIII–XIX. században többé-kevésbé egységes típusná formálódott, és tollazatuk színezete alapján már fajtaváltozatoknak tekinthetők. Tetszetős külsejükre több szakírónk is hivatkozik, testsúlyuk azonban mindössze 1,25–1,50 kg volt.

A XIX. század végétől több külföldi fajta (langshan, brahma, plymouth rock) játszott szerepet a magyar parlagi tyúk újabb átformálásában. Az idők folyamán bekövetkezett sokféle kereszteződés miatt a magyar parlagi tyúk még ekkor sem számított konszolidált fajtának, bár a leírások szerint alkata és jellege alapján, mai értelemben ket-tőshasznú típusnak tekinthető. A magyar parlagi tyúkok leggyakoribb változataiként előforduló fehér, kendermagos, sárga és fogolyszínű tyúkok már elkülöníthetőek voltak.

A régi magyar, ma őshonosságuk miatt védett tyúkfajták a XIX. század utolsó évtizedeiben kezdtek kialakulni. Ezek az állományok abban az időben különösebb tenyésztői munka nélkül jöttek létre, legfeljebb néhány lelkes tenyésztő, illetve szakíró irányítása és elképzelése alapján formálódtak bizonyos fajtatípussá. Az 1930-as évektől elsősorban *Báldy Bálint* és munkatársai irányításával Gödöllőn gyűjtötték össze és nemesítették a magyar tyúkfajtákat, amelyek az 1960-as évekig meghatározták hazánk baromfitenyésztését.

A kialakított fajták a következők: *fehér magyar*, *sárga magyar*, *kendermagos magyar* és a *fogolyszínű magyar tyúk*. Ezeket a szakírók egy része fajta-, illetve színváltozatnak, másik része önálló fajtának tekintette. Tőlük típusában is eltérő fajtaként kell kezelnünk a kopasz nyakú tyúkot, amelyet – bár származását illetően a vélemények elté-

rőek – erdélyi kopsz nyakú tyúkként külföldön is, mint magyar tyúkfajtát tartanak számon.

Az erdélyi kopsz nyakú tyúk

A kopsz nyakú tyúkra az 1800-as évek első felében figyeltek fel, először Erdélyben. Feltevések szerint ez a maga nemében páratlan külsejű fajta Kis-Ázsiából származik és a török hódoltság idején jutott el Erdélybe, Szerbiába és Boszniába. Ezzel ellentétben *Hreblay (1900)* határozottan állítja, hogy a fajta eredetének száalai távolabbra nyúlnak, mint Kis-Ázsia.

A kopsz, tollatlan nyakat, mint domináns tulajdonságot, és a fajtára jellemző alkati sajátosságokat (pl. széles mellalakulás) erősen örökítő tyúkféleség tenyésztése ismereteink szerint *Szeremlei Lajos* (mások szerint *Szeremley*, lásd *Bodó, 2000*) erzsébetvárosi tanfelügyelő nevéhez fűződik (*Tóth P., 1956*), aki az 1840-es évektől – évtizedeken keresztül – sokat fáradozott a fajta kialakításán, gazdasági értékének javításán. Több szakírónk említést tesz arról, hogy a kopsz nyakú tyúkot *Szeremlei* 1875-ben mutatta be először egy bécsi kiállításon, ahol a fajta a szakemberek körében általános feltűnést keltett, mert egy eddig ismeretlen fajtát kellett a bírálóbizottságnak minősítenie. Ennek kapcsán jegyezte meg *Hreblay (1900)*: „Nem lehet ezen olcsó dicsőség ellen semmi kifogásunk. Noha nem is nálunk keletkezett, maradjon a miénk, nem okoz szégyent, sőt büszkék is lehetünk rá, különösen büszkék akkor, ha egykor megfelelő alanyon kitűnő nemes fajtává ki is tenyésztjük.”

Egy 1925-ben kiadott német szakkönyv szerint (*Kleffner, 1925*) Bécsben egy *Szeremley nevű asszony* („eine Frau von Szeremley”) állította ki állományát, mely az erdélyi Erzsébetvárosból (Elizabethstadt) származott. A fajtát „Siebenbürger sperber” (erdélyi kendermagos) néven sorolták be és szerepeltették ezen a kiállításon.

A kopasz nyakú tyúknak egyébként – hazai használatban – többféle elnevezése is volt. Így első tenyésztője után „szeremlei tyúk”-nak, egy másik honossága szerint „bosnyák tyúk”-nak vagy „bosnyáknyakú tyúk”-nak (Büky L. 2009) is nevezték. Későbbiekben a fajta – mely leggyakrabban fekete, fehér és kendermagos változatban fordult elő – erdélyi kopasz nyakú tyúkként vált ismertté. Erdélyben viszont még napjainkban is a „csóré nyakú” elnevezést használják.

A kopasz nyakú tyúkot tehát mind a hazai, mind a külföldi korabeli szakirodalom magyar fajtaként tartotta számon, aminek jogossága (legalábbis Európában) ma sem vitatható, hiszen magyar tenyésztők alakították ki az 1800-as években, és általuk vált ismertté határainkon túl is.

Szeremlei tenyésztői tevékenységét később *Seiffert Gusztáv* brasói tenyésztő folytatta. Németországban (Magdeburgban) a fajta tenyésztésére külön egyesület alakult („Nackthalszüchter-Verein für Deutschland”), melynek keretében a tenyésztők – rendkívül szigorú küllemi szelekció alkalmazása révén – kiváló eredményekre tettek szert. Ennek tulajdonítható, hogy a századforduló táján Németországban széles körben terjedt a kopasz nyakú tyúk. Ezzel szemben hazai szerzők arról számoltak be, hogy az erdélyi kopasz nyakú tyúk – minden jó tulajdonsága ellenére – nehezen tudott terjedni, mert kopasz nyaka miatt a tenyésztők idegenkedtek a fajtától.

A két világháború között az erdélyi kopasz nyakú tyúkot, mint kintűnő téli tojót és nagy vagy igen nagy tojásokat termelő fajtát tartották számon.

A magyar és az erdélyi kopasz nyakú tyúkok fajtatizsza tenyészetének kialakítása

A tyúkállományokban szakirányítás nélkül folytatott keresztezéseknek az lett a következménye, hogy az utódok még egyenlőtlenebbek

lettek, ami döntően az alkati és testnagyságbeli szóródottságban mutatkozott meg.

Ezen a kedvezőtlen helyzeten kívánt változtatni *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter (1896), aki hathatós intézkedéseivel sokat tett a hazai baromfiállományok javítása és ezen keresztül a nagyobb mennyiségű és jobb minőségű termékek (hús, tojás stb.) előállítására érdekében. 1897-től minden járásnak egy községében a gazdák részére kakas-csereakciót tartottak, akik így fajtatiszta tenyészkakasokhoz juthattak, amiért – rendkívül kedvezményes feltételek mellett – saját parlagi állományból származó növendékkakasokkal (vágóárúval) lehetett fizetni. Ehhez a cseréhez az alábbi, kijelölt tenyésztelepeken szaporítottak magyar fajtájú törzskakasokat:

Gödöllő: Magyar Királyi Baromfitenyésztő Telep és Munkásképző

Iskola: fehér magyar, sárga magyar, kendermagos magyar és erdélyi kopasz nyakú tyúk.

Kolozsvár: Gazdasági Tanintézet Baromfitenyésztő Telepe: erdélyi kopasz nyakú tyúk.

Szentimre: (Somogy megye) Földművesiskola Baromfitelepe: sárga magyar tyúk.

Ada: (Bács megye) Földművesiskola Baromfitelepe: fehér magyar tyúk.

A fenti és további tenyésztelepek más külföldi tyúkfajták és egyéb szárnyasfajok hímivarú egyedeinek terjesztésére is kaptak megbízást. A gödöllői tenyésztelep első vezetői – *Hreblay Emil*, *Beivinkler Vilmos* – nyugalmazott vasúti főfelügyelők voltak, így a naposálatok vasúton történő terjesztését egyéb vasúti alkalmazottak bevonásával igen jól meg tudták szervezni a Kárpát-medence teljes területén.

Az akkori földművelésügyi kormányzat az idegen fajták mellett a fehér, a sárga, a kendermagos és a kopasz nyakú magyar tyúkfajták tenyésztését részesítette előnyben. A *Darányi-féle* intézkedés kapcsán

tizenöt év alatt 140 ezer hímivarú baromfit sikerült kiosztani, amelynek jelentős hányadát a magyar tyúkfajták tették ki.

A magyar tyúkfajták legújabb kori tenyésztése már a második világháború utáni időszakra esik. A XIX–XX. század fordulója utáni évtizedekben és a két világháború között kialakított magyar fajták törzstenyésztetei a második világháború alatt eltűntek. A tenyésztés újbóli talpra állításában *Báldy Bálint*, *Lacza Béla*, *Beóthy Ferenc* (Gödöllő), *Biszkup Ferenc*, *Beke László*, *Suschka Alfréd* (Mosonmagyaróvár, majd Gödöllő) és mások elévülhetetlen érdemeket szereztek. Először a gödöllői Kisállattenyésztési Kutatóintézet, majd vele párhuzamosan az 1950-es évek elején több intézmény és gazdaság foglalkozott a magyar fajták tenyésztésével, fajtajavító nemesítésével.

A gödöllői Kisállattenyésztési Kutatóintézetben végzett tenyésztői munka során a kettőshasznú magyar tyúkfélék fajtafenntartó és fajtajavító nemesítését tűzték ki célul. A nemesítéshez szükséges alapanyagot először Kecskemét, Békéscsaba, Kiskunhalas, Nagykőrös és Mezőhegyes vidékéről szerezték be még a harmincas évek elején. Bár a második világháború erősen megtizedelte a magyar tyúkállományt, néhány lelkes kistenyésztőtől megfelelő alapanyagot gyűjtöttek a tenyésztés újraindításához. Gödöllő irányításával ismét fejlődésnek indult a magyar tyúkok tenyésztése és szaporítása. 1949-ben az ország keltetőközpontjaiban már több mint 160 ezer magyar fajtájú naposcsibe-szaporulatot tudtak kikeltetni és értékesíteni. Az 1950-es évek elején *Báldy* a magyar tyúkfajták elterjesztésére álmilag ellenőrzött baromfiszaporító telepeket hozott létre mintegy 800 ezer tenyészállattal, és keltetőállomás hálózatot épített ki (*Lacza Béla*, 1987; 2002).

A Kisállattenyésztési Kutatóintézet 1953-ban vette programjába az erdélyi kopasz nyakú tyúkfajta tenyésztését, sárga, fehér és kendermagos színváltozatban. Néhány évi tenyésztői munka után sajnos az említett állományokat – a többi, itt fenntartott tyúkfajta törzstenyészteteivel együtt – felszámolták.

A magyar tyúkok fajtajellegének kialakulása

A magyar tyúk jellemzésére *Hreblay* (1909, 1912) külső és belső tulajdonságokat sorol fel, mint a taréj, a szakáll és a füllebeny alakulása, színe, a test általános formája, illetve az edzettség, fűrgeség és a jó tojóképeség. A „magyar tyúk”-nak nevezett típus – véleménye szerint – hosszú idő alatt hazai viszonyaink között alakult ki, de végső fokon eredetét mindenképpen a bankiva tyúkra lehet visszavezetni.

Hreblay 1900 és 1912 között megjelent három könyvében közli a magyar tyúk három színváltozata (fehér, sárga és kendermagos) és az erdélyi kopasz nyakú tyúk fajtaleírását.



Fehér magyar tyúk és kakas – White Hungarian hen and cock

(*Fajtajellegrés a Magyarországon leggyakrabban előforduló baromfifajtáknak.*
(1932) „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest)

A fehér magyar tyúk leírása során kiemeli *Hauer B.* (Kisharta) és *Madarász Gézáné* tenyésztőmunkáját. A Madarász-féle állományt te-

kintette alkalmasnak *Hreblay* arra, hogy annak alapján meghatározza a fehér magyar tyúk fajtaleírását (1898). A szerző az összes magyar tyúkféleségek között ezt a változatot tekintette a legjobb tojóképeségű fajtának.

A sárga magyar tyúk kialakításánál – *Hreblay* szerint – több kiváló tenyésztő egy időben működött közre. Lényegében az egyszínű sárga tyúkokat gyűjtötték össze, amelyeket ezután szelektáltak, sőt nemritkán rokontenyésztést is folytattak velük. A küllemi szelekció mellett nagy gondot fordítottak a tojástermelő képesség javítására is. A sárga magyar tyúk kialakításánál elsősorban *Hauer G.* (Szentimre) nevét emeli ki, de nem feledkezik meg a Somogy-szentimrei Földműves Iskola, továbbá *Tóth L.-né* szentesi és *Pákozdi L.* hódmezővásárhelyi tenyésztő tevékenységéről sem.



Sárga magyar tyúk és kakas – Yellow Hungarian hen and cock
(Fajtajelleírása a Magyarországon leggyakrabban előforduló baromfifajtáknak.
(1932) „Patria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Résztársaság, Budapest)

A kendermagos magyar tyúk kialakítása kapcsán *Szalay J.* (Szolnok) állattenyésztési felügyelő nevét említi, aki már a századforduló előtti évtized elején kezdte meg munkáját. A tenyésztéshez szükséges alapanyagát a parlagi állományok kendermagos színű egyedeiből válogatta ki, majd azokat sokévi fáradozással és nagy tenyésztői szakértelemmel tíz éven át nemesítette. A szerző megemlíti, hogy a korabeli tenyésztők közül már sokan foglalkoztak a kendermagos magyar tyúk tartásával.



Kendermagos magyar tyúk és kakas – Speckled Hungarian hen and cock
(Fajtajelleírása a Magyarországon leggyakrabban előforduló baromfifajtáknak.
(1932) „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest)

Bakoss (1931) „magyar parlagi” gyűjtőnéven említi a magyar tyúk fehér, kendermagos és sárga változatát. A magyar tyúk latin elnevezését is feltünteti (*Gallus domesticus pannonicus*), és eredetét ő is úgy határozza meg, hogy őseit a honfoglaló magyarok valószínűleg Ázsiából hozták. Ez az alapanyag az itt talált, majd idők folyamán behozott

idegen fajtákkal kereszteződött és így alakult ki a mi parlagi tyúkunk. Gazdasági értékét illetően *Bakoss* véleménye megegyezik a korábbi szakírókéval, amely szerint a magyar parlagi tyúk edzett, ellenálló, kítűnő élelemkereső és – az akkori fogalmak szerint – gyors fejlődésű. Ez utóbbi tulajdonság talán nem is annyira a növekedési erélyre, mint a gyors tollasodásra és a korai ivarérésre vonatkozik. A két utóbbi tulajdonság a magyar parlagi csirkék korai piaci érettségét is jelentette, ezért volt külföldön a maga idejében igen nagy kereslet iránta. A gyakorlatban a magyar tyúk rántanivaló csirkéje 9–10 hetes korban és 0,6 kg-os testsúlyban értékesítésre alkalmas volt.

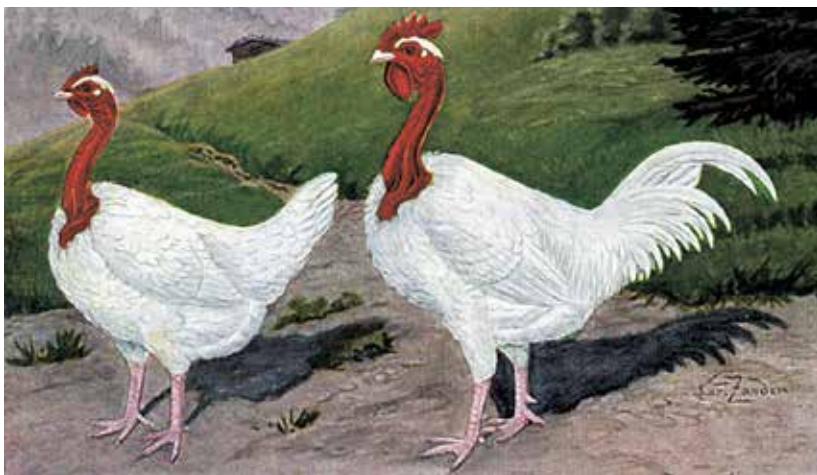


Fogolyszínű magyar kakas és tyúk – Partridge coloured Hungarian cock and hen
(*Vezényi Elemér akvarellje, 1952. Forrás: MMgM fotóarchívuma*)

A Földművelésügyi Minisztérium 1932-ben megjelent kiadványában (*Fajtajellegleírása a Magyarországon leggyakrabban előforduló*

baromfifajtáknak) újszerű megállapítás, hogy – a korábbi nézetekkel szemben – a magyar tyúk bőrének és zsírnak sárgának kell lennie. A kiadvány szerzői szerint az Ázsiából származó magyar parlagi alapanyag bőr- és lábszíne nem lehetett fehér. Erről a következőket találjuk a könyvben: „eredetiben fehér bőrű és lábú magyar tyúkok ritkán fordulnak elő. A fehér bőr- és lábszín vagy már nemesített kitenyészésnek, vagy idők folyamán nyugati fajtákkal való keresztezésnek eredménye. ... Az eredeti ún. magyar tyúknak ha csakugyan keletről jött, bőr- és lábszíne nem lehet fehér, mely szín egyedül a kitenyészített nyugati fajták egynémelyikének sajátossága”.

Ugyanez a kiadvány viszont az erdélyi kopasz nyakú tyúk esetében a sárga lábat, mint lényeges hibát említi meg, bár a lábszín tekintetében a fekete változatra palaszínű, a világosabb tollszínű (fehér és kendermagos) változatokra pedig hús-, vagyis test-, azaz rózsaszínt határoz meg.



Fehér erdélyi kopasz nyakú tyúk és kakas – White Transylvanian naked neck hen and cock

(Kleffner, Wilhelm (1925) Unser Hausgeflügel. Das Großgeflügel. Fritz Pfenningstorff, Verlag für Naturliebhaberei, Tierzucht und Landwirtschaft, Berlin)



Fekete erdélyi kopasz nyakú tyúk és kakas – Black Transylvanian
naked neck hen and cock

*(Kleffner, Wilhelm (1925) Unser Hausgeflügel. Das Großgeflügel. Fritz Pfenningstorff,
Verlag für Naturliebhaberei, Tierzucht und Landwirtschaft, Berlin)*

Báldy (1954) a magyar tyúkot kettős hasznú (tojás, hús) típusként említi. Megkülönbözteti a magyar tyúk „javíthatlan”, azaz parlagi típusát, illetve az abból nemesített négy színváltozatot: a sárga, a fehér, a kendermagos és a fogolyszínű magyar tyúkot. A színek szerinti változatokat „tájfajtáknak” is nevezi, amelyek szaporítására az ország nagyobb régióit tenyészkörzetként jelölték ki (*Beke, 1941*). Ennek értelmében a sárga magyart a Dunántúlon, a fehér magyart az Alföldön, a kendermagos magyart pedig a Tiszántúlon és az északi hegyvidéken kellett terjeszteni. A fogolyszínű tyúk szaporítására területi megjelölés nem volt.

Csukás (1955) és *Tóth P. (1956)* ebben az időszakban – *Báldyval* egyezően – egy korszerűbb típusú parlagi tyúkféleség létezéséről ír-

nak, amelyet a magyar tyúk nemesítetlen változataként említenek. Erről *Csukás* a következőket írja: külsejére jellemző a nagy, egyszerűen fűrészelt taraj (ez a tojóknál gyakran lehajlik), a piros arc, a hosszú piros toroklebeny és az ugyanacsak piros füllebeny. Hátvonala egyenes, a kakasé viszonylag rövid és ívelt. Lábszára vékony, rövid, a világosabb színűeké rendszerint fehér, ritkábban sárga, a sötétebbeké gyakran palaszürke. A testhez simuló tollazat gyakran sokféle színváltozatban fordul elő. Megemlíti, hogy a külpiacon is azért vált kedveltté, mert húsa kiváló és finom rostozatú, csontja vékony. Az izmos mellet örökletes sajátosságának tekinti. Tojásai általában 55 g-nál kisebbek, többnyire fehér héjúak. A tojók testnagyságát illetően a két szerző véleménye eltérő. *Csukás* szerint a tyúkok kifejlett súlya 1,5–2,0 kg, *Tóth P.* szerint viszont 1,25–1,35 kg.

A magyar tyúk jelentőségét – írja *Csukás* – a múltban az adta meg, hogy hazánk baromfitenyésztése külterjes volt, azaz más állattal nem értékesíthető takarmányok hasznosításán nyugodott. A természet által szelektált parlagi eredetű állományaink edzettségét, ellenálló képességét, élénk vérmérsékletét külön hangsúlyozza. A magyar tyúk hibáinak javítására tudatos szelekciót és kultúrfajtákkal való cseppvérkezesztést ajánl.

Az utókor számára érdekes összehasonlítást tesz lehetővé a különböző időszakokban készült fajtaleírások együttes táblázata. Ezekből megállapítható, hogy több fajtabélyeg megítélésében mennyire eltérő volt a korabeli szakemberek véleménye. Nagy valószínűséggel valamennyiüknek igazat kell adnunk. A táblázatokat *Biszkup Ferenc* kéziratban maradt tanulmánya (1986) és *Szalay* (2002) alapján közöljük (1. táblázat).

1. táblázat. A magyar tyúk és az erdélyi kopasz nyakú tyúk egykori változatainak fajtabélyegei a korabeli szerzők közleményeinek összehasonlításában (Biszkup, 1986 és Szalay, 2002 nyomán)

Fehér magyar tyúk			
<i>Forrás</i>	<i>Hreblay (1912)</i>	<i>Bakoss (1931)</i>	<i>Tóth P. (1956)</i>
Fej	kicsi	kicsi	kicsi, boltozott
Csőr	csontfehér	fehér	sárga
Köröm	csontfehér	–	sárga
Bőr	–	fehér	sárga
Szem	♂ barna ♀ sárgásbarna	barna vagy sárgásbarna	narancsvörös
Taraj	♂ nagy, húsos	egyszerű fűrészelt ♀ oldalt hajló	egyszerű csipkézett ♀ lehajló
Arc	élénkpiros, tollatlan	piros, tollatlan	–
Áll-lebény	♂ tojásdad ♀ kerek	–	nagy, kerek
Füllebény	♂ piros ♀ kékesfehér	piros	vérpiros
Törzs	alacsony, mély és zömök	–	középhosszú, hengeres
Mell	széles, húsos	–	telt, széles
Hát és nyereg	hátrafelé lejt	–	ívelt
Szárny	rövid, erős	–	magasan tűzött
Farok	–	–	háttal 45°-os szögben ♂ sarlótollak
Láb	rövid, vékony	–	–
Lábszár, ujjak	csontfehér	fehér	–
Tollazat	fehér ♂ nyak aranyozott	fehér nyak, sárgás árnyalatú	ragyogó fehér

1. táblázat folytatása

Sárga magyar tyúk			
<i>Forrás</i>	<i>Hreblay (1912)</i>	<i>Bakoss (1931)</i>	<i>Tóth P. (1956)</i>
Fej	kicsi	kicsi	kicsi, boltozott
Csőr	–	–	sárga
Köröm	–	–	sárga
Bőr	fehér	sárga	–
Szem	élénk	–	narancsvörös
Taraj	♂ felálló fűrészelt ♀ középnagy	egyszerű fűrészelt ♀ oldalt hajló	egyszerű csipkézett ♀ lehajló
Arc	sötétpiros	piros, tollatlan	–
Áll-lebeny	sötétpiros	–	–
Füllebeny	sötétpiros	piros	–
Törzs	zömök	–	középhosszú, hengeres
Mell	erőteljes, mély	–	széles, domború
Hát és nyereg	–	–	kissé ívelt
Szárny	–	–	magasan tűzött evezők sötétsárgák
Farok	fekete vagy barna ♂ ívelt	fekete	barna vagy fekete ♂ zománcozott
Láb	–	–	középhosszú
Lábszár, ujjak	fehér vagy rózsaszín	sárga	sárga, csupasz
Tollazat	vöröses sárga ♂ nyak világosabb	sárga nyak világosabb hát sötétebb	sárga nyakon cirmos lehet
Kendermagos magyar tyúk			
<i>Forrás</i>	<i>Hreblay (1912)</i>	<i>Bakoss (1931)</i>	<i>Tóth P. (1956)</i>
Fej	kicsi	kicsi	kicsi, boltozott
Csőr	–	–	sárga, rövid
Köröm	–	–	–

1. táblázat folytatása

Kendermagos magyar tyúk			
<i>Forrás</i>	<i>Hreblay (1912)</i>	<i>Bakoss (1931)</i>	<i>Tóth P. (1956)</i>
Bőr	fehér	fehér	–
Szem	élénk	–	narancsvörös
Taraj	nagy, fűrészelt ♀ lehajló	–	egyszerű csipkézett ♀ lehajló
Arc	piros	–	–
Áll-lebeny	piros	–	nagy, kerek
Füllebeny	piros	–	vérpiros
Törzs	zömök	–	középhosszú, hengeres
Mell	erőteljes, mély	–	telt, széles
Hát és nyereg	–	–	ívelt
Szárny	–	–	magasan tűzött
Farok	♂ hátrafelé hajló	–	háttal 45°-os szögben
Láb	rövid, izmos	–	–
Lábszár, ujjak	hússzínű vagy fehér	–	–
Tollazat	kendermagos ♂ világosabb ♀ sötétebb	kendermagos	kékesszürke kendermagos rajzolat ♂ világosabb
Fogolyszínű magyar tyúk			
<i>Forrás</i>	<i>Hreblay (1912)</i>	<i>Bakoss (1931)</i>	<i>Tóth P. (1956)</i>
Fej	kicsi, erősen boltozott	kicsi	kicsi domború koponya
Csőr	fehér vagy hússzínű	sárga	–
Köröm	–	–	–
Bőr	–	–	–

1. táblázat folytatása

Fogolyszínű magyar tyúk			
<i>Forrás</i>	<i>Hreblay (1912)</i>	<i>Bakoss (1931)</i>	<i>Tóth P. (1956)</i>
Szem	narancsvörös	narancsvörös	élénk
Taraj	egyszerű fűrészelt ♀ lehajló	egyszerű csipkézett ♀ lehajló	egyenletesen csipkézett ♀ gyakran megdőlt
Arc	vérvörös, ritkán tollazott	–	–
Áll-lebény	lekerekített, vérvörös	nagy, kerek	finom tapintású lekerekített
Füllebény	nagy, tojásdad alakú	vérpiros	tojásdad alakú élénkvörös
Törzs	középhosszú, kissé hengeres idomú	középhosszú hengeres	középhosszú, kissé hengeres
Mell	széles, telt	telt, széles	széles, telt, domború
Hát és nyereg	nyereg felé lejtős	ívelt	♀ egyenes, hosszú ♂ rövidebb, ívelt
Szárny	–	magasan tűzött	magasan tűzött
Farok	erősen fejlett, magasan tartott	háttal 45°-os szögben ♂ sarlótollak zölden zománczottak	túlfejlett faroktollak
Láb	közepesen hosszú	–	középhosszú
Lábszár, ujjak	fehér vagy hússzínű	sárga, zöldesbarna, palaszürke vagy szaruszínű	sárga
Tollazat	fogolyszín ♀ fénytelen ♂ fényes, díszes	foglyos színezetű ♀ fénytelen ♂ fényes	testhez simuló ♀ barna, fogolyszínű ♂ aranysárga nyak- és nyeregtollak

1. táblázat folytatása

Erdélyi kopasz nyakú tyúk			
<i>Forrás</i>	<i>Hreblay (1912)</i>	<i>Bakoss (1931)</i>	<i>Tóth P. (1956)</i>
Fej	kicsi	középnagy, fejtetón és tarkón kevés toll	középnagy
Nyak	tollatlan vérpíros	begyújtáig csupasz élénkvörös	tollatlan, hosszú, izmos, esetleg alul tollpamacs
Csőr	fehér, palaszínű vagy fekete	szaruszínű, fekete vagy fehér	sárga
Köröm	–	–	–
Bőr	–	–	–
Szem	barna	narancssárga	sárga
Taraj	♂ középnagy, húsos ♀ kicsi, lelógó	egyszerű, ritkán rózsás	középnagy, szabályos csipkézettség
Arc	élénkpíros, tollatlan	–	–
Áll-lebeny	tojásdad ♀ kicsi	–	középnagy, vérpíros
Füllebeny	kerek, kicsi	–	középnagy, vérpíros
Törzs	vaskos, tojásdad	zömök	hústípus, tojásdad
Mell	széles, igen húsos	–	széles, húsos
Hát és nyereg	széles, húsos	–	egyenes és széles
Szárny	hosszú, erős	–	–
Farok	dúsan tollazott	–	zárt, vízszintesen 40–45°-os szögben
Láb	vastag, izmolt	–	–
Lábszár, ujjak	fehér, palaszürke vagy fekete	szaruszínű, fekete vagy fehér	sárga
Tollazat	sárga, fogolyszínű, kendermagos, fekete	sokféle színváltozat	sárga, fehér, kendermagos, fekete

A magyar pulyka

Mint az előző fejezetben is említettük, a szakírók véleménye megoszlik a tekintetben, hogy a pulyka Amerika felfedezése után vagy esetleg már korábban eljutott Európába, s így hazánkba is.

Ez a kérdés már 100 évvel ezelőtt is foglalkoztatta baromfitenyésztő szakembereinket. Jó példa erre *Rodiczky Jenő (1902)* sajátos hangulatú, egyúttal sok információt tartalmazó, alábbi leírása: „*Humboldt* Mexikót mondta a pulyka hazájának. Ezt az állítást újabb bűvárlatok igazolják; mert – kivált *Gould* észlelései után – bizvást állítható, hogy a mi házi pulykánk a mexikói vad pulykának (*Meleagris Mexicana*, *Gould*) származéka. *Ray*, *Gessner*, *Aldrovandi* és újabban *Bárczay Oszkár* azon állítása, mintha Európában már Amerika felfedezése előtt is ősmérték volna a pulykát – meg nem állhat a komoly kritika előtt. *Bárczay* állításának igazolására hivatkozott *Csánki Dezsőnek* »Mátyás és udvara« című tanulmányára, nevezetesen a milánói herczeg követének, Maffeus Triviliensisnek 1490 márczius 11-én kelt ott közölt levelére, melyben »magyar fordításban« ezek olvashatók: »Kimentettem excellenciádat a király úr előtt arra nézve, hogy a télközta nehézségek miatt még eddig nem küldhette neki sem az indiai tyúkokat, sem a márvány Bachust.« Azért tehát, mert *Csánki* és *Bárczay* uraknak bizonyos analogia szerint a »galline de Indie« szót pulykának tetszett lefordítani, higyjük el, hogy a modern természettudósok tévedtek, mikor Amerikát mondják a pulyka hazájának! Mi azonban addig, míg valaki meg nem magyarázza nekünk, hogy miért nem írtak erről a feltűnő madárról egyetlen árva szót sem az ókor, sem a középkor legelőkelőbb szakírói: egy *Varro*, *Cato*, *Columella*, *Vergilius*, de még a középkori *Palladius* és *Crescentius* sem; míg meg nem magyarázzák, hogyan volt lehetséges, hogy ezen az ókorban nálunk állítólag ismeretes házi szárnyas oly kevéssé terjedt el, hogy közvetlen Amerika felfedezése után még az olasz szakírók se tudtak róla; addig inkább csak azt teszem föl, hogy a milánói

hercegnak követe valamely ázsiai származású díszmadarat, fáczánfajt mondott indus-tyúknak, de nem azt, hogy Mátyás király pulykára vágyott volna.”

Matolcsi (1975) közlése szerint a budai várpalota ásatási anyagában (XIV. század) pulykacsontokat találtak. Ő bizonyító erejűnek tekinti Mátyás királynak a milánói herceg budai követéhez írt levelét (1490), amelyben a korábban kért pulykák elküldését sürgette és gondozásukhoz szakembert is igényelt. Ez tulajdonképpen megerősíti *Hankó (1940)* korábbi közlését, mely szerint a házipulyka „indiai tyúk” néven a törökök révén jutott el Magyarországra.

A kérdés tehát nyitott. Tény azonban, hogy a középkorban már meghonosodott a pulyka Magyarországon is. *Csukás (1955)* szerint a parlagi magyar pulyka fekete és fehér színváltozatban létezett és elsősorban a Duna–Tisza között terjedt el. Később a fehér változat lassan kiszorította a feketét. A szintén magyar parlagi változatnak tekinthető *rézpulyka* Boszniában és Dél-Magyarországon volt elterjedt.

Az eltelt évszázadok alatt hazai rög hatásaként kialakult kistestű magyar pulykát fokozatosan az Amerikában kitenyészített bronzpulyka váltotta fel. Ez a folyamat lényegében a XIX–XX. század fordulóján kezdődött (*Hreblay, 1912*). A bronzpulyka szerepe a második világháború utáni másfél évtizedben volt a legjelentősebb. Az első időszakban fajtatizta szaporítása mellett felhasználták a kistestű magyar pulyka javítására is. Később mind a parlagi magyar pulykát, mind a különböző keresztezésekből származó állományokat teljesen kiszorította ez az igen értékes gazdasági fajta. A magyar pulyka parlagi típusai szórványosan még fellelhetők az Alföld tanyavilágában és a Kárpát-medence peremén.



Bronzpulyka – Bronze turkey

*(Fajtajellegleírása a Magyarországon leggyakrabban előforduló baromfifajtáknak.
(1932) „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest)*

A gyöngytyúk

Báldy (1958) szerint a ma ismert gyöngytyúkjaink őse Nyugat-Afrikából és Madagaszkárról származik, és 1500 táján került Európába. A szakírók szerint nem ismert, mikor került a gyöngytyúk Magyarországra, azonban kolostorok és főúri kertek madaraként már a középkorban meghonosodhatott.

Krenedits (1920) azt írja róla: „Mi a gyöngytyúkot úgy mint a pávát, díszmadárként tartjuk. Pedig kellemetlen hangjuk ugyan nem díszes. Ámde a gyöngytyúknak haszna nem is díszes voltában, hanem tojásaiban, húsában és tollában rejlik. Erre azonban a magyar gazda eddig nem sokat adott, de annál többre becsülte az olasz, angol és francia.”



Magyar parlagi gyöngytyúk kakas és tojó –
Hungarian landrace guinea fowl male and female
(*Vezényi Elemér akvarellje, 1948. HÁGK, Gödöllő*)

A XX. században már tenyésztünk gyöngytyúkot. Feltehetően azonban sokkal korábban honosodott meg hazánkban, így elsősorban kékesszürke (más néven közönséges vagy hagyományos), esetleg fehér színváltozatát (melyet a kékesszürkénél szelídebbnek tartottak) régen honosult fajtának tekinthetjük.

Tóth P. (1956) említést tesz egyéb hazai változatokról is (sávozott, ezüstszürke, barnásszürke, tarka, keselyű gyöngytyúk), melyek gazdasági jelentősége kisebb, inkább sportcélból tenyésztik, hozzátéve, hogy a gyakorlati tapasztalatok szerint a sötétebb színű változatok edzettebbek, könnyebben nevelhetők, és a ragadozók is nehezebben találják rájuk.

A magyar lúd

A lúdtartás hazánkban általános volt, parlagi állományai mindenütt előfordultak. Már a XI. és a XII. században a libák után egyházi tizedet kellett teljesíteni, a XIII. században pedig olyan földesúri kikötéssel találkozunk, hogy a beszolgáltatandó ludak fehérek legyenek (*Matolcsi, 1975*).

A parlagi lúdféleségek állományaiából alakult ki idők folyamán a *magyar parlagi lúd* (az úgynevezett „magyarlúd”), amelynek több színváltozata (elsősorban fehér, szürke és tarka) és tájfajtája is ismertté vált (lévai, makói, kislalföldi, balatoni, szegedi stb.). *Hreblay (1909)* a hasznosítás szerinti tájfajták közül megemlíti a Léva-vidéki ludat, melynek elsősorban húsa és mája volt keresett termék. Makó vidékén olyan ludat tartottak, melynek „mája óriásira nő” (Lelle-vidéki ludak), míg más változatai kitűnő zsírtermelők voltak.

Tóth Pál (1956) leírja, hogy hazánkban a lúdfajták közül csak a magyar és az emdeni lúd tenyésztésének volt jelentősége. Az emdeni fajtát a XX. század fordulóján elsősorban a magyar parlagi lúdállományok nemesítésére hozták be hazánkba.

Később a magyar lúd javítására több idegen fajtát használtak (emdeni, olasz, pomerániai, kínai hattyú, rajnai). A magyar lúd alföldi és dunántúli változata jól elkülöníthető volt, az alföldi változatra az emdeni, míg a dunántúlira a pomerániai lúddal végzett korábbi keresztezések lehettek hatással (Bögre J., 1968).

Az 1800-as évek első felében feltűnt egy fodros tollú lúdféleség, amelyről pontosan nem tudták, hogy a hazai parlagi állományok valamelyikéből mutációval jött létre, nyugatról, vagy kelet felől jutott el hozzánk. Mindegyik feltevésnek lehet alapja. *Matiuti (2010)* a bánáti lúd ma is létező fodros tollú változatának behozatalát német telepesekhez köti, míg a keleti eredetet igazolhatja *Tóth Pál (1956)* leírása a fodros ludak népies – török, asztraháni, szevasztopoli lúd – elnevezéséről. A legvalószínűbb mégis az, hogy a magyar lúd fodros tollú változata, amely a Duna völgyére és ezen belül legnagyobb létszámban a Kárpát-medence területére volt jellemző (*Csukás, 1955*), a parlagi lúd mutációjával jött létre (*Mihók, 2006b*).



Magyar parlagi ludak. Küküllőszárd, Erdély, 2004 (Fotó: Szalay I.)

Hungarian landrace Geese. Küküllőszárd, Transylvania

Hreblay (1909) szerint a fodros tollú lúd „... épp oly különlegessége hazánknak, mint az erdélyi kopasz nyakú tyúk. Sehol máshol elő nem fordul, csak nálunk.” Ma már tudjuk, hogy a fenti megállapítás túloz, ugyanakkor mindkét különleges változatra itt figyeltek föl először, és itt hozták létre első tenyészeiteket is. A fodros tollú lúd tenyésztésével kapcsolatban 5–6 tenyésztőről ír, név szerint *Fittler Sándorné* kemezeni és *Szonomár János* óbecsei tenyésztőt említi. Ez utóbbi tenyésztő leveléből idéz, mely szerint a fodros ludak Óbecse környékén már 1844-ben ismertek voltak, felnevelésük könnyebb, mint az emdenié, húruk hófehér, porhanyós, hízás és tömhetőség tekintetében az első helyen állnak, májuk másfélszer nagyobb, mint bármely más lúdé, a toll és a pehely árából az etetési költség fedezhető.

A magyar parlagi ludat és annak változatát, a *fodros tollú magyar ludat* méltán sorolhatjuk őshonos fajtáink közé. Arról, hogy létezik-e magyar lúd és kacska, *Hreblay (1909)* a mindenkor kételkedők számára így ír: „Magyar az mindkettő tetőtől talpig s ha egyes családok ereiben folydogál is pár csöpp külföldi idegen vér, mégis magyar az is, mert hát ennek az áldott magyar földnek, fűnek, víznek olyan a hatása, hogy még a legtelivérebbe emdeni lúd-apák és pekingi kacsamamák dédunokái is szépen észrevétlenül átalakulnak magyarrá, – ha békén hagyjuk őket s nem házasítjuk azokat minduntalan össze importált gavallérokkal.” Szavai, ha más értelmezésben is, ma is méltóak figyelmünkre.

A magyar kacska

Hreblay (1909) a magyar parlagi kacsát ősi magyar fajtaként említi, hozzátéve, hogy kicsiny teste és ősi leszármazásának hiányos, megbízhatatlan adatai miatt sok tenyésztő nem akarja elismerni magyar kacsának, ezért inkább „közönséges kacsának” vagy „parasztkacsának” nevezik. Annyi bizonyos, hogy évszázadok óta tenyésztik ha-

zánkban, és különösen a mocsaras, vizes vidékek egyik legfontosabb baromfiféléje volt.

Mint minden országban, hazánkban is kialakultak a helyi parlagi kacsafajták. *Tóth P. (1956) és Báldy (1958)* szerint legelterjedtebb a fehér színű változat volt, ritkábban tarka (vadas színű), barna, fekete és szürke színben is előfordult.

A magyar kacs a paraszti gazdaságok legfontosabb víziszárnyasa volt. Míg a libát leginkább eladásra és tolláért tartották, addig a kacsanevelés – mely az asszonyok feladata volt – elsősorban a család ellátását szolgálta (*Kiss Lajos, 1981*).

Hreblay (1909) a XIX. és a XX. század fordulóján elfogadott tenyésztési szemléletnek megfelelően a magyar kacs fehér színű változatának tartását és pekingi kacsával történő nemesítését javasolta. Érdekes azonban, hogy a *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter által hivatalosan meghirdetett és a gyakorlatba is bevezetett nemesítési akció támogatása mellett *Hreblay* írásából kicseng a régi magyar kacsafajták szeretete és megőrzésének szükségessége: „A magyar kacsának igen sok jó tulajdonsága van. Különösen nevezetesek azon jó tulajdonságai, melyek tenyésztését olcsóvá teszik. Ilyenek igénytelensége, fürgesége, takarmánykeresési ösztöne, edzettsége és szaporasága. Ezt a sok jó tulajdonságot még tetőzi kitűnő ízű húsa és finom tolla.” Amellett, hogy csak a fehér színváltozatot javasolja továbbtenyésztésre, érdekes hangsúllyal „becsmérli” a tarka magyar kacsát: „Maholnap – mondjuk 10 év leforgása alatt – ha a ma érvényben levő baromfiköztenyésztési irányzatot valami jó »angyal« meg nem változtatja – bizony csodálkozni fogunk azon, hogy ha tarka kacsát látunk. ... Nem teljesítek tehát fölösleges munkát, ha ezt a régi »slag«-ot, amely valaha annyi kitűnő sültet szolgáltatott őseinknek, itt megemlítem. ... Fogy tehát a magyar tarka kacs s ez így van jól. Itt-ott egy-egy gurmán ugyan erősen szidja azt az irányt, amely ma hazánkban minden állattenyésztési ágnál a vámkülföldi piacok kifejezett igényeitől van függővé téve és megsemmisíteni igyekszik a hazai

magnum bonum híres pecsenyéit, – mint amilyen a kis magyar kacsá, ropogós pirosra sütve – de hát maholnap a magnum bonum áldomások is teljesen megszűnnek. ... Akik hazánk állattenyésztésének ilyen irányú ügyeit intézik, azok bizonyára tisztában vannak azzal, hogy jól és okosan cselekszenek, a jövő nemzedék érdekében, s mi nyugodjunk ebbe bele.”



Magyar parlaci kacsá színváltozatok –
Hungarian landrace ducks, colour varieties
KÁTKI Baromfi Génbank, 2009 (Fotó: Kisné Do thi Dong Xuan)

Szerencsére nem mindenütt nyugodtak „ebbe bele”. Éppen a fent idézett leírás alapján mondhatjuk, hogy a tarka (vadás színű) magyar kacsá őrizte meg változatlan formában az eredeti, őshonos jellegét mind a mai napig, hiszen nem próbálták külföldi fajtákkal nemesíteni.

Bár a magyar parlaci kacsák létszáma az elmúlt évtizedekben erősen lecsökkent, egyedei, kisebb állományai elsősorban Erdélyben és más peremvidékeken még megtalálhatók.

A baromfi-génmegőrzés hazai története és jelenlegi helyzete

A baromfi-génmegőrzési programok kezdete és az állami génbankok kialakulása Magyarországon

A baromfipar kialakulásával a többhasznú fajták helyett az egyoldalúan hús- vagy tojástermelő hibridek terjedtek el világszerte. A termelés növelése és a folyamatos exportkényszer miatt hazánkban is a nagyhozamú külföldi hibridek kerültek előtérbe. Behozatalukkal rohamosan csökkent az őshonos vagy már meghonosodott gazdasági baromfi-fajták száma, az 1960-as évek elejére a sárga magyar tyúkfajtán kívül nem maradt a régi nemesített tyúkokból nagyüzemi állomány. A fajták csökkenése természetesen együtt járt a fajok génkészletének elszegényedésével. *(Lásd még: Szalay és Kovácsné Gaál, 2008)*

A génmegőrzés érdekében a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium 1973-ban határozatot hozott a házasított fajták elvesztés nélküli fenntartására, a génbankok megszervezésére. Az ősi jellegű állatfajták leromlás nélküli megőrzésére az Országos Takarmányozási és Állattenyésztési Felügyelőség (OTÁF, az akkori állattenyésztési hatóság) kapott megbízást, ami minden régi magyar nemesített tyúkfajtára kiterjedt, nevezetesen a sárga, a fehér, a kendermagos és a fogolyszínű magyar tyúkra, továbbá az erdélyi kopasz nyakú tyúkra.

A génmegőrzési program megvalósítása érdekében az 1970-es évek második felében megkezdődött a magyar fajták ismételt felkutatása az ország területén. A fajták megőrzésére és felszaporítására tenyészközpontokat hoztak létre az OTÁF gödöllői központi telepén, egy-egy fajta esetében pedig más intézményekben.

A sárga magyar tyúkot – amely fajtatisztán rendelkezésre állt – eredeti rendeltetéssel hagyták Mosonmagyaróváron az egyetemi tangazdaságban, ahol a fajtát minden más sárga magyar állománytól függetlenül tenyésztették ki az 1950-es évek elején. A tenyésztés alapanyagául egy szigetközi vegyes állományt használtak (*Biszkup és Beke, 1951*). A sárga magyar tyúk génmegőrzésének történetéhez hozzátartozik, hogy a mosonmagyaróvári állományból *Bodó Imre, Papp Miklós* és *Ludrovsky Ferenc* közreműködésével több száz keltetőtojás került ki Kanadába, ahol *Crawford* professzor egy önálló tenyészetet hozott létre (*Crawford, 1989*). Az erősen sárga színre válogatott fajtaváltozat, melyből tenyésztojások kerültek vissza Magyarországra, egy későbbi tenyészállomány alapjaként az óvári állománytól független, új sárga magyar génbank kialakításában játszott szerepet az 1970-es évek végén.

A kendermagos tyúk génbankját 1976 tavaszán, a Duna–Tisza közén talált fajtatiszta állományok keltetőtojásainak felvásárlásával és négy tenyészvonal elhelyezésével szerződéses alapon az Állatorvostudományi Egyetem akkori Hódmezővásárhelyi Tanüzemében vállalták. Fehér magyar tyúkállományt két makói kistenyésztőnél találtak 1978-ban. A két gazdától vásárolt tojások keltetése és az állatok felszaporítása után kialakított génbanki állományt 100-as csoportban Gödöllőn tartották fenn (*Biszkup, 1986*).

A fogolyszínű magyar tyúk génbankját akkor nem sikerült kialakítani, a fajtamentés további negyedszázadot váratott magára (*Szalay, 2004; MGE, 2009*).

Az erdélyi kopasz nyakú tyúk több színváltozatát – hibás értelmezés szerint – akkor még a magyar tyúk kopasz nyakú változataként kezelték. *Biszkup Ferenc (1986)* szerint az erdélyi kopasz nyakú tyúk elnevezést arra a fekete erdélyi kopasz nyakú tyúkállományra alkalmazták, amelyet a *konstancai* génbankból hoztak Gödöllőre 1976-ban.

A kendermagos kopasz nyakú tyúkot fajtatisztán Sümegcsehin találták meg. Ebből az állományból 1978-ban vásároltak néhány egye-

det, és ezek felszaporításával jött létre egy génbanki állomány. A kopasz nyakú fajta fehér változatának egyedei – *Biszkup Ferenc* leírása szerint – a kendermagos kopasz nyakú tyúkok vérfrissítése következtében hasadtak ki. Az állomány 1982-re érte el a 100-as tojólétszámot Gödöllőn.

Az 1980-as évek végén a gödöllői állomány tartását és megőrzését szerződés keretében *dr. Szabolcs István* tenyésztő vállalta debercsényi telepén, ahol a kendermagos kopasz nyakú fajta kivételével az addig fenntartott őshonos tyúkfajták megtalálhatók voltak. A kendermagos és kendermagos kopasz nyakú fajtákat Hódmezővásárhelyen *Sófalvy Ferenc* professzor irányításával, míg a sárga magyar fajtát Mosonmagyaróváron *Iváncsics János* professzor, a 2000-es évektől pedig *Kovácsné Gaál Katalin* professzor asszony irányításával tenyésztették tovább (lásd bővebben: *Kovácsné Gaál Katalin, 2004; Szabolcs István, 2004; Sófalvy Ferenc, 2005*).

Az 1990-es évek elejétől az őshonosként nyilvántartott magyar tyúkfajták mellett az erdélyi kopasz nyakú tyúk különböző színváltozatait már külön törzskönyvezték, szakítva azzal a káros gyakorlattal, mely a korábban magyar kopasz nyakú tyúkként kezelt állományok és a fedett nyakú magyar tyúkállományok keveredését eredményezte (*Szalay és munkatársai, 1992*).

A többi őshonos vagy régen honosult magyar baromfifajta génbanki állományainak a második világháborút követő kialakítása, a fenntartásukkal kapcsolatos, szervezett génmegőrzési tevékenység sajnos lényegesen elmaradt attól, amit a tyúkfaj esetében bemutatunk. A fodros tollú magyar lúd első génbanki állományát *Kiss István professzor és munkatársai* hozták létre a Debreceni Agrártudományi Egyetemen. A fehér színű állományt tiszántúli háztáji gazdaságokban gyűjtötték össze 1975-ben, majd 1979-ben találtak néhány kisebb dunántúli tenyészetet, ahonnan a fodros tollú magyar lúd tarka tollú, némileg nagyobb testű változatát is sikerült begyűjteniük (*Kiss I. és munkatársai, 1982*). A tenyészet kialakításában szerepet játszott

az az állomány is, amit *Papp György* az 1970-es évek elején székelly falvakban gyűjtött (*Mihók, 2006b*). Debrecenben alakították ki a bronz- és a fekete pulyka génbanki állományait is az 1980-as évek végén, több helyről gyűjtött tenészegyedekből (*Mihók, 2004*). Egy alig 50 egyedből álló rézpulykaállományt ellenőrzötten Bugacon tartottak fenn.

A fenti tenészetek mellett 1990-től az akkor újjáalakult gödöllői Kisállattenyésztési és Takarmányozási Kutatóintézet (KÁTKI) vállalta valamennyi magyar tyúkfajta fenntartását *dr. Szabolcs István* debrecsényi, valamint a kendermagos kopasz nyakú fajta esetében a hódmezővásárhelyi génbanki állományokból itt kialakított vonalakkal. A gödöllői sárga magyar állomány a Kanadából visszaszármazott fajtaváltozat és a mosonmagyaróvári sárga magyar állomány keresztezésével jött létre 1991–92-ben. A fogolyszínű magyar tyúkfajtát, mely a KÁTKI génbank kialakításakor már csak a szakirodalomban létezett, fogolyszínű magyar parlagi tyúkok gyűjtésével kezdtük a Tápíó mentén 2000-ben, *Fehér Sándor* tenyésztőtársunk segítségével. A több éves szaporítási és génbanki tenyésztési munka eredményeként az állomány fogolyszínű magyar tyúk néven 2004-ben fajtaelismerést kapott (*Szalay, 2004*).

Valamennyi régi magyar tyúkfajta génbanki fenntartásába 2010-től a Debreceni Egyetem is bekapcsolódott, az eredeti állományokat a KÁTKI génbankjából szereztek be.

A Magyarországon honos pulykafajták fenntartó tenyésztését a Debreceni Egyetem mellett a KÁTKI végezte. A rézpulykaállományt a korábban Bugacon tenyésztett egyedek begyűjtésével alakítottuk ki 1996–97-ben. Nagyonbbrészt erre az állományra alapozva a rézpulyka génbankjának létrehozása a következő években Debrecenben is elindult. A bronzpulyka fajtafenntartását a KÁTKI alföldi tanyákról származó állatok gyűjtésével kezdte ugyanabban az évben, a génbank kialakításához a debreceni tenészetből származó, rézpulykáért cserélt kakasokat is felhasználtunk.

Magyarország az 1970-es években a gyöngytyúktenyésztés és -áru-termelés terén Európa élvonalában szerepelt. A tenyésztés és a szaporítás központja a Hortobágyi Állami Gazdaság volt, a tenészvonalakat Hortobágy környékén összegyűjtött kéesszurke gyöngytyúkállományokból nemesítették. Az 1980-as évektől a gyöngytyúk tenyésztése annyira visszaszorult, hogy az egykori tenyészet töredéke csak génbanki állományként maradhatott fenn. A génbanki fajtafenntartást azóta a Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Nonprofit Kft. végzi. A KÁTKI az 1990-es évek elején kezdte gyöngytyúk génbanki programját. A hazánkban honos parlagi változatokat alföldi tanyákon, majd később a Vajdaságban, *Lengyel László* óbcesei tenyésztőtársunk segítségével gyűjtöttük össze (*Szalay, 2004; 2015*). A magyar parlagi gyöngytyúk fajta 2004-ben kapott állami elismerést.

A fehér színű fodros tollú magyar lúd génbanki tenyésztése Debrecenben tovább folyt, később átmenetileg a Hortobágyi Nemzeti Park, majd *Kobza Miklós* vállalta a fajta fenntartását. 2014-ben a Debreceni Egyetem Karcagi Kutatóintézete is bekapcsolódott a fodros tollú magyar lúd génbanki tenyésztésébe. Egy másik génbanki állományt *Fehér Sándor* tápiógyörgyei tenyésztő alakított ki a fodros tollú magyar lúd elsősorban tarka, Erdélyből behozott egyedeiből. Erre az állományra alapozva alakítottuk ki a KÁTKI fodros tollú magyar lúd génbankját 1998-ban. További gyűjtések eredményeként egy magyar parlagi lúdállományt is sikerült létrehoznunk, amely 2004-ben kapott fajtaelismerést *magyar lúd* néven. A magyar lúd génbankját jelenleg fehér, szürke és tarka színváltozatban tartjuk fenn. A lúdhoz hasonlóan, azzal együtt hoztuk létre a magyar parlagi kacsza génbankját is Gödöllőn. Az elsősorban erdélyi gyűjtésből származó egyedekből kialakított fehér és tarka (vadas színű) magyar kacsza tenészállományok 2004-ben kaptak fajtaként állami elismerést (*Szalay, 2004*). A tarka magyar kacsza génbankját ezzel párhuzamosan *dr. Kiss László* szarvasi tenyésztő is létrehozta, dél-alföldi gyűjtésből. Jelenleg ezt az állományt is, a teljes gödöllői magyar baromfi génbank részeként,

a KÁTKI jogutód intézménye, a gödöllői *Haszonállat-génmegőrzési Központ* őrzi.

Magyar Kisállat-nemesítők Génmegőrző Egyesülete (MGE)

Valamennyi fent említett állami génbanki tenyészet ma is működik, 1997-től a Magyar Kisállat-nemesítők Génmegőrző Egyesülete (MGE) tenyésztő szervezeti irányításával. Az egyesületet a régi magyar baromfifajták tenyésztői az akkori Kisállattenyésztési és Takarmányozási Kutatóintézet (KÁTKI, Gödöllő) közreműködésével alapították 1997-ben. Az MGE alapító elnöke *dr. Szalay István*. Az egyesületet a szakminisztérium 1998-ban és 2004-ben hivatalos tenyésztő szervezetként ismerte el. Az MGE 2009-től fajtafenntartó szervezetként irányítja a régi magyar baromfifajták (7 tyúk-, 2 pulyka-, 1 gyöngytyúk-, 2 lúd- és 2 kacsafajta) elitállományainak génmegőrzési, fajtafenntartási és törzskönyvezési tevékenységét, az egyéb szaporító állományok és a fajtaazonos végtermékek nyilvántartását (A régi fajták hasznáról és a fajtavédelem rendszeréről lásd: *Szalay és Kovácsné Gaál, 2008; Cserhátiné és munkatársai, 2011*).

Az MGE céljait és feladatait az egyesületi alapszabály tartalmazza, ami a www.mgegodollo.hu honlapon hozzáférhető. Az egyesület a hazai kisállatfajták (elsősorban baromfi és nyúl) nemesítését, a régi, tradicionális fajták genetikai alapjainak megőrzését és fejlesztését tekinti a jövő állattenyésztése szempontjából fő feladatának. Ezért tűzte ki célként az ország kulturális és gazdasági hagyományainak részeként fennmaradt háziállatfajták megóvását, genetikai sokféleségének (genetikai diverzitásának) fenntartását és megőrzését. Az egyesület célja továbbá a környezetbarát állattenyésztésben nélkülözhetetlen háziállatfajták tartási és tenyésztési módszereinek népszerűsítése és a

különleges minőségű állati termékek előállításához szükséges, hagyományos kisállatfajták minél szélesebb körű elterjesztése.

A fenti célok megvalósítása során az elmúlt 10 évben több új tenyészet létesült a meglévő állami génbankokra alapozva, duplájára nőtt az egyesület keretében fenntartott fajták száma – ma 14 regisztrált fajtát őrzünk –, jelentősen növekedett az egyes fajták összes állománylétszáma, egyre biztonságosabb hátteret nyújtva a fajták génmegőrzéséhez. A tenyésztésfejlesztésben meghatározó szerepet játszott a nemzeti és az uniós támogatások rendszere is, azonban az eredeti állami génbankok fenntartóinak és az ott dolgozó, elhivatott szakembereknek köszönhető az a biztonság, ami a régi baromfifajtáink fenntartásában évtizedek óta érvényesül. A fajták 2015. január 1-jei regisztrált tenyészet- és tenyészállat-létszámait a 2. táblázatban mutatjuk be.

2. táblázat. A régi magyar baromfifajták tenyészetszáma és a fajták egyedszámait a 2015. január 1-jei hatósági regisztrációs adatok szerint.

Baromfifaj	Baromfifajta	Elit tenyészetek száma	Elit hímivarú tenyészállatok száma	Elit nőivarú tenyészállatok száma
Tyúk	Sárga magyar tyúk (fajtaelismerés éve: 1998)	9	394	3059
	Fehér magyar tyúk (fajtaelismerés éve: 1998)	4	112	696
	Kendermagos magyar tyúk (fajtaelismerés éve: 1998)	8	269	1792
	Fogolyszínű magyar tyúk (fajtaelismerés éve: 2004)	6	413	2521
	Fehér erdélyi kopasz nyakú tyúk (fajtaelismerés éve: 1998, 2009)	4	113	699
	Fekete erdélyi kopasz nyakú tyúk (fajtaelismerés éve: 1998, 2009)	4	112	698

Baromfifaj	Baromfifajta	Elit tenyészetek száma	Elit hímivarú tenyészállatok száma	Elit nőivarú tenyészállatok száma
Tyúk	Kendermagos erdélyi kopasz nyakú tyúk (fajtaelismerés éve: 1998, 2009)	5	156	894
Gyöngytyúk	Magyar parlagi gyöngytyúk (fajtaelismerés éve: 2004)	6	340	1508
Lúd	Fodros tollú magyar lúd (fajtaelismerés éve: 1998)	5	375	1327
	Magyar lúd (fajtaelismerés éve: 2004)	2	85	220
Kacsa	Fehér magyar kacsa (fajtaelismerés: 2004)	3	76	290
	Tarka magyar kacsa (fajtaelismerés éve: 2004)	4	101	390
Pulyka	Rézpulyka (fajtaelismerés éve: 1998)	6	196	770
	Bronzpulyka (fajtaelismerés éve: 1998)	6	205	828

A baromfi génmentési programok és a Géngyűrű

A garmmenti magyar lúd génmentési programja

2012-ben *Erdélyi János* keresett meg bennünket Léváról azzal a kérdéssel, hogy az MGE génmegőrzési tevékenységében szerepel-e a lévai vagy garmmenti lúd. Levelének további részét, annak történelmi példái miatt, szerkesztve közöljük:

„Tervezik-e ennek a híres lévai lúdfertály és libamáj alapanyagául szolgáló fajtának a megtartását? Itt nagyon jó gazdasági és gasztronómiai perspektívát látok: négy-ötszáz éves hagyomány ad erre tápot... Ma

viszont lassan mindez az enyészeté, s csak a családi asztalokra visszaszoruló ritka kincssé lesz. Már a lévai Márton-napi vásárokból is eltűnt, pedig hol volt még a múltban tájainkon gyorsbüfé hálózat, meg kebab-gyros, amikor már ezt szekéren is fogyasztották, a lúdlakomákról nem is beszélve... Még a világháború előtt is vagonszámra vitték a lévai libát és májat Strassburgba. A millénium idején jeles exportcikk volt, lásd: *Borovszky Sámuel*: Magyarország vármegyéi – Bars vármegye, vagy a lévai vár 16. századi legendaköre:

»*Baromfitenyésztés*. A kecskéről nem érdemes beszélni és áttérhetünk a baromfitenyésztésre. A statisztikai fölvétel december hóban törtévény, még távolról sem közelíti meg az igazi baromfi-létszámot. 268,011 drb, valósággal semmiség a valódi baromfi-létszámhoz képest. Elismerést érdemlő arányokban a tyúk és lúdtenyésztés vannak kifejlödve. A tojástermelés nagy arányokat ölt és Nagy-Salló a tojáskivitel empóriumá. Onnan indulnak ki a tyukászok szekereikkel tojásvásárlásra. Nagy-Sallóban csomagolják a tojást és expediálják külföldre. Csak annyit mondhatunk statisztikai adatok hiányában, hogy a tojáskivitel nagyméretű. Ép oly nagy a csirke kivitel is. A tyúktenyésztést azonban jelentőségben fölülmúlja a lúdtenyésztés. Hiszen Léva a lúdmáj kivitel empóriumá, a honnan Strassburgba szállítják a 3/4-1 kg.-os nagy libamájakat. Léván és vidékén a kukoriczatorés után megindul a libahízlalás, a melyet mindenféle titokban tartott módon úgy intéznek, hogy minél nagyobb legyen a máj. Kisgazdák, kézműiparosok, napszámosok, zsellérek, gazdasági cselédek százai hízlalnak ekkor s a hízott állatokat Lévára viszik eladni, vagy csak a májat magát. A lúdzsirt a kisházartások részére használják fel, a tollat télen fosztják és eladják, a májat eladják a lévai májkereskedőknek és a megmaradt lúdhúst vagy otthon fogyasztják, vagy Léván a kofáknak adják el. A lévai peccenyésütők azután a látogatott heti vásárokon árulják a sült lúdfertályokat, a melyek a gabonaeladás céljából Lévára beszekerező kisgazdák úti csemegekosztját képezik. Ezért nevezik Lévát a lúdfertályok városának.

A lúdhízlalás óriásinak mondható arányai miatt, nagyszemű kukoriczára Léva a legjobb piac, a hol tehát rendszerint sokkal magasabb árakon lehet a kukoriczát eladni, mint Budapesten.

A lúdfajta *a garammenti magyar lúd*. Középnagy, fehér vagy fehérés szürke, nagyon korai és elég szapora is. Minden más lúdfajjal megkísérlett keresztezések itt csütörtököt mondtak. A fönt elmondott czélokra szolgáló jobb lúdfajta nincs a barsmegyei lúdnál, a mely tehát csak önmagában fejlesztendő és kár lenne sem sokat érő idegen anyagokkal elrontani.«?»



Garammenti ludak. *Garamszentgyörgy, Felvidék, 2013 (Fotó: Szalay I.)*

Garammenti geese. *Garamszentgyörgy, Slovakia, 2013*

Eddig az idézet, és ezzel vette kezdetét a garammenti vagy lévai lúd génmentése, amit az MGE és a gödöllői Haszonállat-génmegőrzési Központ közös programjaként a mezőgazdasági tárca állami génmegőrzési feladatokra nyújtott támogatásával indítottuk. A gyűjtést Léva környékén, Garam menti kis falvak gazdaságaiban végeztük. Az alap-

állomány összegyűjtésében *Erdélyi János* mellett *Hasznos Gyula* Garamszentgyörgyről, továbbá felvidéki tenyésztői kapcsolatokkal rendelkező tenyésztőtársunk, *Fehér Sándor* Tápiógyörgyéről nyújtott segítséget.

Az összegyűjtött és tenyésztésbe vett állomány egyedeinél megfigyelhető szintípusok és az eredeti fajtára jellemző, széles és hátrafelé sem keskenyedő mell (téglatest-forma) a fajta meghatározó fenotípusos tulajdonságai lehetnek.

A program keretében a fajtára jellemző szint és testformát mutató egyedek csoportosításával és szaporításával megkezdtük a génbanki állomány kialakítását. Célunk az, hogy a fől szaporítást követően olyan tenyészetet hozzunk létre, amely néhány év múlva önálló fajtaként, *garammenti magyar lúd* néven hivatalosan is tenyészthető lesz, reményeink szerint nem csak Magyarországon, hanem eredeti élőhelyén, a Garam folyó mentén, Léva város környékén is.

A fekete magyar pulyka génmentési programja

A Debreceni Egyetem Állattenyésztési Kísérleti Telepe és Tanüzeme több, mint két évtizede fenntart egy kisebb tenyészetet a fekete színű pulykából is. Az MGE és az egyetem együttműködése keretében a fajtakialakítást a génbanki állomány felszaporításával az egyetem 2014-ben az állami génmegőrzési feladatok támogatásával kezdte. A fekete pulyka alábbi leírását *Mihók Sándor* professzor, a fajtamentési program kezdeményezője és munkatársai a fajta tenyésztési programjának részeként bocsátották rendelkezésünkre:

„A fekete pulyka pontos eredete nem ismert. Történelmi források szerint a Magyar Alföldön a fehér pulykával együtt honos volt. Arról is van irodalmi forrás, hogy a XIX. század végén Franciaországból importáltak fekete tollszínű, extenzív tartásra alkalmas, de a magyarországi bronzpulykánál akkor jobb növekedési erélyű, nagyobb tojáshozamú pulykát.

Főként a Duna-Tisza közén volt elterjedt akkor, amikor az ország pulykaállományára a parlagi típus volt jellemző. Minden bizonnyal Magyarország más területein is előfordult. Annál inkább is igaznak tekinthető ez a feltételezés, hogy a Debreceni Egyetem állománya döntően Hajdúdorog környéki tanyákról származó gyűjtésnek tekinthető. Ebbe az állományba bekerült előbb egy Debrecen környéki, ismeretlen eredetű vérfrissítés, pár évvel ezelőtt pedig az Aggteleki Nemzeti Park területén lévő pár faluból sikerült néhány egyed vásárlásával enyhíteni a beltenyésztettség mértékét. A Kárpát-medencei rögben tradicionális változatnak, vagy fajtának tekinthető. Szorgalmasan kotlik, jól vezet, és kifogástalan élelemkereső. Edzettségére és igénytelenségére jellemző, hogy az intenzív fajták mindent elsöprő terjedése ellenére is képes volt zárványként fennmaradni és a társadalom figyelme estén lehetőség látszik értékes génbanki állományként a jövő nemzedékének átmenteni.

A fekete színű pulykák kifejllett-kori testsúlya a kakasok esetében 7,5–9, a tojóké 4,00–5,00 kg-ra tehető. A 8 hónapos növendék kakasok 5–5,5, a növendék tojók 4–4,5 kg súlyúak. A szín tekintetében a nemek között nem tapasztalható ivari dimorfizmus. Általában fémes csillogású matt fekete. Szemük sötét bükköny-szem. Lábuk sötét-szürke, feketébe hajló. A körmök sötét palaszürkék, matt feketék.

Ennek a génbanki állománynak tekinthető tenyészetnek a behatároltsága több okkal is magyarázható. Hivatalos fajtaelismerése eddig nem történt meg. Soha, semmilyen ellátmányt nem kapott. Fenntartása és fennmaradása kifejezetten egyéni ambíció eredménye, még elkülönített költségnyilvántartása sem lehetett. (Ez volt a szerencséje is.) A szabadtartásban lévő, őshonos állományokra is kiterjesztett hihetetlen szigorúsággal betartott szalmonella gyérítési program és szalmonella mentességi igazolás szükségessége félelmet keltett a gyűjtési programok beindítóiban. Kétségtelen tény az is, hogy a parlagi pulyka fekete változatának más tenyészetek nem ismert, ezért a fajtakialakítás csak igen munkaigényes gyűjtőmunkával lehet sikeres. A felsorolt

akadályozó tényezők mindezekig fékeztek a génmentési program kiterjedésére.”



Fekete magyar pulykakakas. *Debreceni Egyetem génbankja, 2014.*
(Fotó: Erdélyi Bálint)

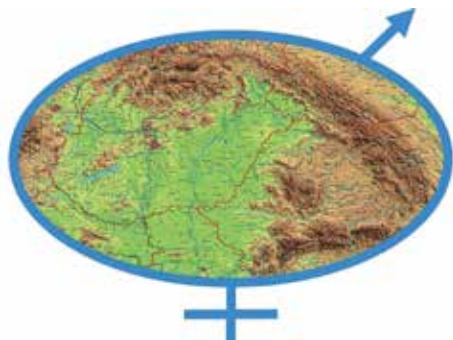
Black Hungarian turkey male. *Gene bank of the Debrecen University, 2014*

A Géngyűrű program

A *Géngyűrű* egy új kezdeményezés, melynek célja a haszonállat-génmentési programok Kárpát-medencei rendszerének létrehozása. A programjavaslat lényegét az alábbiakban foglaljuk össze:

Mintegy 100 évvel ezelőtt bizonyos tájfajták és típusok nagy számban léteztek még a Kárpát-medencében, és ezek egy töredék része a vidéki élőhelyek és a falusi életmód gyökeres átalakulása ellenére a mai napig fennmaradt. A megmenthető és tenyésztésbe vonható egyedek összegyűjtése, génbanki magállományaik kialakítása és génmegőrzési programjuk kidolgozása azonnali cselekvést igényel ahhoz, hogy a tájfajták és a bennük élő különlegesen értékes tulajdonságok, a hozzájuk kapcsolható életmód és szokások ne tűnjenek el örökre, hiszen már ma is többnyire csak keverék (keresztezett) egyedek fordulnak elő az eldugott legelőkön és falusi portákon. Az itt javasolt génmentési program célja a még megmenthető haszonállatfajták és változatok tenyészteteinek kialakítása a Kárpát-medencén belül, elsősorban a fajták jelenlegi vagy egykori eredeti élőhelyén, másodsorban a Kárpát-medence más, a fajták tartására alkalmas területein. A tervezett *Géngyűrű* program a résztvevők szándéka szerint kiterjed a teljes Kárpát-medencére úgy, hogy egyidejűleg kialakítja a fajtavédelem teljes rendszerét is a génmentésbe vont tájfajtákra. Az *in vivo* (élő állapotban) történő génbanki génmentés javasolt módszere szerint a felderített és összegyűjtött, fajtaazonosnak minősülő egyedekből tenyészeteket hozunk létre az egykori eredeti élőhelyükön (*külső géngyűrű*), ami lehetővé teszi a populáció mielőbbi és génesztéség nélküli felszaporítását.

Az eredeti tenyészetek folyamatos fenntartása mellett, a fajták hasznosítási formájától és lehetőségeitől függően, a génmegőrzési célú utópopulációk a Kárpát-medence más vidékeire kerülnek (*belső géngyűrű*) úgy, hogy az apaállat-ellátást elsősorban az eredeti tenyészetekre alapozzuk, a fajta jellegének megőrzése érdekében.



A Géngyűrű rendszerében a magyarországi területeken a projektkoordinációs feladatokat és a génmentésbe vont fajták tenyésztésszervezését a gödöllői *Haszonállat-génmegőrzési Központ (HáGK)* és az *MGE* más szakmai szervezetek és tenyésztők bevonásával végezné. Az állományok tartásának helyszínválasztása során alapelv az, hogy az állatok lehetőség szerint az eredeti élőhelyükhöz hasonló körülmények közé kerüljenek.

A Géngyűrű keretében – több más haszonállatfajta és tájfajta felderítése és gyűjtése mellett – két baromfi tájfajta génmentési programját is tervbe vettük, melyek a következők:

Tarka erdélyi pulyka: Jellemzően Erdélyben, a Mezőségen és a Székelyföldön, egészen a Kárpátok hágóiig, de szórványosan más peremvidékeken és alföldi tanyákon is, a mai napig előfordul a magyar parlagi pulyka egy változata, mely fehér alapon általában fekete vagy barnás tarka, és feltehetően az alföldi területekről időközben eltűnt, különböző színű magyar pulykák helyi változata. A tarka erdélyi pulyka összegyűjtése, tenyészetének kialakítása, a küllemi tulajdonságok öröklődésének vizsgálata és ellenőrzött szaporítása génmentési program keretében mindenképpen indokolt.



Fekete-tarka erdélyi pulykakakas. *Fenyőkút, Erdély, 2005 (Fotó: Szalay I.)*
Black-spotted Transylvanian turkey male. *Fenyőkút, Transylvania*



Tarka parlagi pulykák. *Vajdaság, 2007. (Fotó: Kisé Do thi Dong Xuan)*
Spotted landrace turkeys. *Voivodina, 2007*

Bánáti lúd: Erdélyt és a Bánságot Európa azon kevés térségei közé sorolják, ahol ludakat nagy számban tenyésztenek. A bánáti lúd ma még nagy egyedszámú, többsége fehér vagy szürkésfehér színű. Feltehetően német telepésekkel került a régióba. Sajnos jó tulajdonságai ellenére sem nyilvánították önálló fajtának. A gúnarak testsúlya 5–7, a tojóké 4–5 kg. Éves tojáshozamuk 20–30 db. Nagyon jól legelnek. A Bánság déli részén, a Duna árterületén található a bánáti fodros tollú lúd közel 5000 példányban (2009). Ezt a fajtát (németül Lockengänse) szintén német telepések hozták be. Súlya 4,5–5,0 kg, tollazata szürkésfehér (*Matiuti, 2010*). A bánáti lúd génbanki tenyészteteinek közös kialakítását és génmegőrzési programjuk kidolgozását a Temesvári Egyetem szakemberei kezdeményezték a közelmúltban. A fajta génmentési programja a Géngyűrű keretében a Kárpát-medencei génmentési együttműködés jó példája lehet.



Bánáti ludak. Temesvár környéke, 2013 (Fotó: Szalay I.)

Banat geese. Temesvár region, Romania, 2013

A régi magyar baromfifajták részletes ismertetése és fajtaleírása

A háziállatfajták tenyésztése és a fajták fenntartása csak a fajtabélyegek pontos ismeretének birtokában képzelhető el. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a szakirodalomban a régi magyar baromfifajták jellemző tulajdonságainak bemutatása sok esetben ellentmondásokat is tartalmaz, amit egy egységes fajtaleírásban nem mindig tudunk figyelembe venni. Az itt szereplő fajtaismeretéseket elsősorban *Báldy Bálint* munkáira és a Földművelésügyi Minisztérium 1932-ben megjelent kiadványában leírtakra (*Fajtajellegleírása a Magyarországon leggyakrabban előforduló baromfifajtáknak*) alapoztunk és a mai ismereteknek megfelelően kiegészítettük.



Tanyasi baromfiudvar. *Fehér Sándor tanyája, Tápiógyörgye, 2004 (Fotó: Szalay I.)*
Backyard poultry. *Farmstead of Sándor Fehér at Tápiógyörgye, 2004*

Tekintsük tehát az alábbi fajtaleírásokat a legvalószínűbb változatnak azzal a megjegyzéssel, hogy az idők folyamán bizonyos tulajdonságok változhattak, egyes vidékeken pedig más jellegű magyar parlagi állományok és tájfajták is fennmaradhattak.

Az erdélyi *kopasz nyakú* tyúk és a *fodros tollú* magyar lúd hivatalos fajtanevében a jelzős szerkezetet – szakítva a korábbi gyakorlattal – *Jávorka Levente* tanár úr többszöri figyelmeztetése nyomán külön szóba írjuk.

A régi magyar tyúkfajták

Régi magyar tyúkfajtáink két nagyobb csoportját különböztetjük meg. Az egyik a *magyar tyúk*, mely elsősorban a mai Magyarország különböző vidékein őshonos parlagi tyúkok tenyésztett változata. A másik az *erdélyi kopasz nyakú tyúk*, mely – bár valószínűleg török közvetítéssel a középkorban került Erdélybe és a déli határvidékre – mai formájában a Kárpát-medencében kialakult, önálló fajtának tekinthető. A XIX–XX. századi tenyésztés eredményeként mindkét tyúkféleségünk több színváltozatban maradt fenn, melyek az elmúlt évtizedek génmentési és tenyésztési munkájának köszönhetően a XXI. században már önálló fajtaként gazdagítják baromfi-génbankjainkat és tenyészetünket.

A magyar tyúk

A magyar tyúk a közép nagyságú, kettőshasznú fajták közé tartozik. A tyúkok súlya 2,0–2,3 kg, a kakasoké 2,5–3,0 kg. Törzsük közép-hosszú, kissé hengeres. A tyúkok háta egyenes és hosszú, a kakasoké rövidebb és ívelt. Jellemző rájuk a széles, telt és domború mell, a magasan tűzött szárny, a jól fejlett tojóhas, a középhosszú láb, a test

nagyságához viszonyítva túlfejlett farktollak és a testhez simuló tollazat. Fejük kicsiny, koponyájuk domború, csőrük rövid és erős tövű, szemük élénk. A taréj középnagy és hátranyúló, egyenesen felálló, a tojóké gyakran megdőlt, egyenletesen csipkézett, egyszerű fűrésztaraj. Az áll-lebény finom tapintású és lekerekített, a füllebény tojásdad alakú és mindenkor teljesen élénkvörös.

A vékony, de erős csontozatú magyar tyúk legfőbb értéke finom rostú és ízletes, kitűnő húsa, mely alapján a hazai és külföldi piacokon egyaránt kedvelték. Csirkéi 8–10 hetes koruktól már értékesíthetők voltak. Az 1930-as években Gödöllőn kezdett nemesítőmunka eredményeként tojástermelése elérte az évi 140–150 darabot, mely alapján kitűnő kettőshasznú fajtaként tartották számon.

A nemesítés során több színváltozatot alakítottak ki. Legelterjedtebb a fehér, a kendermagos, a sárga és a fogolyszínű változat volt, melyek a mai napig fennmaradtak, s mint önálló fajták találhatók génbankjainkban.

A sárga magyar tyúk

A világosabb és sötétebb színárnyalatban előforduló sárga magyar tyúkok közül a világosabb, élénkebb színű egyedek szaporítása kívánatos. A sárga magyar tyúk nyaktollának végei, a szárny evezőtollai és a farktollak végei kismértékben barnásfeketék. A kakas tollzatának alapszíne valamivel sötétebb, a nyak- és nyeregptollak, valamint a szárny fedőtollai élénk vörösessárga színűek, az evezőtollak és a kormánytollak barnásfeketék, a sarlótollak zöldes árnyalatba hajló feketék. Csőre és lába sárga, tojása világosbarna színű. A napocsibék egyszínű világosbarnák.

A sárga magyar tyúk a Dunántúl, valamint az Alföld és a Duna–Tisza köze egyes részeinek volt jellemző fajtája.



Sárga magyar naposcsibe (Fotó: Somfai S.)
Yellow Hungarian day old chicken

A fehér magyar tyúk

A fehér magyar tyúk tollazata fényes fehér. A kakasok tollazata szintén egyszínű fehér, idősebb korban enyhén sárgás árnyalatba hajló lehet. Tojásaik általában krém- vagy világosbarna színűek. A naposcsibéik sárgásfehér pelyhűek.



Fehér magyar napocsibe (Fotó: Somfai S.)
White Hungarian day old chicken

A fehér magyar tyúk elsősorban az Alföld és a Duna–Tisza köze tyúkjá volt, mivel fehér színével az árnyék nélküli tartást, a tűző napsugarakat a legjobban viselte.

A kendermagos magyar tyúk

Tollzatának alapszíne kékesszürke. A sötét, fekete színhatású, keskeny keresztcsávok váltakozó elhelyezkedése idézi elő a jellegzetes „kendermagos” színt. A kakasok színe világosabb, a tyúkoké sötétebb. Tojásaik világosbarna vagy barna színűek.

Napocsibéik sötétszürke-fekete pelyhűek, a kakascibéknél a has-tájon és a fejen világosabb folttal.



Kendermagos magyar napocsibe (Fotó: Somfai S.)
Speckled Hungarian day old chicken

Rejtőzködő színe miatt elsősorban az ország északi részén, általában a szárnyas ragadozók által jobban veszélyeztetett területeken tartották, de az egész országban kedvelt fajta volt.

A fogolyszínű magyar tyúk

A tojó alapszíne az egész testre kiterjedően barna, hasonlít a fogoly színéhez. Finom rajzú tollazata a mellen vöröses, a nyakon, a vállon és a háton (a nyeregtollakon) sárgás, a test hátsó részén és a hason szürkés árnyalatú. A fark és a szárny evezőtollai feketék vagy sötétbarnák.



Fogolyszínű magyar napocsibe (Fotó: Somfai S.)
Partridge coloured Hungarian day old chicken

A nyaktollakon fekete, keskeny csíkok láthatók, úgyszintén a mell-, hát- és szárnytollakon is keskeny, barna sávokból álló, a toll körvona-

lához hasonló rajz található (rajzolt toll). A kakas nyak- és nyeregtollazata aranysárga, piros árnyalattal. A nyak- és nyeregtollak hosszában vékony, fekete csík látható. A fej tollazata narancsvörös, a nyereg, a váll és a hát felső része barnáspiros, a mell, a has és a combok fedőtollai pedig feketék. A kakas sarlófaroktollai szintén feketék, zölden zománcolt árnyalattal. Csibéik pelyhezeete középbarna, a hátton hosszanti világosabb és sötétebb csíkokkal tarkított, vadmadárszerű színeződésű. Tojásaik színe a többi magyar tyúkfajtához hasonlóan világosbarna vagy barna.

A fogolyszínű magyar tyúkokat a Dunántúlon, valamint a szárnyas ragadozóktól jobban veszélyeztetett erdős területeken szaporították. Génbanki állományának kialakítását követően, 2004-től ismét elismert őshonos fajta.

A magyar tyúkfajták részletes fajtaleírása

Általános jelleg

Testsúly Kakas: 2,50–3,00 kg

Tojó: 2,00–2,30 kg

A kakas jellemzői

Fej: Kicsiny, rövid. A koponya feltűnően domború (erősen boltozott).

Csőr: Rövid ívelt, töben igen erős.

Szem: Élénk, kifejezésteljes, bizalmatlan tekintetű.

Taraj: Középnagy, egyenes, felfelé álló, egyenletesen csipkézett és a koponyacsonton túl erősen hátra hajlik.

Arc: Tollszőrrel igen ritkásan fedett, majdnem egészen csupasz.

Füllebeny: Nagy, hosszúkás, ovális alakú, finom tapintatú.

Áll-lebeny: Nagy, lekerékített.

Nyak: A fejtől erősen szélesedő, kissé hátraszegett; a nyak töve szélesen megy át elöl a mell-, hátul a hátvonalba. A nyaktollazat dús.

Törzs: Középhosszú, hengeridomú; a has kissé felhúzódott, ami a karcsúság látszatát növeli.

Mell: Telt, kiemelkedő (előre álló), széles és domború.

Hát és nyereg: A nyereg felé erősen lejtő hát rövid, a nyereg gyengén emelkedő, a hátvonal homorú.

Szárny: Magasan tűzött, aránylag nagy, jól kifejlett és a testhez simuló.



Sárga magyar kakas (Fotó: Somfai S.)

Yellow Hungarian cock

Farok: Magasan tartott, csukott, a test nagyságához viszonyítva nagy; a hosszú sarlótollak merész ívelésűek. A farok élesen elhajlik, szöge mintegy 45 fok körüli lehet.

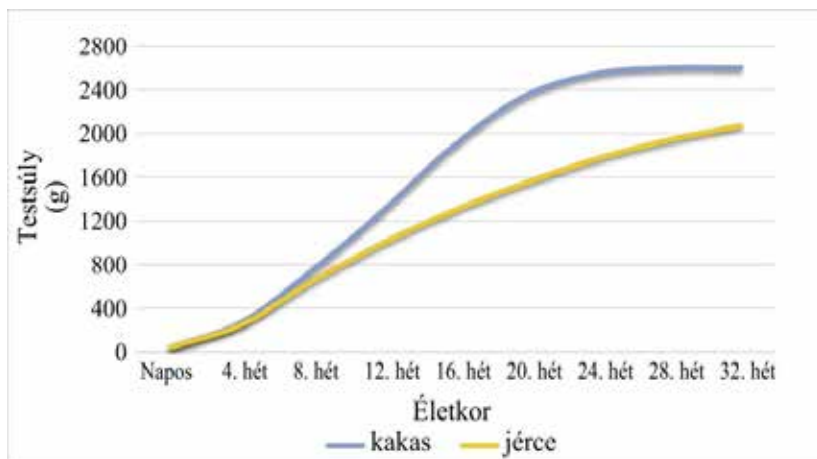
Lábszár és láb: A comb és a lábszár középhosszú; a csontozat finom, de erős, a sarkantyú erős és befelé ívelt. Az erősen (szabályosan) ízelt lábujjak középhosszúak, szétállók és erős körműek; számuk négy.

Testtartás: Délceg, kissé vad, bizalmatlanságot sugalló.

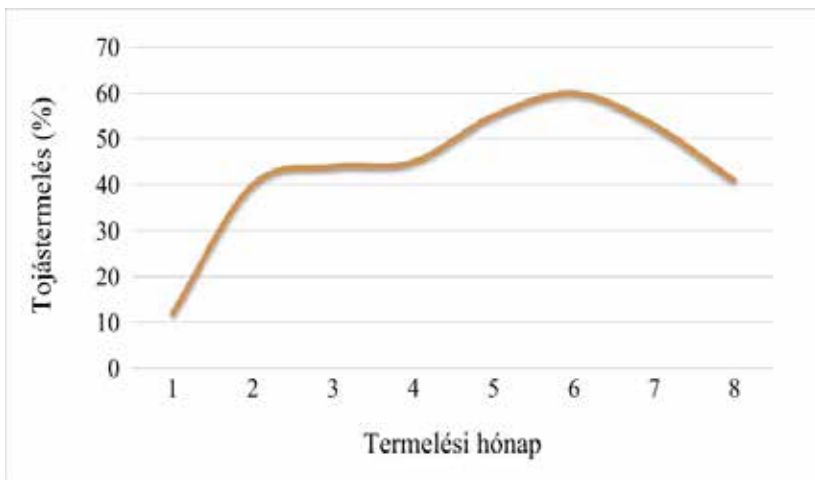
Tollazat: Testhez simuló, a pehelytollazat dús.

A tojó jellemzői

A kakasétól – a testrészek kisebb arányaitól eltekintve – különösen abban tér el, hogy a tojó törzse hosszabb, a hengeridomot jobban formázza; a nyak töve a kakasénál karcsúbb; a hátvonal vízszintesebb és a nyak, a hát, a nyereg és a farok a tojójellegnek megfelelő lantformát alkot; a jól kifejtett hátsó rész az úgynevezett tojóhassal és a nagy párnákkal együtt sokkal terjedelmesebb, s főképp idősebb tyúkoknál nagyon mély; végül a szárnyak vízszintesebb állásúak és erősen a testhez simulók.



A sárga magyar tyúk jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
Growing pattern/week of the Yellow Hungarian chicken (male and female)



A sárga magyar tyúk jellemző havi tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
*(A május elején keltetett állomány 1. termelési hónapja november. Lásd még: Lan
 Phuong és munkatársai, 2014)*

Egg production pattern/month of the Yellow Hungarian chicken (MGE, 2009)
*(If the stock is hatched in early May, the first month of egg laying is November.
 See also: Lan Phuong et al., 2014)*

A sárga magyar tyúk sajátosságai

Csőr: Sárga.

Szem: Narancsvörös.

Taraj, arc, áll- és füllebeny: Vérpiros.

Láb és lábujj: Sárga. A körmök sárgák.

Tollazat: A fiatal tyúkoknál az alapszín élénksárga, az idősebbeknél némi fakulás megengedhető. A nyaktollak hegye cirmos vagy kormos. A szárnyak evezőtollai sötétebbek, a fark kormánytollai barnásfekete színűek.



Sárga magyar tyúk (Fotó: Somfai S.)
Yellow Hungarian hen

A fehér magyar tyúk sajátosságai

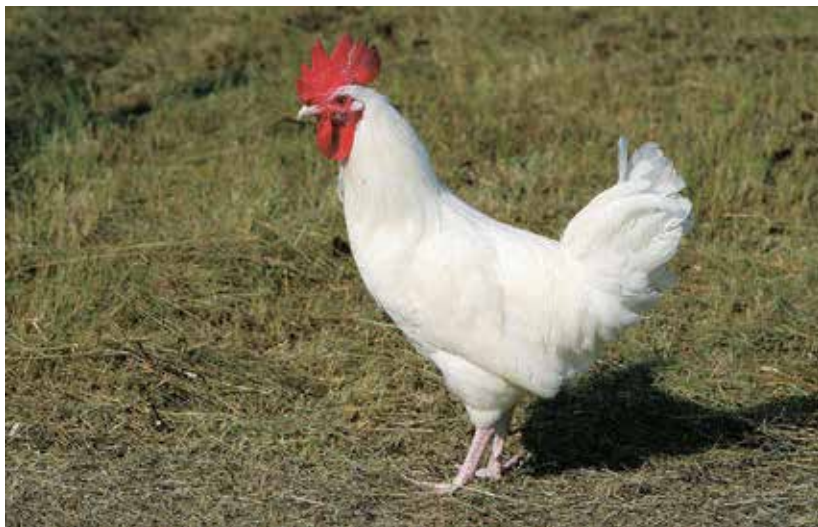
Csőr: Csontfehér.

Szem: Narancsvörös.

Taraj, arc, áll- és füllebeny: Vérpiros.

Láb és lábujj: Eredetileg fiatal tyúkoknál hússzínű, idősebbeknél csontfehér, az esetenként előforduló sárga lábszín ma már nem megengedett.

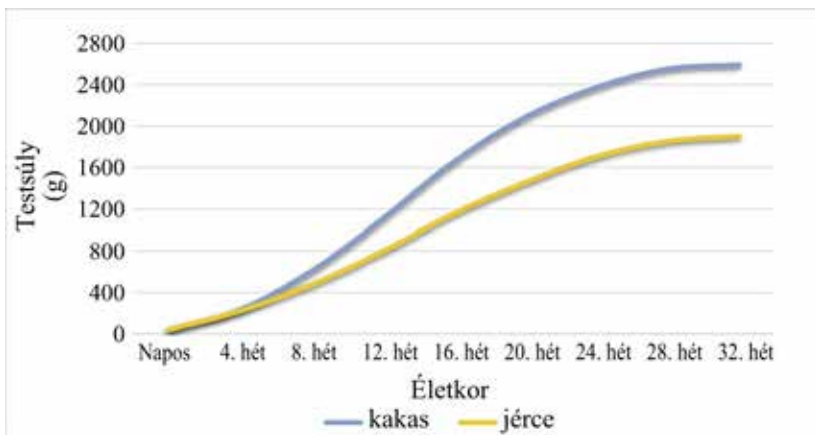
Tollazat: Tiszta fehér, ragyogó, ezüstös zománcú.



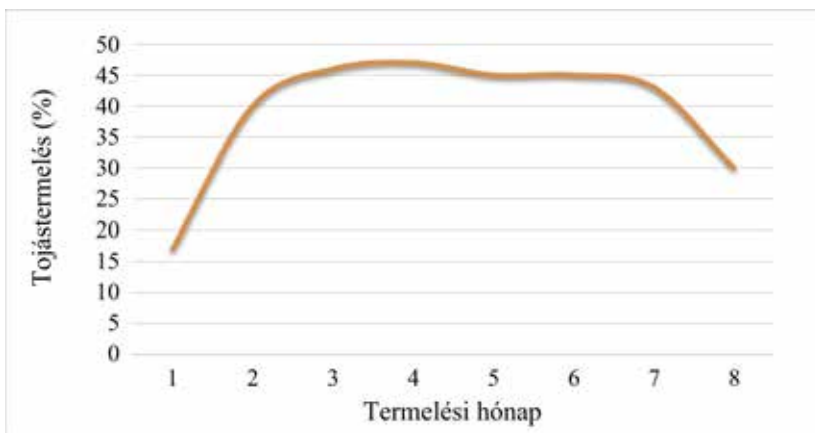
Fehér magyar kakas (Fotó: Brém Zsolt)
White Hungarian cock



Fehér magyar tyúk (Fotó: Brém Zsolt)
White Hungarian hen



A fehér magyar tyúk jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
 Growing pattern/week of the White Hungarian chicken (male and female)



A fehér magyar tyúk jellemző havi tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
 (A május elején keltezt állomány 1. termelési hónapja november.
 Lásd még: Lan Phuong és munkatársai, 2014)

Egg production pattern/month of the White Hungarian chicken
 (If the flock is hatched in early May, the first month of egg laying is November.
 See also: Lan Phuong et al., 2014)

A kendermagos magyar tyúk sajátosságai

Csőr: Csontfehér, feketés pigmentáltság megengedett.

Szem: Narancsvörös.

Taraj, arc, áll- és füllebeny: Vérpiros.

Láb: Hússzínű, csontfehér (a sárga megengedett). A körmök fehérek vagy sárgák.

Tollazat: Mindkét ivar tollazatának alapszíne kékesszürke, amelyen a sötét, fekete színhatású, keskeny keresztcsávok váltakozó elhelyezkedése idézi elő az ún. kendermagos színt. A kakasok színe világosabb, mint a tojóké, ami a Z ivari kromoszómán elhelyezkedő, sávozottságot okozó gén (B) kapcsolt hígitófaktora hatásaként jelentkezik. A tollak túl világos vagy túl sötét, illetve túl finom vagy túl durva rajzolata kifogásolható.

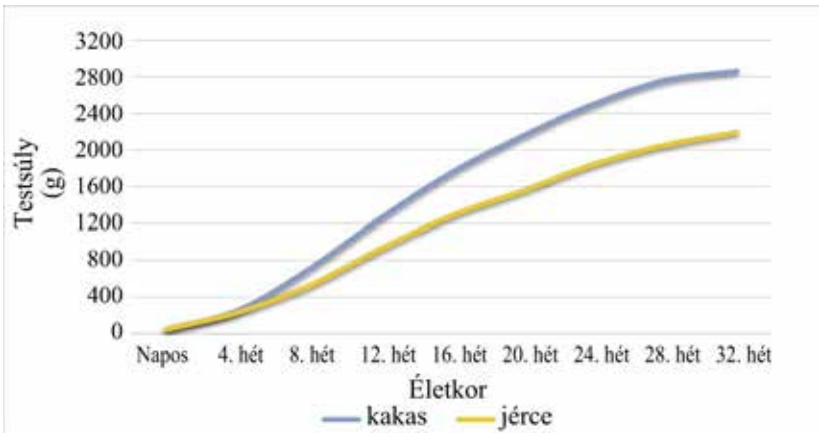


Kendermagos magyar kakas (Fotó: Somfai S.)

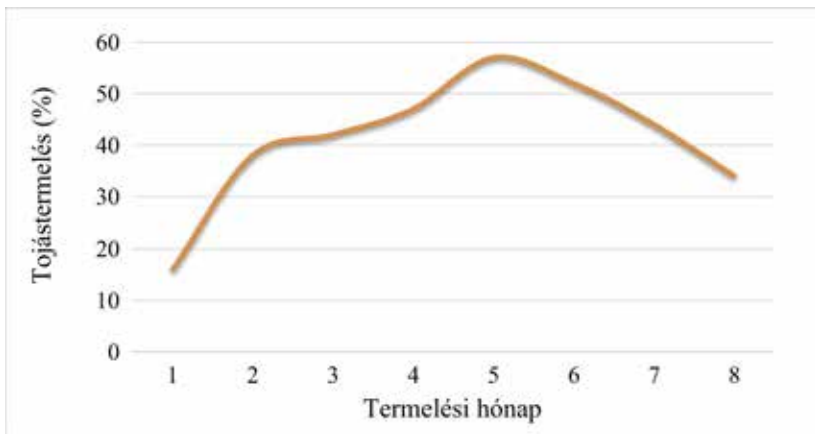
Speckled Hungarian cock



Kendermagos magyar tyúk (Fotó: Somfai S.)
Speckled Hungarian hen



A kendermagos magyar tyúk jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
Growing pattern/week of the Speckled Hungarian chicken (male and female)



A kendermagos magyar tyúk jellemző havi tojástermelési grafikonja
(MGE, 2009)

*(A május elején keltetett állomány 1. termelési hónapja november.
Lásd még: Lan Phuong és munkatársai, 2014)*

Egg production pattern/month of the Speckled Hungarian chicken
*(If the flock is hatched in early May, the first month of egg laying is November:
See also: Lan Phuong et al., 2014)*

A fogolyszínű magyar tyúk sajátosságai

Csőr: Fehér, sárga vagy hússzínű, barnás pigmentáltság megengedett.

Szem: Narancsvörös.

Taraj, arc, áll- és füllebeny: Vérpiros.

Láb: Hússzínű, csontfehér (esetleg sárga). A körmök fehérek vagy sárgák.

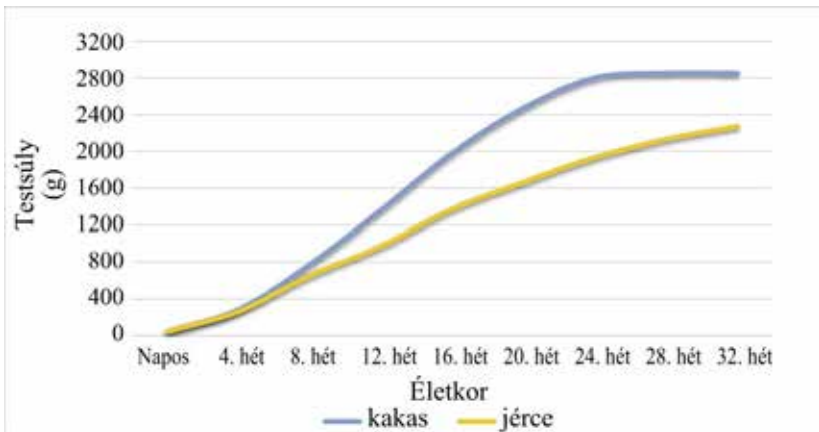
Tollazat: A kakas nyak- és nyeregtollazata aranysárga. A fej tollazata narancsvörös, a mell, a has és a combok fedőtollai feketék. A farok sarlótollai zölden zománczott feketék. A tojó alapszíne barna (fogolyszínű). A farok és a szárny evezőtollai feketék vagy sötétbarnák. A nyak, a mell, a hát és a szárny tollai rajzolatosságok.



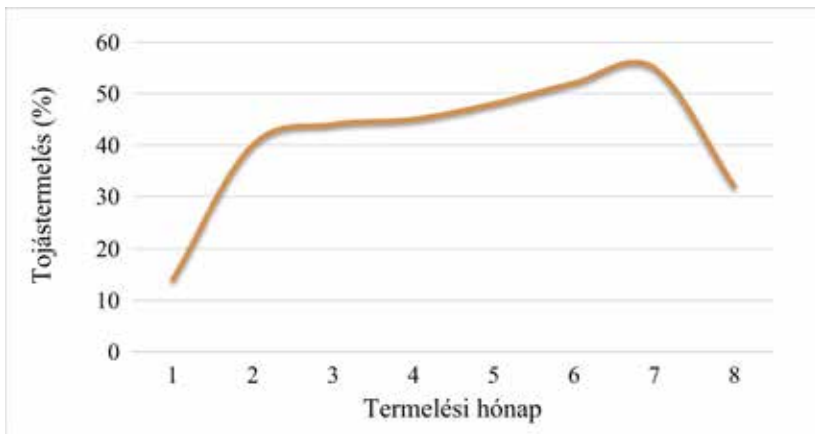
Fogolyszínű magyar kakas (Fotó Somfai S.)
Partridge coloured Hungarian cock



Fogolyszínű magyar tyúk (Fotó Somfai S.)
Partridge coloured Hungarian hen



A fogolyszínű magyar tyúk jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
Growing pattern/week of the Partridge coloured Hungarian chicken
(male and female)



A fogolyszínű magyar tyúk jellemző havi tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
(A május elején keltegett állomány 1. termelési hónapja november.

Lásd még: Lan Phuong és munkatársai, 2014)

Egg production pattern/month of the Partridge coloured Hungarian chicken
(If the flock is hatched in early May, the first month of egg laying is November. See also: Lan Phuong et al., 2014)

Az erdélyi kopasz nyakú tyúk

Az erdélyi kopasz nyakú tyúkra jellemző, hogy nyaka és részben a melle, valamint hasi része is tollatlan. A fejtetőn szintén kevés toll található.

Sokféle színváltozatban fordult elő, korábban legelterjedtebb a fehér volt. Testalkata hasonlít a magyar tyúkéra, de annál nagyobb törzsű, hosszabb és tojásdad alakú, melle kerek, mint a vadmadaraké. Szárnya hosszabb és hegyesebb.

Az erdélyi kopasz nyakú tyúkfajtákat a XX. század első felében még elsőrendű gazdasági tyúkként tartották számon. Rendkívül edzetek, erősek és ellenállóak. Gyorsan fejlődnek és gyorsan tolasodnak. Számukra megfelelő környezetben kitűnő tojástermelők, tojásaik súlya a 70 g-ot is meghaladhatja.



Fehér erdélyi kopasz nyakú naposcsibe (Fotó: Somfai S.)
White Transylvanian naked neck day old chicken

A tojások általában barna vagy krémszínűek, de előfordulnak fehér héjúak is. Kotlási hajlama gyenge. Egyes vidékeken kiváló téli tojóként tartották. Gödöllőn az 1950-es évek elejétől sárga, kendermagos és fehér színben nemesítették. Mai génbanki állományainkban fehér, fekete és kendermagos színben – a magyar tyúkokhoz hasonlóan – önálló fajtaként őrizzük és szaporítjuk.

Az erdélyi kopasz nyakú tyúkfajták részletes fajtaleírása

Általános jelleg

Testsúly Kakas: 2,50–3,00 kg

Tojó: 2,00–2,30 kg

A kakas jellemzői

Fej: Középnagy, gömbölyded. A fej tetejét fedő tollazat szorosan a koponyához tapad és hátul hegyben fut össze.

Csőr: Középhosszú, vastag, mérsékelten ívelt.

Szem: Nagy, tüzes.

Taraj: Az egyszerű taraj középnagyságú, lehetőleg aprón csipkézett.

Arc: Tollatlan.

Füllebeny: Kicsiny, kerekded.

Áll-lebeny: Középhosszú, tojásdad és lelógó.

Nyak: Tollatlan, hosszú és izmos, de sohasem vaskos, ívelése kissé hátrafelé hajló, magasan hordott. A nyak tövében a törzs tollazata a kondorkeselyűéhez hasonló tollbodorban végződik. (A kopasz nyakat egyetlen autoszomális gén határozza meg. A tulajdonság a fedett nyakkal szemben részlegesen domináns. Homozigóta kopasz nyakúak esetében a nyak teljesen csupasz – ún. csóré nyak –, míg a heterozigóta egyedek esetében elől, a nyak alsó részén – már naposcsibéken is jól megfigyelhető – tollpamacs van). A fajtatiszta tenyésztésben csak a tollpamacs nélküli, homozigóta egyedek vehetők figyelembe.

Törzs: Izmos, középnagyágú, tojásdad alakú. A kiálló vérvörös begytől végig a hason, egészen a kloákáig a törzs csupasz, tollatlan.

Mell: Széles és igen húsos. Az egyenes, hosszú mellsont fölött a bőr csupasz és azt csak a kétoldalt ráboruló tollzat takarja.

Hát: Széles.

Nyereg: Csak kissé emelkedő.

Szárny: Elég hosszú, erős, majdnem vízszintes tartású.

Farok: Hátrafelé hajló, nem meredek tartású, a tollzat dús, a sarlótollak hosszúak.

Láb: A comb izmos, hosszú. A közepesnél valamivel hosszabb láb tollatlan és finom, de erős csontozatú. A lábujjak száma négy.

Testtartás: Bátor, élénk.

Tollzat: Szorosan fedő.

A tojó jellemzői

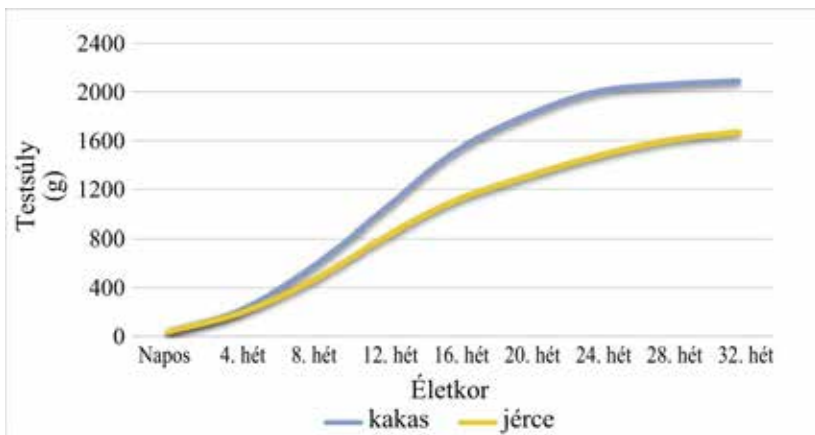
A nemi különbséget és a kisebb testarányokat leszámítva, a kakaséval egyezik.

A kopasz nyakú erdélyi tyúkot fekete, fehér és kendermagos színben, önálló fajtákként tenyésztjük. Mindhárom fajtára jellemző, hogy az arc, áll- és füllebeny, a taraj és a fej (különösen annak hátsó része) a kakasnál vérpiros, a tojónál – kivéve a fej hátsó részét, mely mindig vérpiros – kissé halványabb árnyalatú.

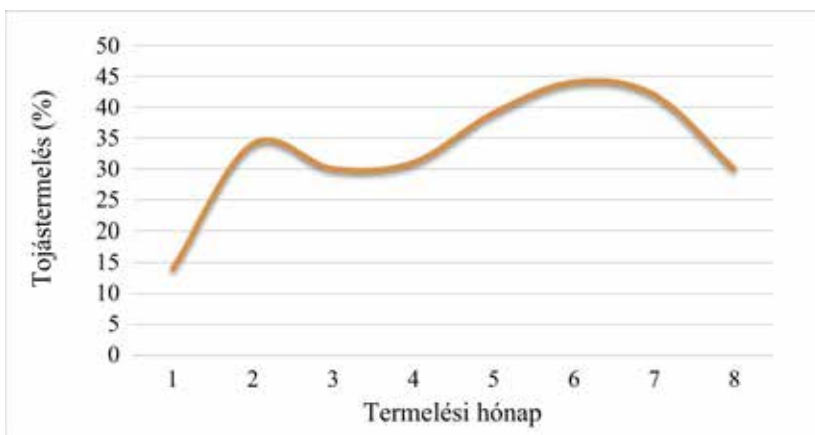
Kívánatos, hogy minden színváltozat, de különösen a fekete kopasz nyakúak szeme narancspiros és igen tüzes legyen. A sötét szem kerülendő.

A fekete, egészen sötét színű kopasz nyakúak csőre sötét palaszínű. A többi, világosabb színváltozaté fehér, sárga vagy test-, azaz rózsaszínű.

A fekete kopasz nyakúak, láb- és lábujjszíne sötét palaszínű. Eredetileg a fehér és a kendermagos tollzatúaké hús-, vagyis test-, azaz rózsaszínű volt, az 1932. évi leírás szerint a sárga láb, mint lényeges hiba, kifogásolandó (a nemesítés eredményeként a mai állományokban még előforduló, de nem kívánatos tulajdonság).



A fehér erdélyi kopasz nyakú tyúk jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
 Growing pattern/week of the White Transylvanian naked neck chicken (male and female)



A fehér erdélyi kopasz nyakú tyúk jellemző havi tojástermelési grafikonja
 (MGE, 2009)

(A május elején keltetett állomány 1. termelési hónapja november.

Lásd még: Lan Phuong és munkatársai, 2014)

Egg production pattern/month of the White Transylvanian naked neck chicken

(If the flock is hatched in early May, the first month of egg laying is November.

See also: Lan Phuong et al., 2014)

A fehér erdélyi kopasz nyakú tyúk sajátosságai



Fehér erdélyi kopasz nyakú kakas (Fotó: Somfai S.)

White Transylvanian naked neck cock

Csőr: Csontfehér.

Szem: Narancsvörös.

Taraj, arc, áll- és füllebeny: Vérpiros. Az áll-lebeny kör alakú.

Láb és lábujj: A lábszár fiatal tyúkoknál hússzínű, idősebbeknél csontfehér. A körmök színe csontfehér.

Tollazat: Tiszta fehér, ragyogó, ezüstös zománcú.



Fehér erdélyi kopasz nyakú tyúk (Fotó: Somfai S.)
White Transylvanian naked neck hen

A fekete erdélyi kopasz nyakú tyúk sajátosságai

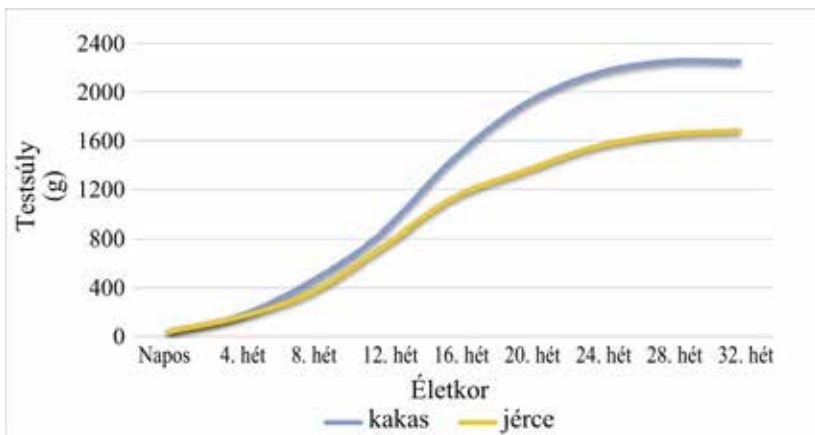
Csőr: Sötét palaszínű.

Szem: Narancsvörös.

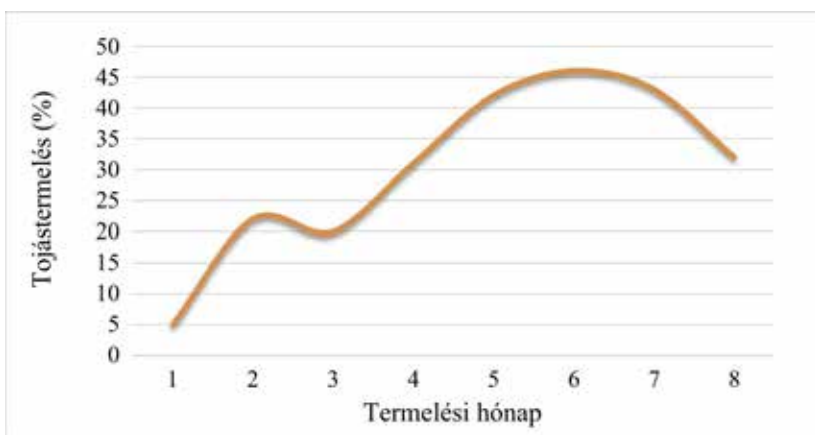
Taraj, arc, áll- és füllebeny: Vérpiros. Az áll-lebeny kör alakú.

Láb és körmök: Sötét palaszínű.

Tollazat: Fekete, acélkékes vagy zöldes zománcozottsággal.



A fekete erdélyi kopasz nyakú tyúk jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
 Growing pattern/week of the Black Transylvanian naked neck chicken (male and female)



A fekete erdélyi kopasz nyakú tyúk jellemző havi tojástermelési grafikonja
 (MGE, 2009)

(A május elején keltetett állomány 1. termelési hónapja november.

Lásd még: Lan Phuong és munkatársai, 2014)

Egg production pattern/month of the Black Transylvanian naked neck chicken

(If the flock is hatched in early May, the first month of egg laying is November.

See also: Lan Phuong et al., 2014)



Fekete erdélyi kopasz nyakú kakas (Fotó: Somfai S.)

Black Transylvanian naked neck cock



Fekete erdélyi kopasz nyakú tyúk (Fotó: Somfai S.)
Black Transylvanian naked neck hen

A kendermagos erdélyi kopasz nyakú tyúk sajátosságai

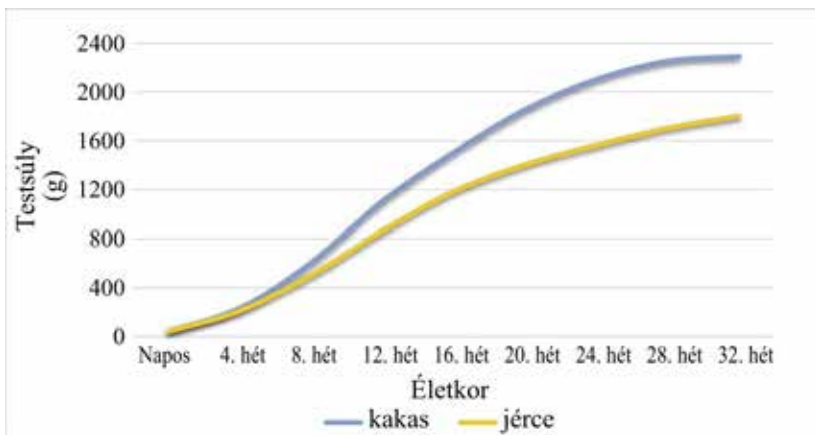
Csőr: Csontfehér.

Szem: Narancsvörös.

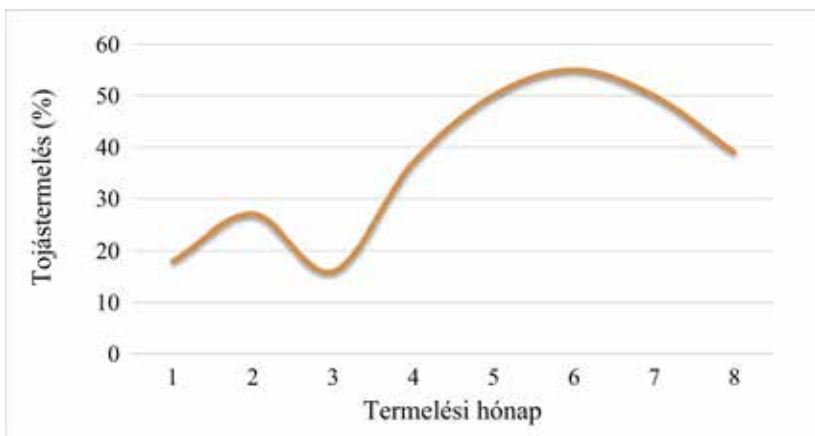
Taraj, arc, áll- és füllebeny: Vérpiros.

Láb: Hússzínű, csontfehér. A körmök fehérek.

Tollazat: Alapszíne kékesszürke, sötét, fekete színhatású, keskeny keresztávokkal (lásd részletesebben a kendermagos magyar tyúk fajtaleírásánál).



A kendermagos erdélyi kopasz nyakú tyúk jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
 Growing pattern/week of the Speckled Transylvanian naked neck chicken (male and female)



A kendermagos erdélyi kopasz nyakú tyúk jellemző havi tojástermelési grafikonja
 (MGE, 2009)

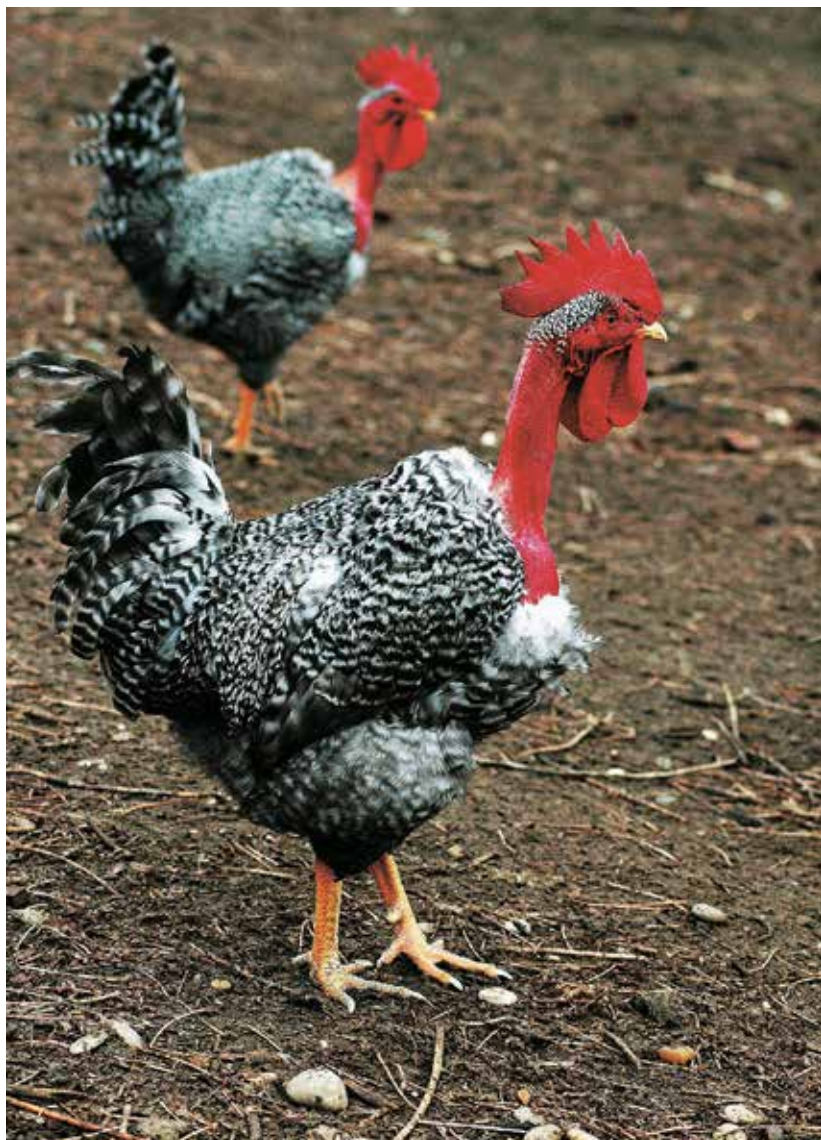
(A május elején keltetett állomány 1. termelési hónapja november.

Lásd még: Lan Phuong és munkatársai, 2014)

Egg production pattern/month of the Speckled Transylvanian naked neck chicken

(If the flock is hatched in early May, the first month of egg laying is November.

See also: Lan Phuong et al., 2014)



Kendermagos erdélyi kopasz nyakú kakas (Fotó: Somfai S.)
Speckled Transylvanian naked neck cock



Kendermagos erdélyi kopasz nyakú tyúk (Fotó: Somfai S.)
Speckled Transylvanian naked neck hen

A régi magyar pulykafajták

A pulykát elsősorban a nagy test és a hosszú lábszár jellemzi. Az összes hazai baromfifaj között a legnagyobb. Testük hosszúkás, tojás alakú, vállban különösen széles, hátrafelé fokozatosan elkeskenyedik. Fejükön és nyakukon jellegzetes szemölcsök, „bibircsek” vannak, melyek puha tapintásúak. A kakasok bibircsei jóval nagyobbak, ingerlésre háromszorosára is megnagyobbodhatnak, miközben halványvörös színük kékesvörösre vált. Jellemző a kakasok mellén kifejlődő szőrpamacs is, amely kisebb mértékben idősebb tojókon is előfordul. A sokféle színváltozat közül Magyarországon korábban a fehér és a fekete, később a bronzszínű fajták terjedtek el. Az ország déli és középvidékein a rézpulyka (rézszínű pulyka) is gyakori volt.

A pulykák a tavaszi tojoidőszakot követően, a nyár folyamán rendszerint másodszor is tojnak és kotlanak. Ebből a keltetésből származnak a „sarjúpulykák”. Az erősen fejlett kotlehájlamuk miatt többféle tojás (tyúk, gyöngytyúk, kacsá, fácán) keltetésére alkalmasak.



Fehér és tarka magyar parlagi pulykák.

Fehér Sándor tanyája, Tápiógyörgye, 2004 (Fotó: Szalay I.)

White and spotted Hungarian landrace turkeys

A magyar parlagi pulyka

Eredetileg a Duna–Tisza közén terjedt el a magyar parlagi pulyka. Fekete és fehér színben tenyésztették. Idővel a fekete színváltozat száma nagyon lecsökkent és a XIX–XX. század fordulójára a fehér színváltozat került túlsúlyba. A fehér magyar pulykát később a mexikói fehér pulykával nemesítették a testsúly növelése érdekében. Sajnos a magyar parlagi pulyka eredeti változatai ma már alig lelhetők fel.

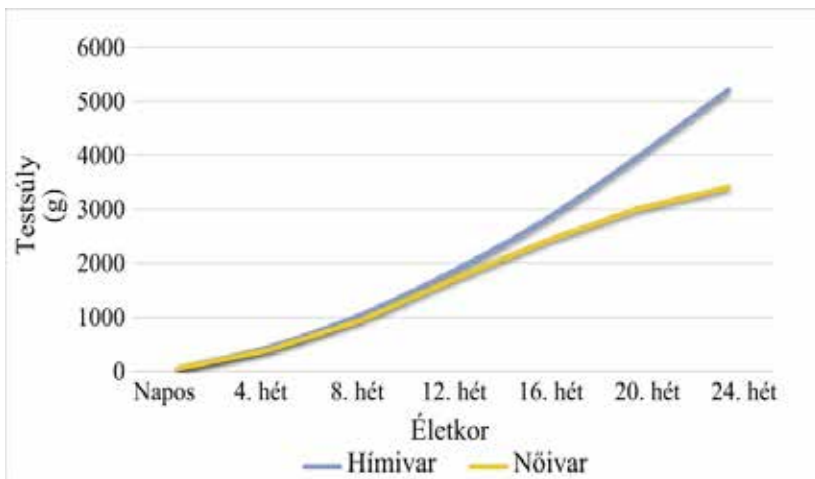
A fehér magyar pulyka tolla igen értékes árucikknek számított, különösen a hónalj alatti, ún. „marabutollak”. Tojáshozama évente 30–40 darabra tehető.

A fekete magyar pulyka tollazata egyöntetű fekete, csőre és lába palaszürke. Húsa szép fehér hús, mely a maga idejében nagyon keregett volt. Testsúlya kisebb, mint a fehér pulykéé. Évi 25–50, fehéres alapszínű, barnás pettyezettségű tojást termelt. A fekete magyar pulyka génmentése és fajtakialakítása a Debreceni Egyetemen 2014-ben kezdődött, egy korábbi gyűjtésből származó kis állomány főlzaportításával.

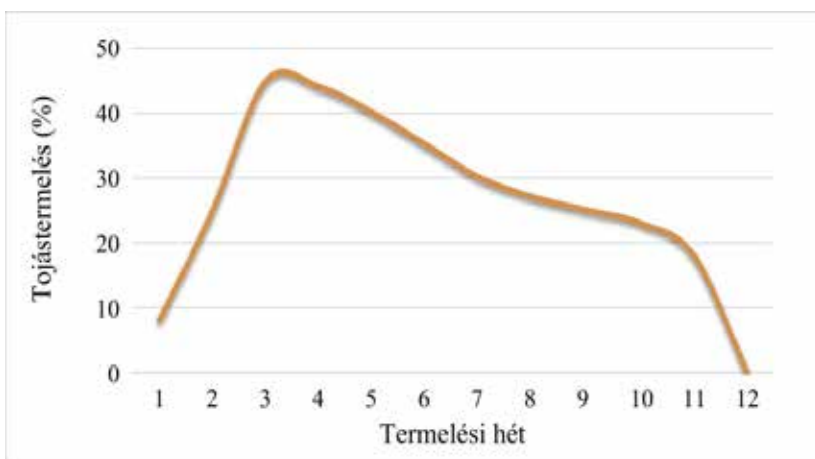
A magyar parlagi pulyka gyorsan fejlődő, kiválóan kotló és nevelő állat. Élelemszerzésben szinte utolérhetetlenül szorgalmas. Húsminősége a külterjes tartásnak köszönhetően a legigényesebb külföldi piacokon csemegeszámba ment, belőle minden mennyiséget könnyen értékesíthettünk.

A rézpulyka

Főként Boszniában tenyésztették nagyobb számban, ezért „bosnyák pulykának” is nevezték. Szórványosan Magyarország területén is előfordult. Edzettségére és igénytelenségére jellemző, hogy értékesítésre valaha lábon hajtották távoli piacokra. Az alföldi tanyavilágban egy-egy példánya ma is megtalálható.



A rézpulyka jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
 Growing pattern/week of the Copper turkey (male and female)



A rézpulyka jellemző heti tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
 (A tojástermelés kezdete március vagy április)

Egg production pattern/week of the Copper turkey
 (First month of egg production is March or April)



Bronz- és rézpulyka állomány télen.

KÁTKI Baromfi Génbank, 2006 (Fotó: Kisé Do thi Dong Xuan)

Bronze and Copper turkey flock in winter (*KÁTKI Poultry Gene Bank, 2006*)

A kakas színe a test elülső részén sötét rézvörös, fehéres szárnyfedő- és faroktollakkal. Alapszínét fakó és fehér harántsvok tarkíthatják. A láb rózsaszín, a bőr fehér színű, a tojó valamivel világosabb.

A betegségekkel szemben ellenálló, igénytelen, bőven tojó, szorgalmasan kotló és nevelő, nagyon jó élelemkereső pulykafajtaként tartották számon. Jelenleg két kisebb génbanki állományban tartjuk fenn.

A bronzpulyka

A standard bronzpulyka a legrégebben kitenyésztett pulykafajták egyike, az egész világon elterjedt. Az 1800-as évek második felében keresztezés és fajtatiszta tenyésztés céljából hozták be. Hazánkban honosult fajtának minősíthető. A bronzpulyka gyorsan kiszorította a

kisebb testű, parlagi fajtákat, s így a XX. század elejére a legértékesebb és legelterjedtebb pulykafajtává vált Magyarországon is.



Bronzpulyka kakas (Fotó: Somfai S.)

Bronze turkey male

A bronzpulyka teljes kifejltségét kétéves korra éri el. Évi tojástermelése a hazai tenyészetekben 50–80 db. A tojások színe erősen pettyezett, súlyuk 70–90 g.

A „magyar” bronzpulyka testformája és a toll színeződése megegyezik a standard bronzpulykáéval, azonban testsúlya lényegesen kisebb, a parlagi változatokéhoz hasonló.

(Az alábbiakban a génbankokban fenntartott, „magyar” bronzpulyka jellegzetességeit és fajtaleírását közöljük.)

A magyar pulykafajták részletes fajtaleírása

Általános jelleg

Fej: Hosszú és széles, húsos, vörös, helyenként kékesbe játszó dudorokkal (bibircsekkel) fedett. A koponya domború. A kakas feje, valamint nyakának felső része tollatlan.

Csőr: Erős, görbült. Töve feltűnően erős. A csőr felett szarv alakú hús-képződmény van, mely a pulykakakas ingerült állapotában hosszúra nyúlik és a csőrrel ormányként csüng alá. A tojóknál ez a szarv alakú képződmény kisebb.

Szem: Telt (gömbölyű), élénk.

Nyaklebeny: Nagy, a nyak közepéig lecsüngő, dudorokkal fedett.

Nyak: Hosszú, hátra, a farok felé ívelt. A nyak felső, 15–18 cm hosszú, tollatlan és gyüredékes része hátul egészen, elől pedig nagyobb részben húsdudorokkal benőtt.

Törzs: Hosszú, közepén mély, gömbölyded.

Mell: Széles, mély és telt. A kakas mellén lévő szőrpamacs hosszú, sörteszerű és elálló.

Hát: Rövid, széles, kevésbé ívelt, a hátvonal a nyaktól a hát közepéig emelkedő, azután kecses ívelésben a farok felé lejtősen halad.

Szárnyak: Nagyon terjedelmesek. Magasan tartottak és a törzshöz simulók. A kakas izgalmi állapotában a földet söprik (sátorozó kakas).

Farok: Hosszú és rendes állásban leeresztett, majdnem érinti a földet.

A kakas izgalmi állapotában, udvarlaskor legyező alakú.

Lábszár és láb: Az alsó comb hosszú, izmos. A lábszár vastag, erős, hosszú. A lábujjak egyenesek és erősek.

Testtartás: Délceg, egyenes.

Tollazat: Merev és fényes.

Színváltozatok

A fehér magyar pulyka sajátosságai

Testsúly Kakas: 6,00–8,00 kg

Tojó: 5,00–6,00 kg

Csőr: Hússzínű.

Szem: Sötétogyorószínű.

Fej, arc, nyaklebeny, dudorok és ormány (szarv alakú húsképződés): Élénkvörös, a kakasok izgalmi állapotában vérvörös, kékfehér, majd sötét ibolyaszínben játszó.

Láb: Hússzínű. A körmök színe fehér.

Tollazat: Hófehér. A kakas mellén lévő szörpamacs fekete.

A fekete magyar pulyka sajátosságai

Testsúly Kakas: 6,00–8,00 kg (debreceni génbanki adat: 7,50–9,00 kg)

Tojó: 4,00–5,00 kg

Csőr: Sötét palaszínű.

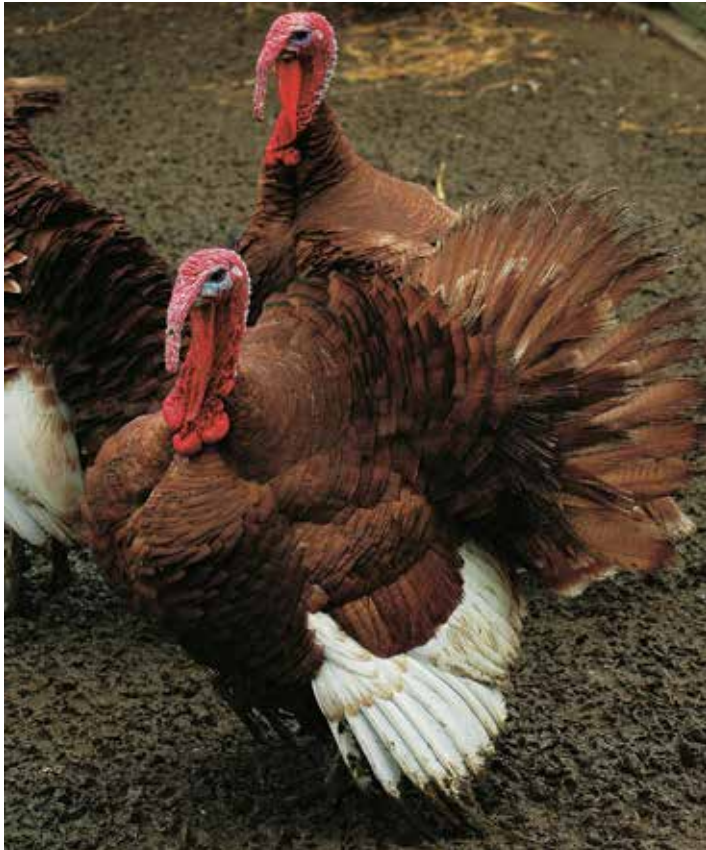
Szem: Sötétogyorószínű, sötét bükköny.

Fej, arc, nyaklebeny, dudorok és ormány (szarv alakú húsképződés): Élénkvörös, a kakasok izgalmi állapotában vérvörös, kékfehér, majd sötét ibolyaszínben játszó.

Láb és köröm: Sötét palaszínű, matt feketébe hajló.
Tollazat: Egyöntetű, fémes csillogású, matt fekete.

A rézpulyka sajátosságai

Testsúly Kakas: 5,00–7,00 kg
Tojó: 4,00–5,00 kg



Rézpulyka kakasok (Fotó: Somfai S.)
Copper turkey males

Csőr: Tőben sötét, a csőr vége felé világos szaruszínű.

Szem: Sötét mogyorószínű.

Fej, arc, nyaklebeny, dudorok és ormány (szarv alakú húsképződés): Élénkvörös, a kakasok izgalmi állapotában vérvörös, kékesfehér, majd sötét ibolyaszínben játszó.

Láb: Rózsaszín, hússzínű. A körmök világos szaruszínűek vagy fehérek.

Tollazat: A kakas színe a test elülső részén sötét rézvörös, fehéres szárnyfedő- és farktollakkal. Alapszínét fakó és fehér haránt-sávok tarkíthatják. A tojó színe a kakaséhoz hasonló, annál kissé világosabb.

A „magyar” bronzpulyka sajátosságai

Testsúly Kakas: 6,00–8,00 kg

Tojó: 5,00–6,00 kg

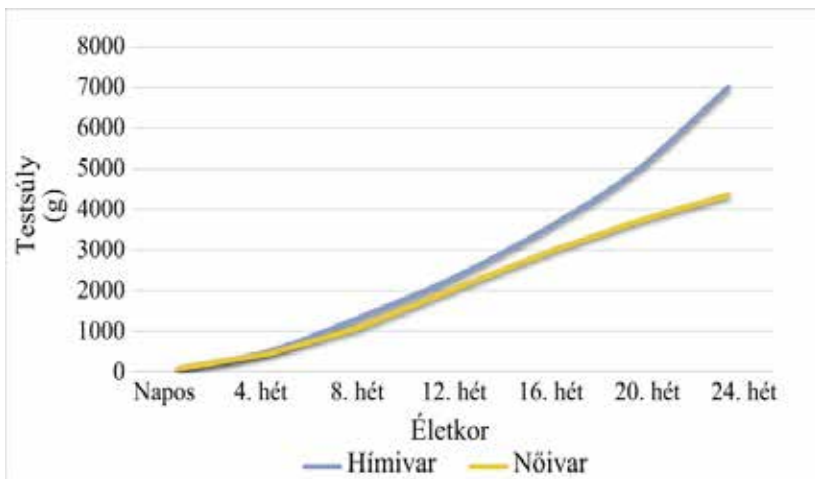
Csőr: Tőben sötét, a csőr vége felé világos szaruszínű.

Szem: Sárgásbarna, sötétbarna vagy sötét mogyorószínű.

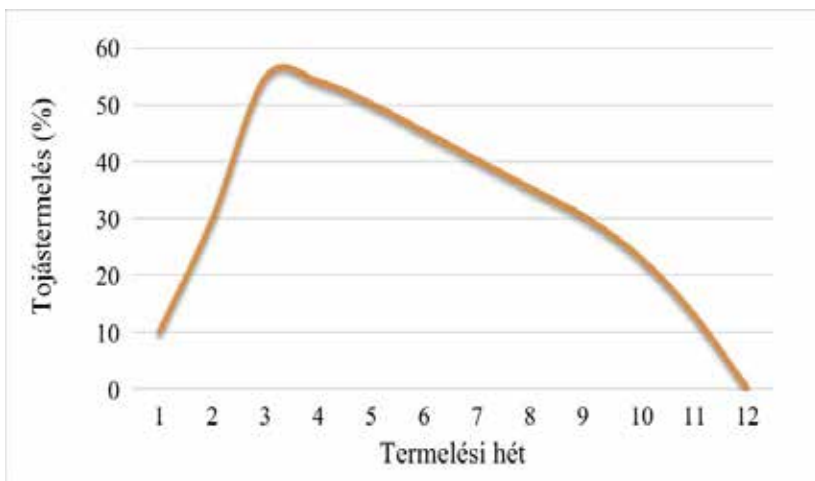
Fej, arc, nyaklebeny, dudorok és ormány (szarv alakú húsképződés): Élénkvörös, a kakasok izgalmi állapotában vérvörös, kékesfehér, majd sötét ibolyaszínben játszó.

Láb: Szürkésfekete. A növendék állatok lába barna, az idősebbeké rózsaszín vagy hússzínű árnyalattal. A körmök világos szaruszínűek.

Tollazat: A standard bronzpulykáéval megegyező. A kakas tollazatának színe a nyaktól a hát közepéig élénk, ragyogó, világos bronzszínű, a tollak végén keskeny, keresztbefutó fekete sávval. A mell, a törzs, a szárny és a fark tollai feketék, sötétbronz árnyalattal, haránt futó fehér, szürke (szárny) vagy barna sávokkal. A fark tollai fehéren vagy szürkén szegélyezett széles fekete és bronzszínű pántban végződnek.



A magyar bronzpulyka jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
 Growing pattern/week of the Hungarian Bronze turkey (male and female)



A magyar bronzpulyka jellemző heti tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
 (A tojástermelés kezdete március vagy április)

Egg production pattern/week of the Hungarian Bronze turkey
 (First month of egg production is March or April)

A gyöngytyúk

Már vadon is többféle színváltozata ismert (szürkés-kék, fehér, krém, sárga, bronz, ibolya, tarka stb). Testük vízszintes tartású és zárt. Hátuk feldomborodik. Apró, csupasz fejükön sisakot viselnek, amely a kacsoknál nagyobb és merevedebb állású. Áll-lebenyük kétoldali, tömött, vörös színű, világos foltokkal, a tojóknál kisebb és lelógó. Arcuk szürkés-kék, égszín-kék foltokkal, amelyek a nyak felső harmadának csupasz bőrére is átterjednek. A toroktáj bőre kékes ibolyaszínű. Lábai viszonylag rövidek és palaszürkék.



Fehér és kéesszürke gyöngytyúkok (Fotó: Somfai S.)

White and Bluish-grey Guinea Fowls

A gyöngytyúk nagyon értékes, ízletes húsú baromfiféle. A XX. század első felében külföldre fojtva, vadmadárként szállították. Tojástermelését április végén kezdi, évente 60–80 db sárgászörös héjú, 50 g körüli súlyú tojást tojik. Szeret rejtve tojni. Tojásainak héja vastag, ezért hosszabb ideig eltartható. Nagyon edzett, veszekedő, vad természetű, kitűnő élelemkereső és rovarirtó baromfiféle, ezért szabad-tartása a legcélszerűbb. Hazánkban elsősorban a kékesszürke, kisebb mértékben a fehér színváltozata terjedt el, de előfordul szürke (ezüst), barna (bronz) és foltos (tarka) változata is.

A kékesszürke gyöngytyúk tollszínezete kékesszürke alapon egyenletesen fehéren pettyezett, gyöngyözött. Az evező- és faroktollak barnák, szélükön fehéres tarkázottsággal. Mell- és nyakszíneződésük foltok nélküli ibolyaszürke. Csibéi kikeléskor barnás színűek, hátukon hosszanti sötétebb sávokkal.

A fehér színű gyöngytyúk kevésbé gyakori, tollszíne bársonyos csillogású, tejfelsárga alapszínű, rajta ezüstfehér pettyekkel. A napocsibék színe szürkés, világosabb sávokkal és pelyhekkal.

A magyar parlagi gyöngytyúk 2004-től elismert őshonos magyar fajta.

A magyar parlagi gyöngytyúk részletes fajtaleírása

Testsúly Kakas: 1,40–1,70 kg
Tojós: 1,40–1,70 kg

Fej: Rövid és széles.

Csőr: Rövid, erős, erősen hajlott, szaruszínű, a hegye vörös.

Taraj: Sisakszerű, szarus, vörös, háromszögletű.

Arc: Kékesfehér, toll nélküli.

Füllebenyek: Szorosan a fejhez simulók.

Szemek: Nagyon nagyok, sötétbarnák.

Áll-lebenyek: Rövidek, vaskosak, vörösek, világos foltokkal.

Nyak: A fej alatt csaknem meztelen, kakasoknál sötétkékes bőrrel, tojóknál a bőr színe világosabb. Vékony, izgalomban egyenes tartású. A nyak alsó része erősen tollas, felső része csupasz, finom szőrökkel sűrűn benőtt.

Törzs: Erős. A mell nagy, kerekded, telt. A hát széles, erősen boltozatos, hátrafelé erősen lejt.

Szárnyak: Hosszúak, szélesek, szorosan testhez simulók.

Farok: Rövid és lefelé irányuló. A középső tollak a szélsőknél hosszabbak.

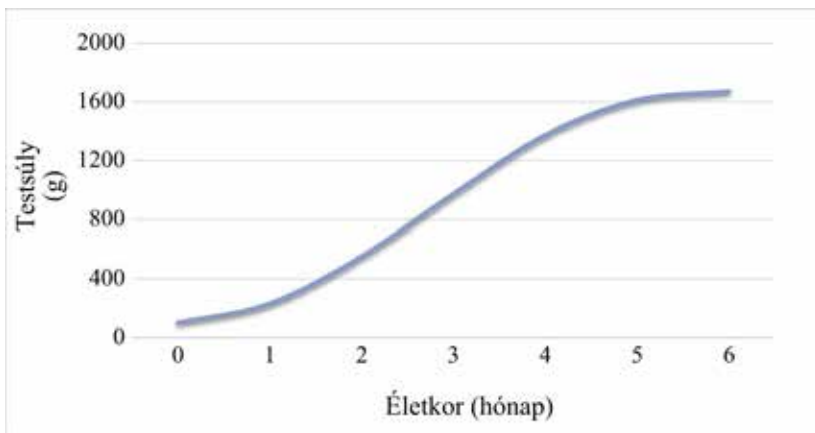
Lábszárak: Rövidek, a lábszár színe vöröses, a kakasnak nincs sarkantyúja.

Tollazat: Gazdag, szép kékesszürke alapszínnel. A tollazat minden részén egyenletesen elosztott fehér pettyek (gyöngyök) található. A nyaktollazat általában sötétebb kék és petty nélküli. A fehér gyöngytyúk alapszíne fehér, a pettyek bársonyosan ragyogó fehérek.



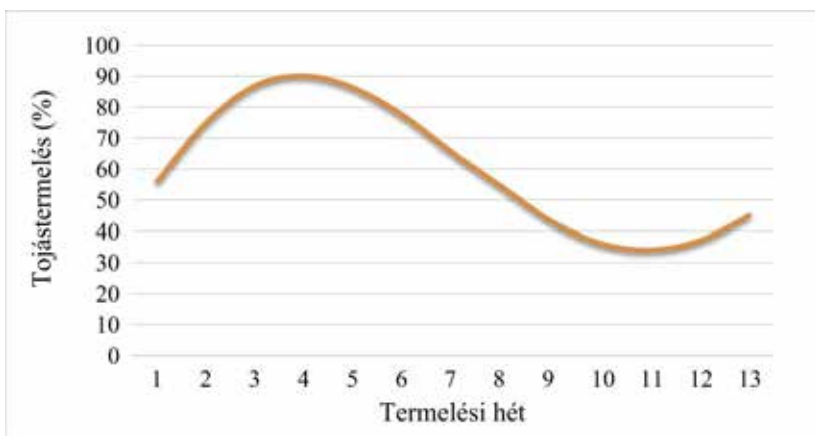
Fehér és kékesszürke gyöngytyúkok (Fotó: Somfai S.)

White and Bluish-grey Guinea Fowls



A magyar parlagi gyöngytyúk jellemző növekedési grafikonja vegyes ivarban
(MGE, 2009)

Growing pattern/month of the Hungarian Landrace Guinea fowl (male+female)



A magyar parlagi gyöngytyúk jellemző heti tojástermelési grafikonja
(MGE, 2009)

(A tojástermelés kezdete március vagy április)

Egg production pattern/week of the Hungarian Landrace Guinea fowl

(First month of egg production is March or April)

A magyar lúd és fodros tollú változata

A lúd a házasítás során nem sokat változott. Teste nagyobb lett, felül és alul széles és lapított, nyaka hosszabb, farka pedig rövidebb. Színe főleg fehér, de gyakoriak a szürke és a tarka tollúak is.

A magyar lúd

A magyar lúd fehér, szürke és tarka tollszínben, valamint fodros tollú változatban fordult elő.

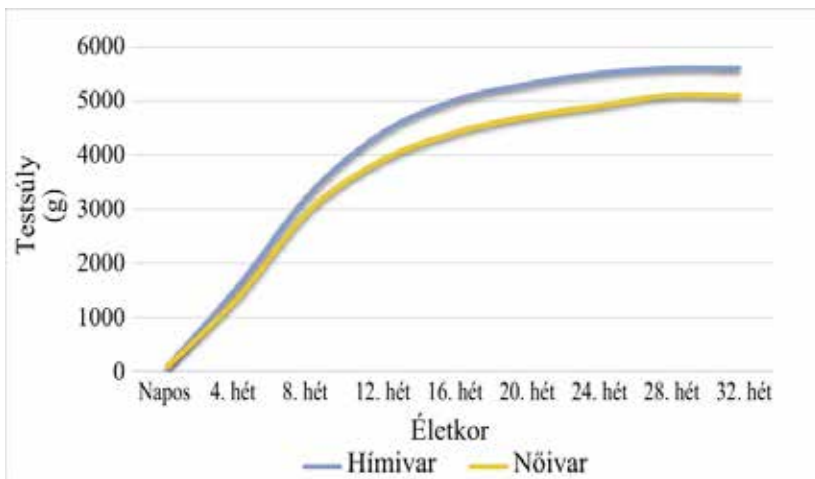
Fehér változata volt a leggyakoribb. Csőre narancssárga, idősebb korban sötétebb. Lába vörös színű. Középnagy testű, tojója 5–6, gúnárja 6–8 kg súlyú. Törzse hosszúkás és közepesen mély. Melle telt és gömbölyű, háta hosszú, széles és egyenes, csak enyhén és egyenletesen lejt hátrafelé. A gúnár nyaka hosszú, erős, enyhén ívelt. A tojó nyaka rövidebb, vékonyabb és kevésbé ívelt. Lábai erőteljesekek.

A magyar lúd igénytelen, gyorsan növekvő, jól tollasodó, edzett és fáradhatatlanul legelő fajta volt. A legelővel szemben igénytelen, a takarmányt nagyon jól értékesítette. Húsa kitűnő minőségű és puha, nagy máját a külföldi piacok is nagyra értékelték. Tollhaszna tetemes volt, évente háromszor-négyszer is téphették. A magyar lúd parlagi változatának éves tojástermelése 15 körüli. Értékes tájfajtái Léva és Dunaszerdahely környékén, a Mezőségen és a Székelyföldön, a Balaton vidékén, a Duna és a Tisza mellett, Szeged, Makó és Szentestanyavilágában alakultak ki. A magyar lúd és egyes tájfajtái még kis létszámban fellelhetők, megőrzésük lúdtenyésztőink egyik legfontosabb feladata lenne. A magyar lúd különböző színváltozatainak génbanki állományai 2004 óta elismert fajtaként tenyészthetők.

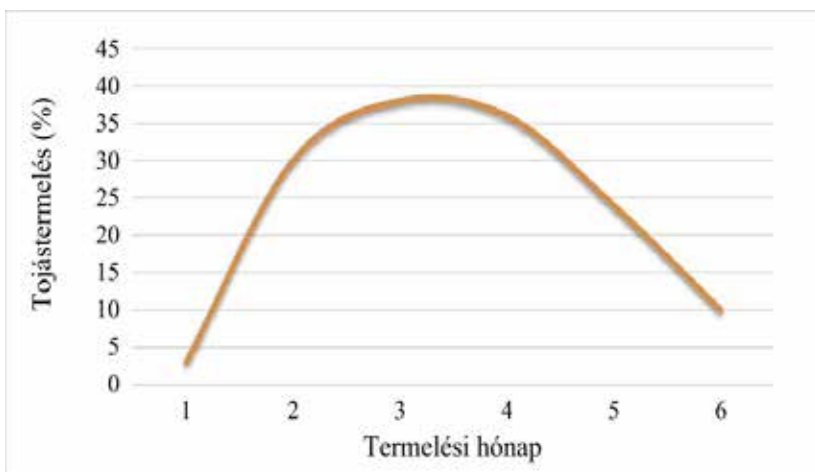


Vegyes magyar lúdállomány. KÁTKI Baromfi Génbank, 2007 (Fotó: Somfai S.)

Flock of different Hungarian geese. KÁTKI Poultry Gene Bank, 2007



A magyar lúd jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
 Growing pattern/week of the Hungarian goose (male and female)



A magyar lúd jellemző tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
 (A tojástermelés kezdete január)
 Egg production pattern/month of the Hungarian goose
 (First month of egg production is January)

A magyar lúd fodros tollú változata a Kárpát-medence egyik különlegessége. Látványos, testtől elálló tollazata miatt előszeretettel tenyésztették hazánk egyes vidékein. Erdélyben ma is elterjedt. Különböző színváltozatait évtizedek óta magyar őshonos fajtaként, génbankokban tartjuk fenn.

A magyar lúd részletes fajtaleírása

Testsúly Gúnár: 6,00–8,00 kg

Tojó: 5,00–6,00 kg

A gúnár jellemzői

Fej: Keskeny, lapos homlokkal, a fej közéghosszú, tollakkal vastagon fedett.

Csőr: Csőrtőben nagyon erős, közepesen hosszú, narancssárga színű.

Szem: Nagy, világoskék.

Nyak: Közepesen hosszú, enyhén hajlott.

Törzs: Hosszú, közepes vastagságú, gömbölyded.

Mellkas: Széles, erősen izmolt, kerek.

Hát: Hosszú, széles, enyhén lehajló.

Szárny: Hosszú, szorosan a testhez simuló, zárt, nagy.

Farok: Rövid, zárt, vízszintes.

Comb: Erősen izmolt, vastag.

Lábszár: Fügőleges állású, a törzs számára jó támasztékul szolgál, a csőrrel azonos színű.

Tollazat: Testhez simuló, a pehelytollazat vastag.

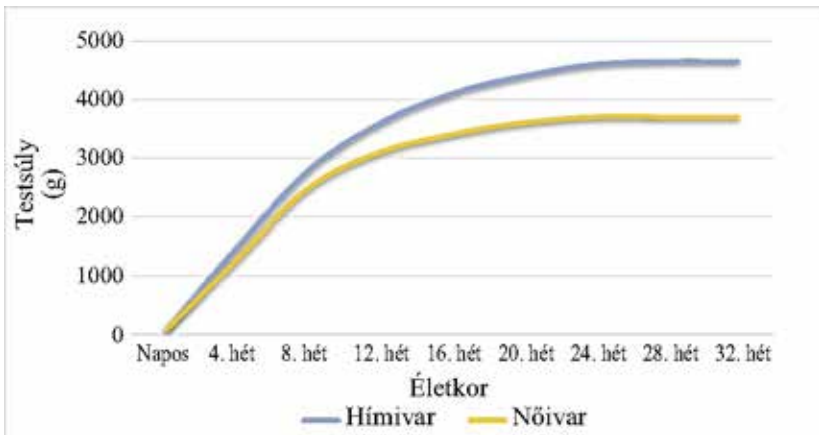
Színváltozatok: Fehér, szürke, foltos (tarka).

A tojó testfelépítése megegyezik a gúnáréval. A másodlagos nemi jellegből adódó, apróbb különbségek a következők: valamivel rövidebb, vékonyabb és kevésbé hajlott nyak, kissé mélyebben elhelyezkedő törzs.

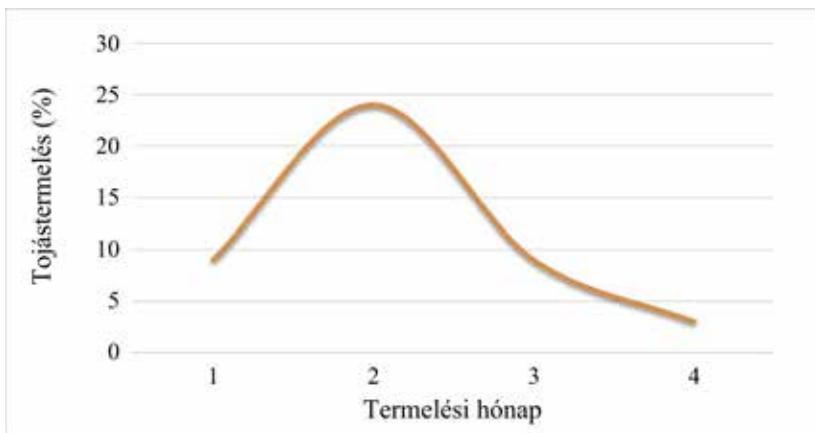
A fodros tollú magyar lúd

A magyar lúd fodros tollú változata csupán tollainak szerkezetében tér el a magyar lúdtól, őrzi annak tulajdonságait. Elsősorban szárnyfedőtollai, combtollai, kisebb mértékben faroktollai hosszúak, puhák és szalagszerűen, látványosan fodrozódnak.

A fodros tollúság egy gén által meghatározott, részlegesen domináns tulajdonság, mely heterozigóta állapotban részleges fodrozottságot eredményez. Kívánatos, hogy a meglévő állományokból homozigóta fodros tollú tenyészeteket hozzunk létre. A fodros tollú magyar lúdnak különböző (fehér, szürke és tarka) színváltozatai ismeretesek.



A fodros tollú magyar lúd jellemző növekedési grafikonja (MGE, 2009)
Growing pattern/week of the Frizzled Hungarian goose (male and female)



A fodros tollú magyar lúd jellemző tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
(A tojástermelés kezdete január)

Egg production pattern/month of the Frizzled Hungarian goose
(First month of egg production is January)



Fodros tollú magyar ludak (Fotó: Szalay I.)
 Frizzled Hungarian geese

A magyar kacsza

A kacsák koponyája lapos, fejük hosszú. Törzsük hossz tengelye egyes fajtáknál (így a magyar kacsánál is) vízszintes, másoknál függőleges. Testük arányos, oldalról téglalap alakú. A háziasítás során színre és testnagyságra egyaránt igen sokféle, egymástól jelentősen eltérő kacsafajta alakult ki. A hímek tollszíne a színes fajtáknál mindenkor díszesebb.

A magyar kacsza parlagi fajtának tekinthető, eredeti hazai kacsafajta. Leggyakrabban fehér, ritkábban tarka és barna színben ismeretes. Testsúlya alapján a kisebb testű kacsafajtákhoz tartozik. Végtagjai rövid, csőre színe a fehér változatnál sárgászörös, a tarka változatnál szürkészöld, sárga pigment nélküli.



Vegyes parlagi kacszaállomány (Fotó: Szalay I.)

Flock of different landrace ducks

A magyar kacsza kitűnően hizlalható és tömhető, húsa rendkívül ízletes, lédús és finom rostú. Nagy ellenálló képességű és jó élelemkereső fajta. Egyedei még kisebb létszámban föllelhetők Erdélyben és az alföldi tanyavilágban. A gödöllői génbankban kialakított fehér és tarka (vadás

színű) változat 2004-től magyar kacsá néven, 2009-től fehér magyar kacsá, illetve tarka magyar kacsá néven elismert, őshonos fajta.

A magyar kacsafajták részletes fajtaleírása

Testsúly Gácsér: 2,50–3,20 kg

Tojó: 2,30–3,00 kg

A gácsér jellemzői

Fej: Nagy, széles, kerek.

Csőr: Rövid, széles, a tarka fajtánál sárga pigmenttől mentes.

Szem: Fényes, nagy, mélyen ülő, sötét grafit színű.

Arc: Tollas.

Nyak: Középhosszú.

Törzs: Széles, középhosszú, mély, zömök, téglalap alakú.

Mell: Erősen izmolt, nagy.

Hát: Hosszú, széles.

Szárny: Rövid, szorosan a háthoz hajló.

Farok: Zárt, rövid, kismértékben visszahajló.

Comb: Rövid, izmos.

Lábszár: Erős, egyenes, sárgás színű.

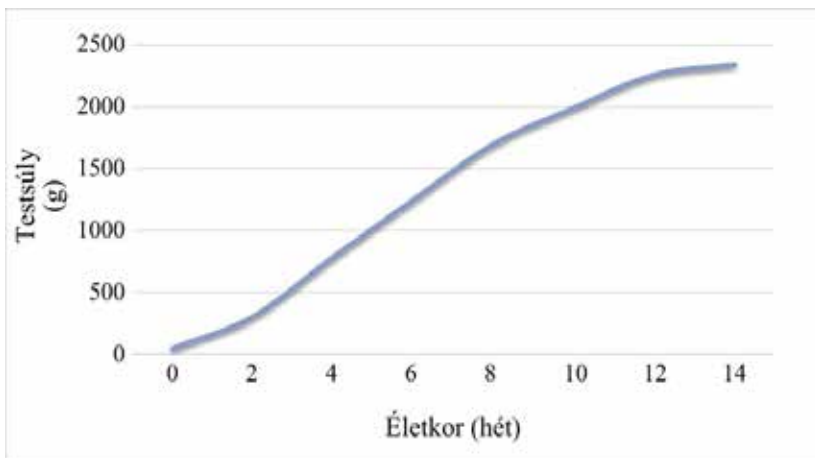
Lábujjak: A rövid lábujjakat úszóhártya köti össze.

Színváltozatok: Fehér, tarka (vadas).

A tojó testformája lényegesen nem különbözik a gácsérétől. A tarka (vadas) színváltozat esetében a tojó tollzatának színe lényegesen szerényebb, egyszerűbb, mint a gácséré (kifejezett ivari dimorfizmus).

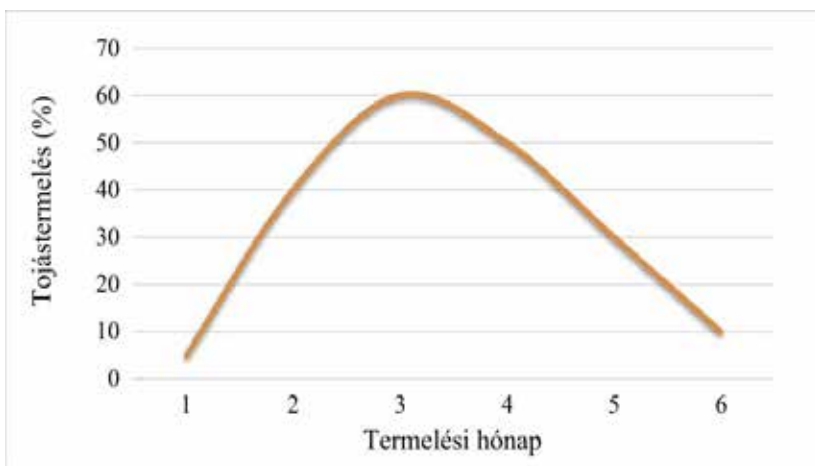
A fehér magyar kacsá sajátosságai

A fehér színváltozat tollazata egyöntetűen fehér, csőre sárga pigmentű, ivari dimorfizmus nem jelentkezik.



A fehér magyar kacsza jellemző növekedési grafikonja vegyes ivarban
(MGE, 2009)

Growing pattern/week of the White Hungarian duck (male+female)



A fehér magyar kacsza jellemző tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
(A tojástermelés kezdete március)

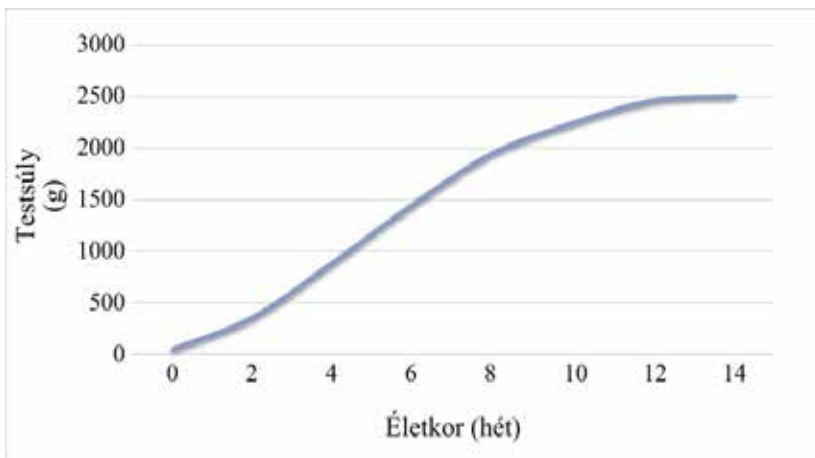
Egg production pattern/month of the White Hungarian duck
(First month of egg production is March)



Fehér magyar kacsák (Fotó: Szalay I.)
White Hungarian ducks

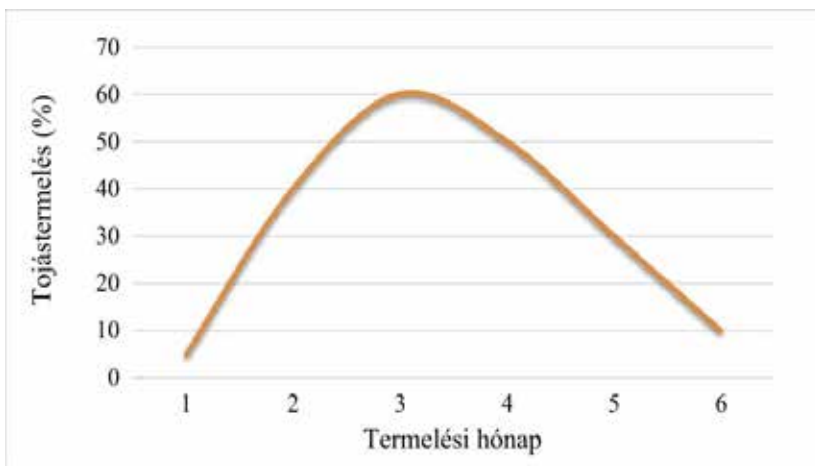
A tarka (vadas színű) magyar kacsá sajátosságai

A tojó színe rozsdás, sárgásbarna, „vadas” jellegű, a tollak sötétebb és világosabb barna rajzolata adja a tipikus vadas színt. Fejük barna, a szem fölött világosabb sávval. A szárny evezőtollai (szárnytükör) mindkét ivarnál kék színűek, általában fehér szegéllyel. A gácsér fényes, feketés-zöld fejtét a nyak közepén fehér gyűrű választja el a barnás színű alsó nyaktól és a begytől. Háta barnás hamuszürke, hasa és combja szürkés-fehér, felső faroktollai zöldes-feketék.



A tarka magyar kacsza jellemző növekedési grafikonja vegyes ivarban
(MGE, 2009)

Growing pattern/week of the Wild coloured Hungarian duck (male+female)



A tarka magyar kacsza jellemző tojástermelési grafikonja (MGE, 2009)
(A tojástermelés kezdete március)

Egg production pattern/month of the Wild coloured Hungarian duck
(First month of egg production is March)



Tarka (vadás színű) magyar kacsa tojó, a háttérben fehér magyar kacsákkal
(Fotó: Somfai S.)

Wild colour Hungarian duck female with White Hungarian ducks in the background

Characteristics of the traditional Hungarian poultry breeds

Hungarian chicken breeds

The origin of Hungarian and Transylvanian chicken breeds is not known exactly. *Winkler (1921)* and *Bakoss (1931)* presume that progenitors of these birds were brought into the Carpathian Basin from Asia by the Hungarian conquerors at the end of the ninth century. This “ancient Hungarian” chicken later must have mixed with other breeds (mostly Oriental and Mediterranean types), which formed the various Hungarian chicken breeds as they are known today. Over the centuries of their formation these breeds have become well adapted to the special climatic conditions and farming systems of the country, which made them very precious local varieties in the Carpathian Basin.

Until the beginning of commercial chicken breeding in Hungary these breeds of different colours were kept in the majority of different country regions (white in the Great Hungarian Plain, yellow in Transdanubia, white, black and speckled naked neck breeds in Transylvania, while speckled and partridge coloured all over the country). They were preferred here not only for their relatively good egg production but mostly for their excellent meat quality coming from the “seeking habit” of these birds, scratching for food regardless of hot or cold weather. They became strong, resistant to diseases and could be kept with very low costs.

In order to keep up with other European and overseas chicken breeds a major breeding program was started at the predecessor of

the Research Centre for Farm Animal Gene Conservation (HÁGK) in Gödöllő in the early 1930s. The breeding activity of *Bálint Báldy* and his colleagues was aimed at making the breeds uniform in colour and body shape, improving egg production together with body weight to a level that does not affect meat quality. This work resulted in good dual-purpose (meat and egg producing) Hungarian chicken breeds, which were propagated all over the country and abroad.

During the Second World War the majority of breeding stocks were destroyed. Nevertheless, thanks to systematic breeding work of *Bálint Báldy*, *Béla Lacza*, *Alfréd Suschka* and others in Gödöllő, as well as *Ferenc Biszkup*, *László Beke* and their colleagues in Mosonmagyaróvár, Hungarian indigenous chicken breeds were not only preserved, but propagated again in great quantities by the 1950s (*Biszkup and Beke, 1951; Báldy, 1954*).

Beginning in the early 1960s, parallel with the expansion of commercial poultry breeding, Hungarian breeds were replaced by foreign hybrids of both layer and meat type chickens even in small-scale farms. In the early 1970s conservation of local chicken breeds became the task of the Hungarian Animal Breeding Authority to maintain Hungarian and Transylvanian breeds as a gene reserves. Starting with 1990s, in accordance with new regulations in animal breeding, non-governmental organizations took over breed protection programmes in farm animal conservation, in which the Association of Hungarian Small Animal Breeders for Gene Conservation (MGE) was appointed as the official breeding organisation of 6 (3 Hungarian and 3 Transylvanian naked neck) chicken breeds. As the result of a gene rescue programme, the Partridge coloured Hungarian chicken was registered as the 7th old Hungarian chicken breed by the Gödöllő Gene Bank of KÁTKI (predecessor of HÁGK) in 2004. In close cooperation with MGE, the following institutions are currently involved in governmental protection of local chicken breeds in Hungary: West-Hungarian University, Mosonmagyaróvár (Yellow Hungarian breed),

Szeged University, Hódmezővásárhely (Speckled Hungarian and Speckled Transylvanian naked neck breeds), Debrecen University (all 7 chicken breeds) and the Research Centre for Farm Animal Gene Conservation (HÁGK) Gödöllő (all 7 chicken breeds). In addition, several private farms have joined MGE and started breeding, conservation and propagation of old Hungarian chickens throughout the country (Szalay, 2002; Szalay et al., 2009).

Common characteristics of Hungarian chicken breeds

Body weight: Male: 2.50–3.00 kg

Female: 2.00–2.30 kg

Head: Small, short and round.

Beak: Short, curved and thick at the base.

Eye: Bright, expressive, distrustful look.

Comb: Single, medium size, erect, curved back behind the head.

Face: Almost totally unfeathered.

Ear lob: Big, oval-shape.

Wattle: Big, oval or round-shape.

Neck: Getting thicker toward the body (less in hens) with thick neck-plumage.

Trunk: Medium size, cylinder-like; the trunk of the hen is longer.

Breast: Round, broad and fairly prominent.

Back and saddle: The back is hollow and shows distinct slope towards the saddle; the back line of the hen is more horizontal.

Wing: Fairly big, fits close to the body.

Tail: Erect, closed, comparatively big.

Shanks and toes: Medium-size shank and toes; number of toes 4.

Posture: Stately, rather wild and distrustful.

Plumage: Fit to body, thick underfeather.

Among Hungarian chickens four different breeds are maintained as gene bank stocks. Special characteristics of these breeds are given below.

Yellow Hungarian

Beak: Yellow.

Eye: Orange-red.

Comb, face, ear-lob and wattle: Blood-red.

Shank and toes: yellow.

Plumage: The hen is bright-yellow, with the lower neck feathers tipped with brown or black, the primaries dark-brown and the main tail feathers brown or black; the basic colour of plumage of the cock is similar, with somewhat darker, bright yellow surface colour of the neck, wing bows and saddle. The main feathers of the tail are greenish-black.

White Hungarian

Beak: Ivory-white.

Eye: Orange-red.

Comb, face, ear-lob, wattle: Blood-red.

Shanks and toes: Flesh, ivory-white (might be yellow, according to *Báldy, 1954*).

Plumage: Brilliant, pure white.

Speckled Hungarian

Beak: Ivory-white (blackish spotted is allowed).

Eye: Orange-red.

Comb, face, ear-lob and wattle: Blood-red.

Shanks and toes: Flesh, ivory-white (might be yellow, according to *Báldy, 1954*).

Plumage: Plumage colour is bluish-grey, each feather is crossed by narrow, not regular black bars. The pattern should be neither too fine nor too hard (the hen has the same but darker pattern).

Partridge coloured Hungarian

Beak: Yellow or brownish-spotted.

Eye: Orange-red.

Comb, face, ear-lob and wattle: Blood-red.

Shank and toes: Flesh, ivory white or yellow.

Plumage: Basic colour of the female is brownish with partridge coloured patterns. Lower neck feathers are dark brown or black with yellow edges, primaries and main tail feathers are dark-brown, breast and belly are lighter brown. The male's plumage is very different from the female's (significant sexual dimorphism): feathers of the neck, saddle, upper parts and primaries of wings are golden yellow, head is orange-red, surface colour of breast, belly and thighs, middle part of wings and the main feathers of the tail are black with steel shade. Underfeathers of both males and females are grey.

Transylvanian naked neck chicken breeds

This type of chicken was first mentioned as Szeremley chicken after the name of its first known breeder in Erzsébetváros (Elisabethstadt), Transylvania. It became well known all over Europe after a poultry exhibition in Vienna, in 1875.

Body weight: Male: 2.50–3.00 kg

Female: 2.00–2.30 kg

Common characteristics of Transylvanian naked neck chicken breeds

Head: Medium-size, round. Feathers on the top are fit to the head and make a pointed tip backwards.

Beak: Medium-size, thick, slightly curved.

Eye: Large, fiery.

Comb: Single, medium-size.

Face: Unfeathered.

Ear-lob: Small, round.

Wattle: Medium-size, oval or round, pendulous.

Neck: Unfeathered, long and strong but not thick.

Trunk: Strong, medium-size, oval; unfeathered from the prominent crop through the abdomen towards the cloaca.

Breast: Broad and strong-muscled; the skin over the carina is unfeathered.

Back: Broad.

Saddle: Slightly rising.

Wing: Fairly long, almost totally horizontal.

Tail: Curved backward, not held erected; main feathers are long.

Shank and toes: Long and strong, unfeathered; number of toes 4.

Posture: Brave, vivid.

Plumage: Fit to the body.

Among Transylvanian naked neck chickens the following breeds are registered and maintained as closed gene bank stocks:

White Transylvanian naked neck

Beak: Ivory-white.

Eye: Orange-red.

Comb, face, ear-lob, wattle: Blood-red.

Shanks and toes: Flesh, ivory-white (yellow shanks and toes are not allowed).

Plumage: Brilliant, pure white.

Black Transylvanian naked neck

Beak: Slate-grey.

Eye: Orange-red.

Comb, face, ear-lob, wattle: Blood-red, the wattle is round.

Shanks and toes: Slate-grey.

Plumage: Black with steel shade.

Speckled Transylvanian naked neck

Beak: Ivory-white (blackish spotted is allowed).

Eye: Orange-red.

Comb, face, ear-lob and wattle: Blood-red.

Shanks and toes: Flesh, ivory-white (yellow shanks and toes are not allowed).

Plumage: Plumage colour is bluish-grey, each feather is crossed by narrow, not regular black bars. The pattern should be neither too fine nor too hard (the hen has the same but darker pattern).

Hungarian turkey breeds

There are different opinions about when turkeys were introduced to Hungary. Some authors list evidences that turkeys were introduced into the Carpathian Basin earlier than the 16th century as the Vikings might have taken this very precious poultry species into Europe more than 1000 years ago. It is a fact however that turkey breeding has been existing in the Carpathian Basin for many centuries. In Hungary, two main colour varieties of turkey were known in the 1800s: white and black Hungarian turkey. They were popular mostly

in the middle part of the Great Hungarian Plain. Later the black variety practically disappeared after crossing with Bronze and other imported black turkey breeds started at the end of the 19th century. As the result of those crossings, however, Bronze turkey became adapted to the local conditions and it is considered now as a traditional Hungarian poultry breed.

Copper turkey, also known as Bosnian turkey, used to be popular in the southern part of Hungary. Body weight of the breed is somewhat lower than that of other turkey breeds, however, it is considered as a very strong, resistant to diseases and well adapted local breed.

As the result of recent gene rescue programmes collection of local individuals of black turkey and registration process have been started by MGE and Debrecen University to establish a gene bank for that breed. Some other varieties (e.g. a Transylvanian local spotted variety) of turkey are also planned to get rescued by MGE and local breeders in different regions of the Carpathian Basin.

Two institutions are involved in the conservation programme of old Hungarian turkey breeds: Debrecen University (bronze, copper and black, the latter in a gene rescue programme) and the Research Centre for Farm Animal Gene Conservation (HáGK) Gödöllő (bronze, copper, and further local varieties in planned gene rescue programmes). Some private farms also joined MGE for turkey conservation (*Szalay, 2002; Szalay et al., 2009*).

Common characteristics of Hungarian turkey

Head: Long and wide, strong, covered with red or bluish papillae. The skull is round-shape. Head and upper part of the neck of males are naked.

Beak: Strong, curved. It is extremely strong at the base. Above the beak a flesh-like appendage is found, which grows long and hangs

down from the beak if the male is excited. The flesh-like appendage is much smaller on females.

Eye: Round, vivid.

Wattle and caruncles: Big, hanging down to the middle of the neck, covered with papillae.

Neck: Long, curved backward. The 15–18 cm long upper part of the neck is naked and covered fully (back) or almost fully (front) with papillae.

Trunk: Long, deep at the middle, round-shape.

Breast: Wide, deep and round. Beard on the males' breast is long, bristle-like and standing out.

Back: Short, wide, slightly curved, rising from the neck to the middle of the back and then – slightly curving – inclined towards the tail.

Wings: Very wide, kept high and fit to the body. Wings of excited males reach to the ground (cock in his pride).

Tail: Long, usually inclined, almost reaching to the ground or fan-shaped on males if excited.

Lower thighs: Long, well-muscled.

Shanks and toes: Shank is thick, strong and long. Toes are straight and strong.

Posture: Martial bearing, straight.

Plumage: Hard-set and brilliant.

White Hungarian turkey

Body weight: Male: 6.00–8.00 kg
Female: 5.00–6.00 kg

Colour

Beak: Flesh-coloured.

Eye: Dark hazel.

Head, face, caruncles, papillae and flesh-like appendage: Flaming red, or – on excited males – blood-red, bluish-white and then getting dark violet.

Shank: Flesh-coloured. Toe nails are white.

Plumage: White in all sections. Beard of the male is black.

Black Hungarian turkey

Body weight: Male: 6.00–8.00 kg (up to 9.00 kg in Debrecen)
Female: 5.00–6.00 kg

Colour

Beak: Slate black.

Eye: Dark hazel.

Head, face, caruncles, papillae and flesh-like appendage: Flaming red, or – on excited males – blood-red, bluish-white and then getting dark violet.

Shank and toes: Slate black.

Plumage: Black in all sections.

Copper turkey

Body weight: Male: 5.00–7.00 kg
Female: 4.00–5.00 kg

Colour

Beak: Dark at the base and getting light horny-coloured towards the tip.

Eye: Dark hazel.

Head, face, caruncles, papillae and flesh-like appendage: Flaming red, or – on excited males – blood-red, bluish-white and then getting dark violet.

Shank: Salmon or flesh-coloured. Toe nails are light horny-coloured or white.

Plumage: Colour of males is dark brownish red (copper-red) on the fore part of the body with light barring sometimes. Wing and tail feathers are whitish. Females are slightly lighter than males.

“Hungarian” bronze turkey

Body weight: Male: 6.00–8.00 kg
Female: 5.00–6.00 kg

Colour

Beak: Dark at the base and getting light horny-coloured towards the tip.

Eye: Yellowish brown, dark brown or dark hazel.

Head, face, caruncles, papillae and flesh-like appendage: Flaming red, or – on excited males – blood-red, bluish-white and then getting dark violet.

Shank: Blackish with brown shade on young birds and salmon or flesh-coloured shade on adults. Toe nails are light horny coloured.

Plumage: This is as the standard Bronze Turkey. Ground colour is dull black but the exposed surfaces of the feathers are glossed with rich iridescent red green on the fore part of the body and with a brilliant copper coloured bronzing, edged with black on the rear half. On the tail, tail coverts and sides there is a terminal edging of white, which also appears on the breast feathers of the females. Main tail feathers and tail coverts are distinctly pencilled, medium brown and black.

Hungarian landrace guinea fowl

Guinea fowl is considered as an adapted Hungarian poultry species in the Carpathian Basin. Landrace varieties include bluish-grey (the most popular colour variety), white, grey, bronze and spotted. First reports about Guinea fowl breeding in Hungary were published at the beginning of the 20th century, however, this fowl must have been introduced into this country much earlier and kept initially as game or semi-domesticated birds around manor houses and monasteries. Its excellent meat quality, very good ability to adapt to different conditions, resistance, wild and seeking habit and low keeping costs make Guinea fowl one of the best poultry species for natural production. The breed was registered under the name of *Hungarian landrace guinea fowl* by MGE in 2004. Conservation stocks of Guinea fowl are maintained at present by two organisations (Hortobágy Nature Protection and Gene Conservation Non-Profit Ltd. and HÁGK) and 4 private farms (*Szalay, 2002; Szalay, 2015*).

Body weight: Male: 1.40–1.70 kg

Female: 1.40–1.70 kg

Head: Short and wide.

Beak: Short, strong, strongly curved, horn-coloured and red at the end.

Comb: Helmet-like, horny, red, triangular.

Face: Bluish-white, unfeathered.

Ear-lob: Fit to the face.

Eye: Large, dark brown.

Wattle: Short, thick, red, with white spots.

Neck: Almost totally unfeathered under the head, with dark-bluish skin on males (lighter coloured on females). Thin, erected if the bird is disturbed. The lower part of the neck is well-feathered, the upper part is naked, covered with fine hair.

Trunk: Strong. The breast is large, round-shape and full. The back is wide, strongly dome-like and inclines backward.

Wing: Long, wide, fit to the body.

Tail: Short, points downwards. Feathers are longer inside (in the middle) than outside.

Shank and toes: Short, shank colour is reddish, males have no heel.

Plumage: Fit to the body. Beautiful, bluish-grey basic colour. White spots are uniformly distributed all over the plumage. The neck plumage is usually darker-blue without spots. The basic colour of the white variant is pure white, with velvety, bright spots on the plumage.

Hungarian goose and its frizzled variant

Hungarian goose is an indigenous breed. Its origin is dated back to the historic era, when domestication of the greylag goose took place in the wet marshes of the Carpathian Basin. During the centuries of its formation the breed became well adapted to the special climatic conditions and farming systems of the country, which made it very precious in this part of Europe.

Until the beginning of commercial goose breeding in Hungary these breeds of different colours (white, greyish or spotted) were preferred here not only for their excellent fatty liver quality, approved by all markets, but for their meat quality coming from their grazing habit and for high quality feather production too. The birds were scratching for food regardless of hot or cold weather. They became strong, resistant to diseases and could be kept on low costs.

A unique variety of that goose – now called the Frizzled Hungarian Goose – used to be frequent in the valley of the river Danube and around the coastline of the Black Sea. This variety is considered now as a typical poultry breed for Hungary, just like the Transylvanian naked neck chicken as they used to be found mostly in the Carpathian Basin.

In the 1980s the majority of Hungarian goose breeding stocks were replaced by foreign breeds or hybrids of both meat and liver type geese. Special breeding and crossing programme, elaborated for the white Hungarian goose at the Gödöllő University finished in 2000s. White colour frizzled variety of the Hungarian goose however has been maintained in its original form by the Debrecen University (*Mihók, 1993; Mihók, 2004*).

New gene conservation programmes of the Frizzled Hungarian goose as well as colour varieties of the Hungarian goose started in the 1990s by the Institute for Small Animal Research (KÁTKI, Gödöllő), where a growing populations of white, greyish and spotted individuals of frizzled and normal feathered goose collected from Transylvanian villages were maintained (*Szalay, 1999*). Normal feathered varieties were registered by MGE under the breed name of Hungarian goose in 2004. At present the main breeding centres for Frizzled Hungarian Goose and Hungarian goose as separate breeds are Karcag Research Institute of the Debrecen University and HÁGK (legal successor of KÁTKI).

Common characteristics

Body weight: Male: 6.00–8.00 kg
Female: 5.00–6.00 kg

Male's characteristics

Body weight: About 6 kg or more (if the animal is crammed).

Head: Narrow with flat forehead, the feathers on the head are middle-sized in length and thick.

Beak: Very strong at the base, middle-sized in length and orange coloured.

Eyes: Big, light blue.

Neck: Middle sized in length, slightly curved.

Trunk: Long, middle-sized in depth, plump, cylinder-shape.

Breast: Strong, well-muscled, round.

Back: Long, wide, slightly bending down.

Wings: Long, well-closed, fit to the body, large.

Tail: Short, close, horizontal.

Thighs: Well-muscled, strong.

Shins (tibias): Support the trunk well, vertical, the same colour as the beak.

Plumage: Fit to the body, thick underfeather.

Colour variants: White, grey or white-grey spotted.

Females' body constitution is the same as males'. Slight phenotypic differences in secondary sexual characteristics are the shorter, thinner and slightly curved neck and somewhat deeper-placed trunk of the females.

Frizzled Hungarian goose

The Frizzled Hungarian goose does not show any difference from the normal-feathered one, except the structure of the feather. Frizzling (F) in chicken is an autosomal incomplete dominant single gene character. It is a mutant gene which causes the contour feathers to curve outward away from the body. In homozygotes the curving is extreme and the barbs are extremely curled so that no feather has a flat vane. Heterozygotes are less extremely affected (*Somes, Jr., 1981*). F gene has the same effect in goose. Frizzled Hungarian goose is thought to have smoother feather and frizzled goslings' feathering is somewhat slower than the normal feathered ones' (*Tóth P., 1956*).

Colour variants: White, grey (*Tóth P., 1956*) or white-grey spotted. At present, all colour variants are under conservation programme.

As the frizzled goose is found mainly in the Carpathian Basin which is a territory of warmer climate compared to the northern territories

where goose is native, this type of mutation of goose possibly could survive and reproduce here for having better ventilation of the body through frizzled feathers. In that case, the trait might also be used by goose breeders in hot climates.

Hungarian duck breeds

The original Hungarian duck considered as an indigenous breed in the Carpathian Basin used to be found mostly in white and wild coloured, rarely in spotted, brown or black coloured varieties. Because of its juicy, delicious meat, Hungarian duck was bred all over the country and was much more important for domestic consumption than goose, as the latter was mostly produced for market. Nevertheless, starting with the early sixties, the Hungarian duck gradually disappeared as the result of crossing with imported duck breeds.

Until 2004, no registered Hungarian duck conservation programme existed in the country and Hungarian duck was considered extinct. Institute for Small Animal Research (KÁTKI) however managed to collect some individuals of white and wild coloured varieties of local ducks from Transylvania and now has an only conserved Hungarian duck population in its poultry conservation programme (*Szalay, 2002, Szalay et al., 2009*). Another breeding programme of the wild coloured variety of Hungarian duck, collected in East Hungary, was started by Szarvasi Kacsafarm Ltd. At present, two Hungarian duck breeds – White Hungarian and Wild coloured Hungarian – are registered and maintained in HáGK's *in vivo* gene bank.

Body weight: Male: 2.50–3.20 kg
Female: 2.30–3.00 kg

Male's characteristics

Head: Big, wide, round.

Beak: Short, wide, free from yellow pigments in wild colour variety.

Eyes: Bright, big, deep-set, dark lead-coloured.

Face: Feathered.

Neck: Middle sized in length.

Trunk: Wide, middle-sized in length, deep-placed and stocky, oblong-shaped.

Chest: Well-muscled, large.

Back: Long and wide.

Wings: Quite short, fit close to the back.

Tail: Short, closed.

Lower thighs: Short, well-muscled.

Shins (tibias): Support the trunk well, vertical, yellowish-coloured.

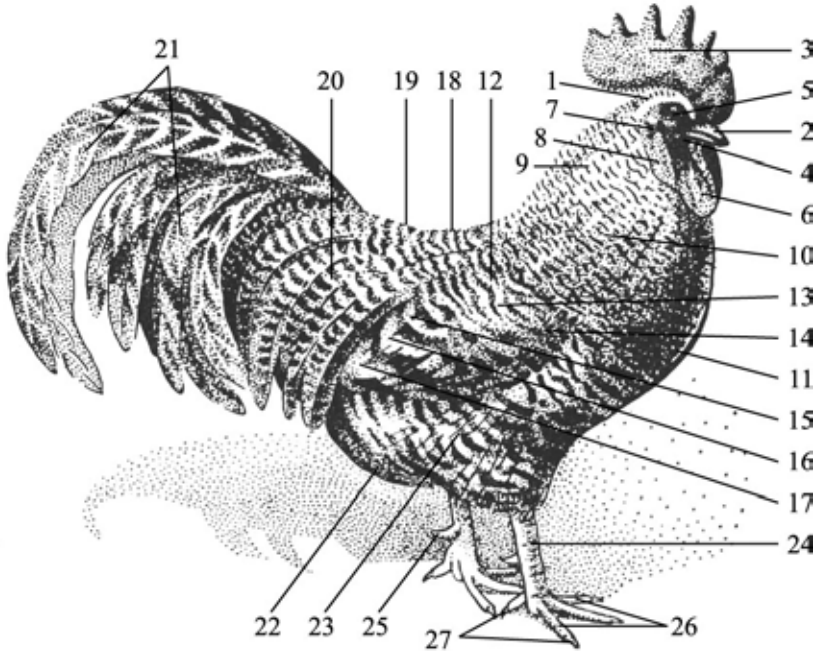
Foot-fingers: Short, webbed.

Colour variants: White, and wild colour. At present, white and wild coloured variants as separate breeds are under conservation programme.

Females' body shape does not differ significantly from the males'. In wild coloured breeds the plumage colour of the female is much simpler (emphasized sexual dimorphism).

**A baromfifajok külső testtájai
és a tolltakaró részei**

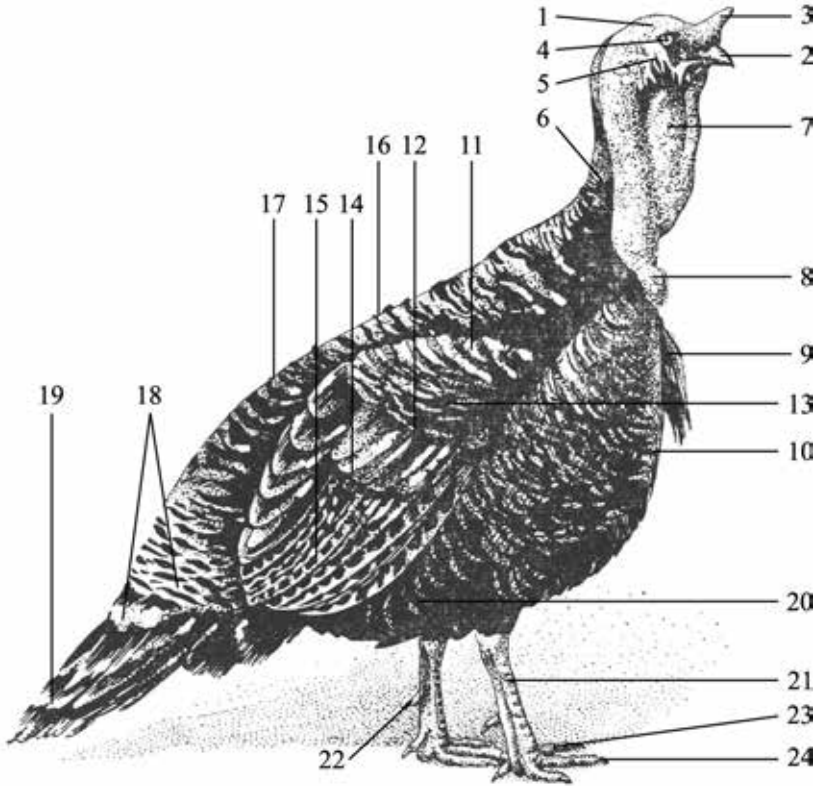
**External parts of the body and
sections of the plumage of
poultry species**



Tyúk/Chicken

(illusztráció: kendermagos magyar kakas, Vezényi nyomán, Báldy, 1958)

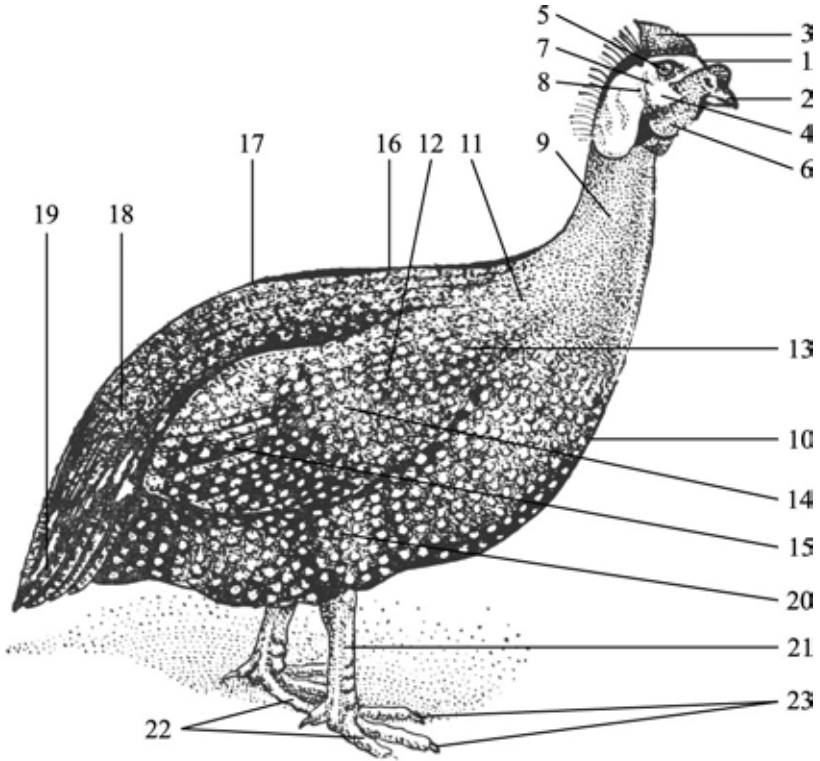
1. fej/head, 2. csőr/beak, 3. taraj/comb, 4. arc/face, 5. szem/eye,
6. áll-lebény/wattle, 7. fül/ear, 8. füllebény/ear lob, 9. nyak/neck,
10. nyaktollazat vagy sörénytollak/neck feathers, 11. mell/breast,
12. váll/shoulder, 13. szárnyív/wing bow, 14. szárnyfront/wing front,
15. szárnyfedő tollak, szárnyszalag/wing coverts, wing bar,
16. másodrendű evezőtollak/secondaries, 17. elsőrendű evezőtollak/primaries,
18. hát/back, 19. nyereg/saddle, 20. nyeregtollak/saddle feathers,
21. sarlófaroktollak/sickle tail feathers, 22. pehelytollazat/down feathers,
23. combtollazat/thigh feathers, 24. lábszár/shank, 25. sarkantyú/spur,
26. lábujjak/toes, 27. köröm/nails



Pulyka/Turkey

(illusztráció: bronzpulyka kakas, Vezényi nyomán, Báldy, 1958)

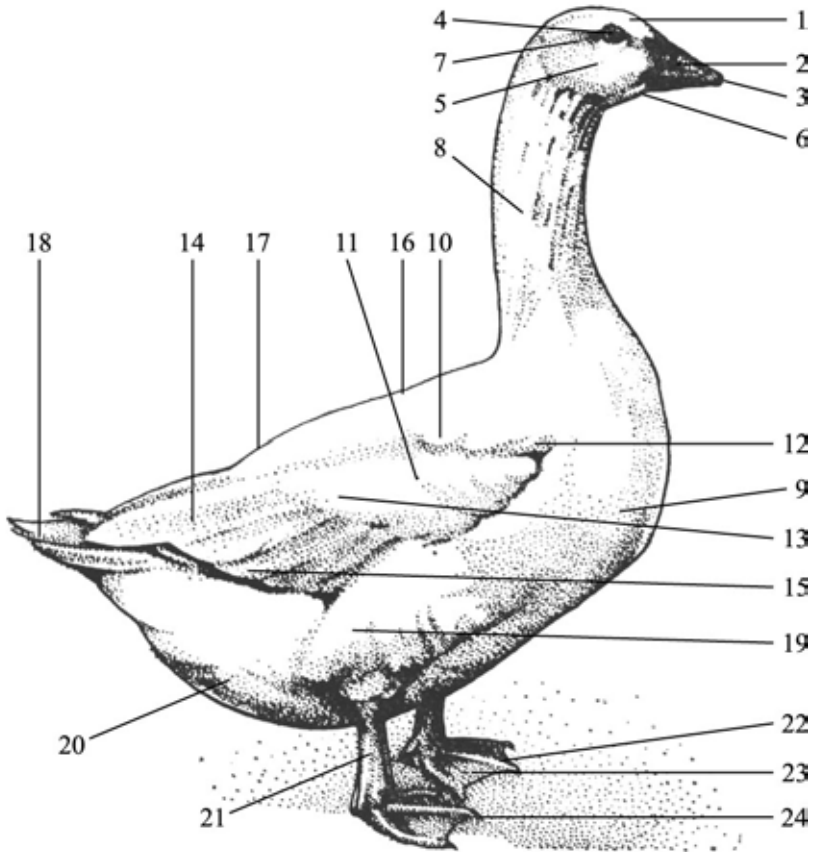
1. fej/head, 2. csőr/beak, 3. szarv alakú húsképződmény (ormány)/flesh like appendage, 4. szem/eye, 5. fül/ear, 6. nyak/neck, 7. nyaklebeny/wattle, 8. húskínővések (bibircsek)/caruncles, 9. szakáll/beard, 10. mell/breast, 11. váll/shoulder, 12. szárnyív/wing bow, 13. szárnyfront/wing front, 14. szárnyfedő tollak, szárnyszalag/wing coverts, wing bar, 15. másodrendű evezőtollak/secondaries, 16. hát/back, 17. nyereg/saddle, 18. farokfedő tollak/tail coverts, 19. farokormánytollak/tail feathers, 20. combtollazat/thigh feathers, 21. lábszár/shank, 22. sarkantyú/spur, 23. lábujjak/toes, 24. köröm/nails



Gyöngytyúk/Guinea fowl

(illusztráció: kékesszürke gyöngytyúk kakas, Vezényi nyomán, Báldy, 1958)

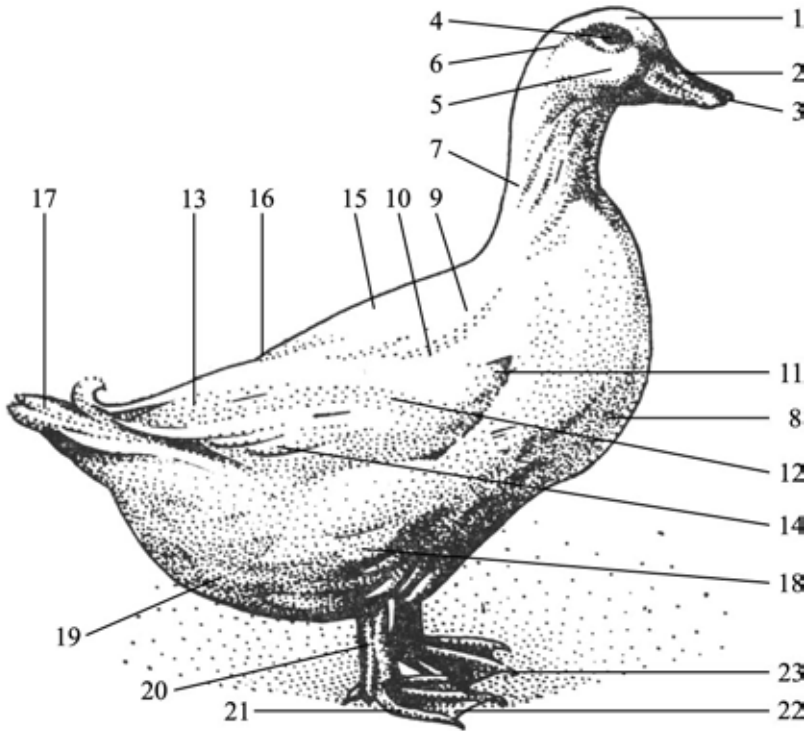
1. Fej/head. 2. Csőr/beak. 3. Sisakszerű taraj/helmet-like comb. 4. Arc/face.
5. Szem/eye. 6. Állebeny/wattle. 7. Fül/ear. 8. Füllebeny/ear lob.
9. Nyak/neck. 10. Mell/breast. 11. Váll/shoulder. 12. Szárnyív/wing bow.
13. Szárnyfront/wing front. 14. Szárnyfedőtollak, szárnyszalag/wing coverts, wing bar. 15. Másodrendű evezőtollak/secondaries. 16. Hát/back.
17. Nyereg/saddle. 18. Farokfedőtollak/tail coverts.
19. Farokormánytollak/tail feathers 20. Comb tollazat/thigh feathers.
21. Lábszár/shank. 22. Lábujjak/toes. 23. Köröm/nails.



Lúd/Goose

(illusztráció: magyar lúd (gúnár), Vezényi nyomán, Báldy, 1958)

1. Fej/head. 2. Csőr/bill. 3. Csórköröm/bean. 4. Szem/eye. 5. Arc/face.
6. Áll-lebernyeg (pötyögő v. toka)/dewlap. 7. Fül/ear. 8. Nyak/neck.
9. Mell/breast. 10. Váll/shoulder. 11. Szárnyív/wing bow. 12. Szárnyfront/
wing front. 13. Szárnyfedőtollak, szárnyszalag/wing coverts, wing bar.
14. Másodrendű evezőtollak/wing secondaries. 15. Szárny evezőtollak/wing
primaries. 16. Hát/back. 17. Nyereg/saddle. 18. Faroktollak/tail feathers.
19. Combtollazat/thigh feathers. 20. Pehelytollazat/down feathers or fluff.
21. Lábszár/shank. 22. Lábujjak/toes. 23. Úszóhártya/web. 24. Köröm/nails.



Kacsa/Duck

(illusztráció: magyar kacsa (gácsér), Vezényi nyomán, Báldy, 1958)

1. Fej/head. 2. Csőr/bill. 3. Csőrkörom/bean. 4. Szem/eye. 5. Arc/face.
6. Fül/ear. 7. Nyak/neck. 8. Mell/breast. 9. Váll/shoulder.
10. Szárnyív/wing bow. 11. Szárnyfront/wing front.
12. Szárnyfedőtollak, szárnyszalag/wing coverts, wing bar.
13. Másodrendű evezőtollak/wing secondaries.
14. Szárny evezőtollak/wing primaries. 15. Hát/back. 16. Nyereg/saddle.
17. Faroktollak/tail feathers 18. Combtollazat/thigh feathers.
19. Pehelytollazat/down feathers or fluff. 20. Lábszár/shank.
21. Lábujjak/toes. 22. Úszóhártya/web. 23. Köröm/nails.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- Bakoss László* (1931): Gazdasági baromfitenyésztés. 2. kiadás. Csáthy Ferenc Egyetemi Könyvkereskedés és Irodalmi Vállalat Rt., Budapest–Debrecen
- Báldy Bálint* (1946): A baromfitenyésztés elmélete és gyakorlati útmutatásai. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest
- Báldy Bálint* (1954): A baromfi tenyésztése. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Báldy Bálint* (1958): Házimadarak. In: Magyarország állatvilága. XXI. kötet, Aves–Madarak (szerk.): Székessy V., Akadémiai Kiadó, Budapest
- Báldy Bálint–Beke László–Biszkup Ferenc–Lacza Béla–Németh Józsefné–Pápai Gábor–Wettstein Ferenc* (1955): Baromfitenyésztés. In: *Kecskés S.–Mentler L.–Németh B. (szerk.): Állattenyésztők kézikönyve. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest*
- Bartosiewicz László* (2008): Eleven műemlék-e az „öshonos” fajta? In: *Jerem, E.–Mester Zs.–Cseh F. (szerk.): Oktatónapok Százhalombattán 2. Előadások a környezetrégészet, az örökségvédelem és az információs technológia régészeti alkalmazása köréből. Archaeolingua, Budapest*
- Beivinkler Vilmos* (1899): Fajbaromfi tenyésztés. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvkiadó Vállalata és a Pátria Részvénytársaság Nyomdája, Budapest
- Beke László* (szerk.) (1941): Mezőgazdaságunk irányításának alapjai. III. kiadás. Földművelésügyi Minisztérium, Budapest
- Biszkup Ferenc* (1986): Házi szárnyasaink eredete, domesztikációja és elterjedése. Kézirat. KÁTKI, Gödöllő
- Biszkup Ferenc–Beke László* (1951): A magyaróvári sárga magyar tájfajta tyúk kitenyésztésének módszerei és eredményei. Agrártudomány: III.(9): 461–467.
- Bodó Imre* (szerk.) (2000): Eleven örökség. Régi magyar háziállatok. Agri-inform Kiadó, Budapest

- Bogenfürst Ferenc–Mihók Sándor* (2006): A kacsza eredete, háziasítása, kultúrtörténete. In: *Mihók Sándor (szerk.): Gazdasági állataink – Fajtan.* Tyúk, gyöngytyúk, pulyka, kacsza, pézsmaréce, lúd. Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Bögge János* (szerk.) (1968): Kacsza-, lúd-, pulyka- és gyöngytyúktenyésztés kézikönyve. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest
- Büky László* (2009): Bosnyáknyakú tyúk. *Magyar Nyelvőr* 133(2): 232–233.
- Crawford, R.D.* (1989): Experience with *in situ* preservation of poultry breeds. *FAO Animal Production and Health Paper* 80: 142–153.
- Cserhátiné Kovács Judit–Bodó Imre–Koppány Gábor–Szalay István* (2011): Hagyományos haszonállataink az új évezredben. *Biokontroll* 2 (2):23–27.
- Csukás Zoltán* (1935): A gazdasági baromfiak tenyésztése. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest
- Csukás Zoltán* (1955): Baromfitenyésztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Eltanany, M.–Distl, O.* (2010): Genetic diversity and genealogical origins of domestic chicken. *World’s Poultry Science Journal* 66: 715–726.
- Eriksson, Jonas–Greger Larson–Ulrika Gunnarsson–Bertrand Bed’hom–Michele Tixier-Boichard–Lina Strömstedt–Dominic Wright–Annemieke Jungerius–Addie Vereijken–Ettore Randi–Per Jensen–Leif Andersson* (2008): Identification of the Yellow Skin Gene Reveals a Hybrid Origin of the Domestic Chicken. *PLOS Genetics* DOI: 10.1371/journal.pgen.1000010
- Fajtajellegleírása a Magyarországon leggyakrabban előforduló baromfifajtáknak. (1932): „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest
- Fumihito, Akishinomiya–Tetsuo Miyake–Masaru Takada–Ryosuke Shingut–Toshinori Endo–Takashi Gojobori–Norio Kondo–Susumu Ohno* (1996): Monophyletic origin and unique dispersal patterns of domestic fowls. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 93: 6792–6795.
- Gáspár József* (1891): Baromfi tenyésztés. Gámán János örökösei, Kolozsvár
- Hankó Béla* (1940): Ősi magyar háziállataink. Alföldi Magvető sorozat, Debrecen

- Hastings Belshaw, R. H.* (1985): Guinea fowl of the World. Nimrod Book Services, England
- Horn Artúr* (1955): Általános állattenyésztés. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Horn Artúr* (szerk.) (1976): Állattenyésztés I–III. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Horn Péter* (szerk.) (1981): Baromfitenyésztők kézikönyve. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- Hreblay Emil* (1900): A gazdasági baromfitenyésztésre vonatkozó általános tudnivalók. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest
- Hreblay Emil* (1907): Pulykatenyésztés. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest
- Hreblay Emil* (1909): Lúd- és kacsatenyésztés. Gombos Ferenc Lyceum Könyvnyomdája, Kolozsvár
- Hreblay Emil* (1909): Baromfitenyésztés. I. füzet. A gazdasági baromfitenyésztésre vonatkozó általános tudnivalók és a gazdasági baromfifajták ismertetése. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest
- Hreblay Emil* (1912): Baromfitenyésztés. I. füzet. A gazdasági baromfitenyésztésre vonatkozó általános tudnivalók és a gazdasági baromfifajták ismertetése. Második, átdolgozott kiadás. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest
- Jull, Morley A.* (1947): Raising Turkeys, Ducks, Geese, Game Birds. McGraw-Hill Book Company, Inc. New York and London
- Kiss Gereben–Verner Jenő* (1903): Az aprójószágok tenyésztése. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest
- Kiss István–Papp György–Deliné Konszky Etelka* (1982): A fodros tollú magyar lúdfajta néhány fontosabb fiziológiai és termelési paramétere. A géntartalekok jelentősége és szerepe az állatfajok és -fajták fenntartásában c. nemzetközi konferencia kiadványa, Debrecen, 283–286.
- Kiss Lajos* (1981): A szegény emberek élete. 3. kiadás. Gondolat, Budapest
- Kleffner, Wilhelm* (1925): Unser Hausgeflügel. Das Großgeflügel. Fritz Pfennigstorff, Verlag für Naturliebhabelei, Tierzucht und Landwirtschaft, Berlin

- Kovácsné Gaál Katalin* (2004): A sárga magyar tyúk génmegőrzése Moson-magyaróváron. *A Baromfi* 7(1): 21–24.
- Krenedits Ödön* (1920): *Baromfitenyésztés*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest
- Lacza Béla* (2002): Báldy Bálintról emlékezem. Kézirat, 1987, KÁTKI, Gödöllő. Szerkesztett formában megjelent: *A Baromfi* 5(1): 58–60.
- Lamblard, Jean-Marie* (2003): *L’oiseau nègre*. Imago, France
- Lan Phuong, Thieu Ngoc–Barta Ildikó–Bódi László–Kisné Do thi Dong Xuan–Nagyné Kovács Judit–Ferencz Timea Róza–Szalay István* (2014): Egg production profiles of seven traditional Hungarian chicken breeds. *European Poultry Science* 78. DOI: 10.1399/eps.2014.69
- Lan Phuong, Thieu Ngoc–Dong Xuan, Kisné Do thi– István, Szalay* (2015) Traditions and local use of native Vietnamese chicken breeds in sustainable rural farming. *World’s Poultry Science Journal* 71: 385–396.
- Liu, Yi-Ping—Gui-Sheng Wu—Yong-Gang Yao—Yong-Wang Miao—Gordon Luikart—Mumtaz Baig—Albano Beja—Pereira—Zhao-Li Ding—Malliya Gounder Palanichamy—Ya-Ping Zhang* (2006): Multiple maternal origins of chickens: Out of the Asian jungles. *Molecular Phylogenetics and Evolution* 38: 12–19.
- Matiuti, Marcel* (2010): Erdély régi és veszélyeztetett háziállat-fajtái és állományai. *Állattenyésztés és Takarmányozás* 59: 87–95.
- Matolcsi János* (1975): *A háziállatok eredete*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- MGE* (2009): *A régi magyar baromfifajták tenyésztési programjai*. www.mgegodollo.hu
- Mihók Sándor* (1993): *Hungarian Poultry Breeds*. Hortobágy National Park, Debrecen
- Mihók Sándor* (2004): Őshonos és réghonosult baromfifajok fenntartása a Debreceni Agrártudományi Centrumban. *A Baromfi* 7(2): 8–13.
- Mihók Sándor (szerk.)* (2006a): *Gazdasági állataink – Fajtatlan. Tyúk, gyöngytyúk, pulyka, kacs, pészmaréce, lúd*. Mezőgazda Kiadó, Budapest

- Mihók Sándor* (2006b): Fodros tollú magyar lúd. In: *Mihók Sándor (szerk.) Gazdasági állataink – Fajtatan. Tyúk, gyöngytyúk, pulyka, kacs, pészmaréce, lúd.* Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Rodiczky Jenő* (1902): Körültekintés a baromfitenyésztés összes ágain. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, Budapest
- Somes, Jr. Ralph G.* (1981): International Registry of Poultry Genetic Stocks. A Directory of Specialized Lines and Strains, Mutations, Breeds, Varieties of Chicken, Japanese Quail and Turkeys. Storrs Agric. Exp. Station Publications, Univ. Connecticut
- Sófalvy Ferenc* (2005): Az őshonos kendermagos magyar tyúk tartása Hódmezővásárhelyen. *A Baromfi* 8(1): 4–13.
- Sütő Zoltán–Mihók Sándor* (2006): A pulyka eredete, házasítása és kultúrtörténete. In: *Mihók Sándor (szerk.) Gazdasági állataink – Fajtatan. Tyúk, gyöngytyúk, pulyka, kacs, pészmaréce, lúd.* Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Szabolcs István* (2005): Régi magyar tyúkfajtáink tenyésztője. *A Baromfi* 8(2): 22–25.
- Szalay István–Biszkup Ferenc–Barta Ildikó–Koppány Gábor* (1992): Present status of the native Hungarian chicken breeds. In: Genetic Conservation of Domestic Livestock. Vol. 2., Chapter 22, (pp. 223–231). Ed. L. Lawrence and I. Bodó. C.A.B. International, Wallingford, UK
- Szalay István* (1999): Gene Conservation in Poultry – Hungarian Waterfowl Experience. Proc. 1st World Waterfowl Conference, Taiwan, 128–134.
- Szalay István* (2002): Régi magyar baromfifajták. Old Hungarian Poultry. Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Szalay István* (2004): A régi magyar baromfifajták tenyésztése és génvédelme a KÁTKI-ban. *A Baromfi* 7(3): 22–25.
- Szalay István–Barna Judit–Kőrösiné Molnár Andrea* (2004): A gyöngytyúk. Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Szalay István–Kovácsné Gaál Katalin* (2008): A baromfi géntartalékok és az alternatív baromfitenyésztés helyzete és jövője. MTA konferencia, 2008. november 12. „A baromfiágazat helyzete és jövőbeni kilátásai”. *Állattenyésztés és Takarmányozás* 57(5): 425–438.

- Szalay István–Kisné Do thi Dong Xuan–Virág Györgyi–Szentés Katalin Ágnes–Bódi László* (2009): Prospects for conserving traditional poultry breeds of the Carpathian Basin. *Animal Welfare, Ethology and Housing Systems* 5(2): 119–148.
- Szalay István* (2015): A gyöngytyúk tenyésztése és fajtavédelme Magyarországon. Mezőgazda Kiadó, Budapest
- Széekessy Vilmos* (szerk.) (1958): Magyarország állatvilága. XXI. kötet, Aves–Madarak. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Tóth Pál* (1956): A baromfitenyésztés kézikönyve. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- West, B.–Zhou, B.-X.* (1989): Did chickens go north? New evidence for domestication. *World's Poultry Science Journal* 45: 205–218.
- Winkler János* (1921): Baromfitenyésztés. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest
- Winkler János* (1929): Vezérfonál a parlagi baromfiak nemesítéséhez. „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest